

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Кафедра Політології

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ Ч. 1

Для напряму/спеціальності **Політологія**

Автори:

д.політ.н., в.о. професора Седляр Ю.О.

Посада, прізвище та ініціали

Схвалено на засіданні кафедри політології

Протокол від «27» серпня 2019 року № 1

Погоджено навчально-методичною комісією історичного факультету

Протокол від «27» серпня 2019 року № 1

Миколаїв 2019

ЗМІСТ

1. Витяг із освітньо-кваліфікаційної характеристики	
2. Витяг із освітньо-професійної програми	
3. Анотація навчальної дисципліни зі структурно-логічною схемою (міждисциплінарними зв'язками).....	
4. Пояснювальна записка.....	
5. Навчальна програма навчальної дисципліни.....	
6. Робоча навчальна програма.....	
7. Програма практичної підготовки.....	
8. Засоби діагностики навчальних досягнень студентів.....	
9. Навчально-наочні посібники, технічні засоби навчання	
10. Конспект лекцій з дисципліни.....	
11. Комплекс ККР, завдань для змістовно-модульних контрольних робіт, тестові контрольні роботи.....	
12. Інструктивно-методичні матеріали до семінарських, практичних занять.....	
13. Завдання на курсові та дипломні проекти	
14. Контрольні завдання до семінарських, практичних занять.....	
15. Питання до екзаменаційних білетів, екзаменаційні білети, тести для підсумкового контролю.....	
16. Методичні рекомендації та розробки викладача.....	
17. Методичні матеріали, що забезпечують самостійну роботу студентів.....	
18. Методичні матеріали щодо виконання контрольних робіт для студентів ЗФН.....	

1. ВИТЯГ ІЗ ОСВІТНЬО-КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Освітньо-кваліфікаційна характеристика (ОКХ) Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського за галуззю 05 «Соціальні та поведінкові науки», напряму підготовки 052 «Політологія», є галузевим документом, в якому узагальнюється зміст вищої освіти, тобто відображаються цілі вищої освіти та професійної підготовки, визначається місце фахівця в структурі галузей економіки держави і вимоги до його компетентності, інших соціально-важливих властивостей та якостей.

Даний стандарт є складовою галузевих стандартів вищої освіти, в якому узагальнюються вимоги з боку держави, світового співтовариства та споживачів випускників до змісту вищої освіти. ОКХ відображає соціальне замовлення на підготовку фахівця з урахуванням аналізу професійної діяльності та вимог до змісту вищої освіти з боку держави та окремих замовників фахівців.

ОКХ установлює галузеві кваліфікаційні вимоги до соціально-виробничої діяльності випускника навчального закладу за напрямом 052 «Політологія» та державні вимоги до властивостей і якостей особи, яка здобула базовий освітній рівень фахового спрямування за галуззю 05 «Соціальні та поведінкові науки».

Стандарт використовується під час:

- визначення мети освіти та професійної підготовки;
- розроблення та корегування складових галузевого стандарту вищої освіти в галузі 05 «Соціальні та поведінкові науки» за напрямом 052 Політологія «Політологія» та галузевих стандартів вищої освіти;
- визначення первинних посад випускників вищих навчальних закладів та умови їх використання;
- розроблення та коригування складових стандартів вищої освіти вищих навчальних закладів (варіативної частини освітньо-кваліфікаційної характеристики, освітньо-професійної програми підготовки фахівців, засобів діагностики якості вищої освіти, навчальний план, програми навчальних дисциплін;
- визначення змісту навчання в системі перепідготовки та підвищення кваліфікації;
- професійної орієнтації здобувачів фаху та визначення критеріїв професійного відбору;
- прогнозування потреби у фахівцях відповідної спеціальності та освітньо-кваліфікаційного рівня, планування їх підготовки під час укладання договорів або контрактів щодо підготовки фахівців;
- розподілу та аналізу використання випускників вищих навчальних закладів.

2. ВИТЯГ ІЗ ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЇ ПРОГРАМИ

Освітньо-професійна програма (ОПП) є галузевим нормативним документом, у якому визначається нормативний термін та зміст навчання, нормативні форми державної атестації, встановлюються вимоги до змісту, обсягу і рівня освітньої та професійної підготовки фахівця відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня певного напряму підготовки.

Цей стандарт є компонентою галузевих стандартів вищої освіти і використовується під час:

- розроблення та корегування варіативної компоненти галузевих стандартів вищої освіти (засобів діагностики якості вищої освіти);
- розроблення та корегування варіативної компоненти галузевих стандартів Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського;
- визначення змісту навчання в системі перепідготовки та підвищення кваліфікації.

Стандарт поширюється на систему вищої освіти: органи, які здійснюють управління в галузі вищої освіти; інші юридичні особи, що надають освітні послуги в галузі вищої освіти; вищі навчальні заклади всіх форм власності, де готують фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста галузі знань - 05 «Соціальні та поведінкові науки» напряму 052 «Політологія».

Даний стандарт установлює:

- варіативну частину змісту навчання в навчальних об'єктах, засвоєння яких забезпечує формування системи умінь відповідно до вимог освітньо-кваліфікаційної характеристики;

- рекомендований перелік навчальних дисциплін і практик;
- нормативний термін навчання за денною формою навчання;
- нормативні форми державної атестації.

Стандарт є обов'язковим для Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського, який готує фахівців даного профілю. Підприємства, установи, організації повинні забезпечити необхідні умови для використання фахівців відповідно до здобутої ними у Миколаївському національному університеті ім. В.О. Сухомлинського кваліфікації згідно з чинним законодавством.

3. АНОТАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ (Міждисциплінарні зв'язки)

Курс не тільки знайомить з базовими поняттями у сфері наукових політичних досліджень, але і виступає сполучною ланкою у формуванні комплексу професійних знань, які набуваються студентами в ході засвоєння різних навчальних дисциплін.

Специфікою курсу є його орієнтація на розвиток практичних навиків виконання прикладних наукових проектів у сфері внутрішньополітичної і зовнішньополітичної проблематики. Відповідно до сучасних пріоритетів навчального процесу особлива увага приділена питанням ознайомлення студентів з основними прийомами аналітичної роботи з первинною інформацією і формулюванню адекватних прогнозних припущень. Ця обставина особливо значуща в контексті світового досвіду підготовки фахівців-політологів.

Через різноманіття сучасних методичних підходів і методів політичних досліджень курс служить основою для продовження вивчення різних аспектів політичного буття і поглиблення базових уявлень про методичне забезпечення дослідницького процесу. Засвоєння відповідного навчального матеріалу значно підвищує здібності студентів до самостійної творчої роботи і їх розуміння реального взаємозв'язку теоретичного знання з політичною практикою.

Міждисциплінарні зв'язки. Дисципліна базується на знаннях студентів з курсів «Вступ до політології», «Філософія», «Логіка», «Теорія пізнання», «Загальна теорія політики», «Історія зарубіжних політичних вчень», «Основи наукових досліджень», «Методологія політичних досліджень».

Програма навчальної дисципліни складається з таких **змістовних модулів**: Змістовий модуль I. Теоретико-методологічна частина дисципліни; Змістовий модуль II. Концептуалізація, конкретизація й операціоналізація.

4. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Метою курсу є ознайомлення студентів з широким спектром наукового інструментарію, який використовується у сучасних дослідженнях, оцінках і прогнозуванні політичних процесів. У зв'язку з цим розкриваються ключові поняття, пов'язані з методичним забезпеченням прикладних політологічних досліджень, вивчаються базові прийоми обробки різних типів інформації і правила підготовки відповідних аналітичних висновків. В ході семінарських занять і виконання навчальних завдань студенти набувають навиків практичного застосування методик контент-аналізу, івент-аналізу, когнітивного картування і експертних оцінок, а також досвіду індивідуальної та колективної роботи над дослідницьким проектом, оформлення і представлення його результатів.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є формування методолого-дослідницької культури майбутніх політологів. Їх гіпотетичний професійний успіх пов'язаний, насамперед, з наявністю у сучасного випускника вищого навчального закладу розвиненого теоретичного мислення. Формування цієї якості потребує засвоєння студентом теорії і методології соціально-політичного дослідження як ідейно-наукового феномену. Як і зазвичай, викладання та засвоєння цього теоретичного курсу здійснюється стадіями відомої тріади І.-Г. Песталоцці: (1) виклад теоретичної ідеї - (2) розумове засвоєння теоретичної глибини ідеї - (3) формування культури теоретичного мислення.

Серед **завдань** курсу можна визначити:

- сприяти поглибленню знань студентів, одержаних ними в результаті засвоєння теоретичних курсів дисциплін політологічного циклу;
- придбання навичок самостійної аналітичної роботи у сфері політичної практики;
- отримання умінь використовувати прикладний дослідницький інструментарій для аналізу поточних політичних процесів.

Компетентності

I. Загальнопредметні:

- теоретико-методологічні засади сучасного соціально-політичного дослідження;
- основні поняття, пов'язані з методичним забезпеченням політичних досліджень;
- методики і техніки збору, обробки і аналізу емпіричної інформації з політичної проблематики;
- знати специфіку політологічної і соціологічної методик прикладного аналізу внутрішньокраїнових та міжнародних відносин та інституцій;
- розуміти правила складання аналітичних документів в галузях своєї практичної діяльності, а також у контексті окремих областей державної політики.

• II. Фахові:

- організовувати науково-дослідний процес у своїй галузі майбутньої діяльності;
- користуватися найбільш поширеними видами прикладних аналітичних методик;
- навчитися правильно оформляти і представляти результати проведених досліджень;
- брати участь у процесі організації і розробки методики своєї роботи на дослідницькій і завершальній стадіях науково-дослідного процесу;
- застосовувати конкретно-наукові емпіричні методи, прийоми і процедури у соціально-політичних дослідженнях;
- складати соціологічні методики наукового дослідження конкретних соціально-політичних обставин;
- користуватися документальними і літературними джерелами інформаційного самозабезпечення у своїх соціально-політичних дослідженнях;
- залучатися до досвіду «командної роботи» в процесі виконання дослідницького проекту.

5. НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Кредит 1. Теоретико-методологічна частина дисципліни

Тема 1. Методологія соціально-політичних досліджень як цілісна концепція

Поняття наукового дослідження. Проблема співвідношення парних понять у науковому дослідженні: теорія - метод, методологія - світогляд. Методологія соціально-політичного дослідження як політолого-соціологічна та науково-педагогічна дисципліна. Зміст, структура та функції методології соціально-політичного дослідження.

Кредит 2. Концепція політичного дослідження

Тема 2. Концепція процесу соціально-політичного дослідження

Загальна характеристика процесу соціально-політичного дослідження як форми наукового пізнання. Цілеспрямованість та організованість як основні ознаки соціально-політичної дослідницької роботи. Точність, розміреність та ієрархічна організованість усього процесу дослідницької роботи у проблемних контекстах політології та політичної соціології. Основні методи і процедури в соціально-політичних дослідженнях. Способи забезпечення єдності теорії та практики, структурності та етапності в соціально-політичних дослідженнях. Джерела інформації і реалізація теоретико-методологічних засад соціально-політичного дослідження.

Кредит 3. Концептуалізація, конкретизація і операціоналізація

Тема 3. Оперування методами наукового пізнання в соціально-політичному дослідженні

Вихідні положення про специфіку буття методів наукового пізнання. Загальні та спеціальні методи наукового пізнання. Три групи загальних методів наукового пізнання: загальнофілософські, теоретичні, емпіричні, праксеологічні, специфічні, наукогалузові, ситуаційні. Детальна характеристика даних методів у пізнавальних контекстах окремих соціально-політичних наук сучасності. Специфіка оперування деякими з цих методів у суто соціально-політичному дослідженні.

Кредит 4. Формування біхевіористської методології у політології

Тема 4. Роль Чиказького університету в розбудові методології політичної науки

Чиказька школа. Чарльз Меррієм як засновник у 20-х роках “школи” наукових розробок при Чиказькому університеті, про значення конкретних емпіричних та міждисциплінарних досліджень. Гарольд Лассуел і застосування системи Меррієма до проблем політичної психології. Зародження “біхевіоризму” в психології та особливості “біхевіоралізму” в політичній науці. Особливості “біхевіоралістичної” революції в політичній науці. Фактори, що сприяли активному поширенню біхевіоралізму на початку 50-х років. Акцент на методах вивчення та перевірки інформації, чинник деідеологізованої науки.

Кредит 5. Повоєнний розвиток методології політичної науки в США та Європі

Тема 5. Повоєнний розвиток методології політичної науки в США та Європі

Загальна теорія політичних режимів (Р. Арон). Теорія індустріального суспільства. Політико-правовий синтез М. Дюверже. Аналіз політичних режимів, груп тиску та партій (М. Дюверже). М. Оріу та виникнення поняття політичного інституту. Формування інституційного підходу в політичній науці. Уявлення про багатомірність соціального й політичного просторів. Концепція «політичного поля» П. Бурдьє. Від парадигми «політичних інститутів» до «парадигми політичного поля» (Д. Гаслі, М. Оферле, Б. Лакруа). Нормативно-онтологічна теорія (Е. Фегелін, Л. Страусе, А. Бергштрассер, Г. Майер, В. Хенніс Д. Оберндорфер). Неопозитивістський напрям «критичного раціоналізму» (К. Поппер, Г. Альбертом, К. Байме, Г. Лембрух, Е. Кріппендорф, К. П. Лудц).

Кредит 6. Постструктуралізм та постмодернізм у політології

Тема 6. Критика класичних концепцій в сучасній західній політології

Авангардні стратегії політичних досліджень. Постструктуралізм та постмодернізм у дослідженнях сутності політичних феноменів (М. Фуко, Ж. -Ф. Ліотар, А. Турен). Макросоціологічні теорії «радикального функціоналізму Н.Лумана та «активізованої громадськості» Ю.Хабермаса. Концепція деліберативної демократії.

Кредит 7. Методологія сучасної західної політології

Тема 7. Новітній етап розвитку методології сучасної західної політології

Концепція множинних модерностей Ш.Ейзенштадта. Імперія та Множина (А.Негрі, М.Хардт). Концепція глобалізації як конфлікту (М.Манн). Історична мікросоціологія Р.Коллінза. Капіталістична динаміка (Д.Харві).

Гендерні дослідження у сучасній зарубіжній політології. Становлення сучасної цивіліології у західній політичній науці.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Історичний факультет
Кафедра політології

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор із науково-педагогічної
роботи _____ О.А. Кузнецова

«27 серпня 2019 р.»

**РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Ступінь бакалавра

Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність: 052 Політологія

052 Політологія

освітня програма Політологія

2019-2020 навчальний рік

6. РОБОЧА НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА

Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, ступінь <u>05 Соціальні та-поведінкові науки</u>	Характеристика навчальної дисципліни	
		ДФН	
Кількість кредитів – 7	Шифр і найменування підготовки: <u>052 Політологія</u>	<i>Рік підготовки:</i>	
Індивідуальне науково-дослідне завдання, творче завдання, есе.		IV-й	
Загальна кількість годин – 210		<i>Семестр</i>	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 1 самостійної роботи студента – 5		7-й	
	<i>Лекції</i>		
	12 год.	-	
	<i>Семінарські заняття</i>		
	12 год.	-	
	<i>Самостійна робота</i>		
	186 год.	-	
<i>Загальний обсяг:</i> 210 год.			
Вид контролю: залік			

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної та індивідуальної роботи становить: для ДФН (24 год. : 186 год. (11% : 89%)).

2. Мета, завдання навчальної дисципліни та результати навчання

Метою курсу є ознайомлення студентів з широким спектром наукового інструментарію, який використовується у сучасних дослідженнях, оцінках і прогнозуванні політичних процесів. У зв'язку з цим розкриваються ключові поняття, пов'язані з методичним забезпеченням прикладних політологічних досліджень, вивчаються базові прийоми обробки різних типів інформації і правила підготовки відповідних аналітичних висновків. В ході семінарських занять і виконання навчальних завдань студенти набувають навиків практичного застосування методик контент-аналізу, івент-аналізу, когнітивного картування і експертних оцінок, а також досвіду індивідуальної та колективної роботи над дослідницьким проектом, оформлення і представлення його результатів.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є формування методолого-дослідницької культури майбутніх політологів. Їх гіпотетичний професійний успіх пов'язаний, насамперед, з наявністю у сучасного випускника вищого навчального закладу розвиненого теоретичного мислення. Формування цієї якості потребує засвоєння студентом теорії і методології соціально-політичного дослідження як ідейно-наукового феномену. Як і зазвичай, викладання та засвоєння цього теоретичного курсу здійснюється стадіями відомої тріади І.-Г. Песталоцці: (1) виклад теоретичної ідеї - (2) розумове засвоєння теоретичної глибини ідеї - (3) формування культури теоретичного мислення.

Серед **завдань** курсу можна визначити:

- сприяти поглибленню знань студентів, одержаних ними в результаті засвоєння теоретичних курсів дисциплін політологічного циклу;
- придбання навичок самостійної аналітичної роботи у сфері політичної практики;

- отримання умінь використовувати прикладний дослідницький інструментарій для аналізу поточних політичних процесів.

Передумови для вивчення дисципліни: Дисципліна базується на знаннях студентів з курсів «Філософія», «Загальна теорія політики», «Історія зарубіжних політичних вчень», «Політологія», «Партологія», «Політичні інститути і процеси», «Теорія та історія міжнародних відносин».

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 210 годин / 7 кредитів.

Очікувані результати навчання:

Згідно з вимогами ОПП студент оволодіває такими *компетентностями*:

- уміти виділяти теоретичні і прикладні, аксіологічні і інструментальні компоненти політологічного знання, які потрібні для підготовки і обґрунтування політичних рішень та участі у громадсько-політичному житті;
- здатність здійснювати науково-дослідну роботу, аналізувати науковий внесок зарубіжних шкіл і напрямків у світову політичну теорію, застосовувати знання політичних наук у професійній діяльності;
- здатність виділяти теоретичні і прикладні, аксіологічні і інструментальні компоненти політологічного знання, які потрібні для підготовки і обґрунтування політичних рішень та участі у громадсько-політичному житті в Україні. Аналізувати ідеологічні детермінанти конкретних проявів політичного життя;
- володіння широким спектром окремих методів, прийомів, методик організації наукового дослідження зі суспільно-політичної проблематики;
- здатність розуміти специфіку політологічної і соціологічної методик прикладного аналізу діяльності внутрішньополітичних процесів, міжнародних відносин та інституцій.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студент оволодіває такими компетентностями:

I. Загальнопредметні:

- теоретико-методологічні засади сучасного соціально-політичного дослідження;
- основні поняття, пов'язані з методичним забезпеченням політичних досліджень;
- методики і техніки збору, обробки і аналізу емпіричної інформації з політичної проблематики;
- знати специфіку політологічної і соціологічної методик прикладного аналізу внутрішньокраїнових та міжнародних відносин та інституцій;
- розуміти правила складання аналітичних документів в галузях своєї практичної діяльності, а також у контексті окремих областей державної політики.

• II. Фахові:

- організовувати науково-дослідний процес у своїй галузі майбутньої діяльності;
- користуватися найбільш поширеними видами прикладних аналітичних методик;
- навчитися правильно оформляти і представляти результати проведених досліджень;
- брати участь у процесі організації і розробки методики своєї роботи на дослідницькій і завершальній стадіях науково-дослідного процесу;
- застосовувати конкретно-наукові емпіричні методи, прийоми і процедури у соціально-політичних дослідженнях;
- складати соціологічні методики наукового дослідження конкретних соціально-політичних обставин;
- користуватися документальними і літературними джерелами інформаційного самозабезпечення у своїх соціально-політичних дослідженнях;
- залучатися до досвіду «командної роботи» в процесі виконання дослідницького проекту.

3. Програма навчальної дисципліни

Кредит1. Теоретико-методологічна частина дисципліни

Тема 1. Методологія соціально-політичних досліджень як цілісна концепція

Поняття наукового дослідження. Проблема співвідношення парних понять у науковому дослідженні: теорія - метод, методологія - світогляд. Методологія соціально-політичного дослідження як політолого-соціологічна та науково-педагогічна дисципліна. Зміст, структура та функції методології соціально-політичного дослідження.

Кредит 2. Концепція політичного дослідження

Тема 2. Концепція процесу соціально-політичного дослідження

Загальна характеристика процесу соціально-політичного дослідження як форми наукового пізнання. Цілеспрямованість та організованість як основні ознаки соціально-політичної дослідницької роботи. Точність, розміреність та ієрархічна організованість усього процесу дослідницької роботи у проблемних контекстах політології та політичної соціології. Основні методи і процедури в соціально-політичних дослідженнях. Способи забезпечення єдності теорії та практики, структурності та етапності в соціально-політичних дослідженнях. Джерела інформації і реалізація теоретико-методологічних засад соціально-політичного дослідження.

Кредит 3. Концептуалізація, конкретизація і операціоналізація

Тема 3. Оперування методами наукового пізнання в соціально-політичному дослідженні

Вихідні положення про специфіку буття методів наукового пізнання. Загальні та спеціальні методи наукового пізнання. Три групи загальних методів наукового пізнання: загальнофілософські, теоретичні, емпіричні, праксеологічні, специфічні, науковогалузеві, ситуаційні. Детальна характеристика даних методів у пізнавальних контекстах окремих соціально-політичних наук сучасності. Специфіка оперування деякими з цих методів у суто соціально-політичному дослідженні.

Кредит 4. Формування біхевіористської методології у політології

Тема 4. Роль Чиказького університету в розбудові методології політичної науки

Чиказька школа. Чарльз Меррієм як засновник у 20-х роках “школи” наукових розробок при Чиказькому університеті, про значення конкретних емпіричних та міждисциплінарних досліджень. Гарольд Лассуел і застосування системи Меррієма до проблем політичної психології. Зародження “біхевіоризму” в психології та особливості “біхевіоралізму” в політичній науці. Особливості “біхевіоралістичної” революції в політичній науці. Фактори, що сприяли активному поширенню біхевіоралізму на початку 50-х років. Акцент на методах вивчення та перевірки інформації, чинник деідеологізованої науки.

Кредит 5. Повоєнний розвиток методології політичної науки в США та Європі

Тема 5. Повоєнний розвиток методології політичної науки в США та Європі

Загальна теорія політичних режимів (Р. Арон). Теорія індустріального суспільства. Політико-правовий синтез М. Дюверже. Аналіз політичних режимів, груп тиску та партій (М. Дюверже). М. Оріу та виникнення поняття політичного інституту. Формування інституційного підходу в політичній науці. Уявлення про багатомірність соціального й політичного просторів. Концепція «політичного поля» П. Бурдьє. Від парадигми «політичних інститутів» до «парадигми політичного поля» (Д. Гаслі, М. Оферле, Б. Лакруа). Нормативно-онтологічна теорія (Е. Фегелін, Л. Страусе, А. Бергштрассер, Г. Майер, В. Хенніс Д. Оберндорфер). Неопозитивістський напрям «критичного раціоналізму» (К. Поппер, Г. Альбертом, К. Байме, Г. Лембрух, Е. Кріппендорф, К. П. Лудц).

Кредит 6. Постструктуралізм та постмодернізм у політології

Тема 6. Критика класичних концепцій в сучасній західній політології

Авангардні стратегії політичних досліджень. Постструктуралізм та постмодернізм у дослідженнях сутності політичних феноменів (М. Фуко, Ж. -Ф. Ліотар, А. Турен). Макросоціологічні теорії «радикального функціоналізму Н.Лумана та «активізованої громадянськості» Ю.Хабермаса. Концепція деліберативної демократії.

Кредит 7. Методологія сучасної західної політології

Тема 7. Новітній етап розвитку методології сучасної західної політології

Концепція множинних модерностей Ш.Ейзенштадта. Імперія та Множина (А.Негрі, М.Хардт). Концепція глобалізації як конфлікту (М.Манн). Історична мікросоціологія Р.Коллінза. Капіталістична динаміка (Д.Харві).

Гендерні дослідження у сучасній зарубіжній політології. Становлення сучасної цивіліології у західній політичній науці.

3. Структура навчальної дисципліни

Денна форма навчання

Назви кредитів і тем	Кількість годин			
	Денна форма			
	Усього	у тому числі		
		лек	сем	срс
1	2	3	4	5
Кредит 1. Теоретико-методологічна частина дисципліни				
Тема 1. Методологія соціально-політичних досліджень як цілісна концепція	29	2	2	25
Усього годин	29	2	2	25
Кредит 2. Концепція політичного дослідження				
Тема 2. Концепція процесу соціально-політичного дослідження	29	2		25
Усього годин	29	2		25
Кредит 3. Концептуалізація, конкретизація і операціоналізація				
Тема 3. Оперування методами наукового пізнання в соціально-політичному дослідженні	29	2	2	25
Усього годин	29	2	2	25
Кредит 4. Формування біхевіористської методології у політології				
Тема 4. Роль Чиказького університету в розбудові методології політичної науки	29		2	25
Усього годин	29		2	25
Кредит 5. Повоєнний розвиток методології політичної науки в США та Європі				
Тема 5. Повоєнний розвиток методології політичної науки в США та Європі	29	2	2	25
Усього годин	29	2	2	25
Кредит 6. Постструктуралізм та постмодернізм у політології				
Тема 6. Критика класичних концепцій в сучасній західній політології	29	2	2	25
Усього годин	29	2	2	25
Кредит 7. Методологія сучасної західної політології				
Тема 7. Новітній етап розвитку методології сучасної західної політології	36	2	2	36
Усього годин	36	2	2	36
Разом	210	12	12	186

4. Теми лекційних занять

Денна форма навчання

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Кредит 1. Теоретико-методологічна частина дисципліни		
1.	Тема 1. Методологія соціально-політичних досліджень як цілісна концепція	2
Кредит 2. Концепція політичного дослідження		
2.	Тема 2. Концепція процесу соціально-політичного дослідження	2
Кредит 3. Концептуалізація, конкретизація і операціоналізація		
3.	Тема 3. Оперування методами наукового пізнання в соціально-політичному дослідженні	2
Кредит 4. Формування біхевіористської методології у політології		
4.	Тема 4. Роль Чиказького університету в розбудові методології політичної науки	
Кредит 5. Повоєнний розвиток методології політичної науки в США та Європі		
5.	Тема 5. Повоєнний розвиток методології політичної науки в США та Європі	2
Кредит 6. Постструктуралізм та постмодернізм у політології		
6.	Тема 6. Критика класичних концепцій в сучасній західній політології	2
Кредит 7. Методологія сучасної західної політології		
7.	Тема 7. Новітній етап розвитку методології сучасної західної політології	2
Разом:		12

5. Теми практичних занять

Денна форма навчання

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Кредит 1. Теоретико-методологічна частина дисципліни		
1.	Тема 1. Методологія соціально-політичних досліджень як цілісна концепція	2
Кредит 2. Концепція політичного дослідження		
2.	Тема 2. Концепція процесу соціально-політичного дослідження	
Кредит 3. Концептуалізація, конкретизація і операціоналізація		
3.	Тема 3. Оперування методами наукового пізнання в соціально-політичному дослідженні	2
Кредит 4. Формування біхевіористської методології у політології		
4.	Тема 4. Роль Чиказького університету в розбудові методології політичної науки	2
Кредит 5. Повоєнний розвиток методології політичної науки в США та Європі		
5.	Тема 5. Повоєнний розвиток методології політичної науки в США та Європі	2
Кредит 6. Постструктуралізм та постмодернізм у політології		
6.	Тема 6. Критика класичних концепцій в сучасній західній політології	2
Кредит 7. Методологія сучасної західної політології		
7.	Тема 7. Новітній етап розвитку методології сучасної західної політології	2
Разом:		12

7. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
-------	------------	-----------------

Кредит 1. Теоретико-методологічна частина дисципліни		
1.	Тема 1. Методологія соціально-політичних досліджень як цілісна концепція	25
Кредит 2. Концепція політичного дослідження		
2.	Тема 2. Концепція процесу соціально-політичного дослідження	
Кредит 3. Концептуалізація, конкретизація і операціоналізація		
3.	Тема 3. Оперування методами наукового пізнання в соціально-політичному дослідженні	25
Кредит 4. Формування біхевіористської методології у політології		
4.	Тема 4. Роль Чиказького університету в розбудові методології політичної науки	25
Кредит 5. Повоєнний розвиток методології політичної науки в США та Європі		
5.	Тема 5. Повоєнний розвиток методології політичної науки в США та Європі	25
Кредит 6. Постструктуралізм та постмодернізм у політології		
6.	Тема 6. Критика класичних концепцій в сучасній західній політології	25
Кредит 7. Методологія сучасної західної політології		
7.	Тема 7. Новітній етап розвитку методології сучасної західної політології	36
Разом:		186

7. ПРОГРАМА ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ

Семінар № 1 Методологія соціально-політичних досліджень як цілісна концепція

План

1. Визначення теоретичного змісту понять і термінів: “метод”, “методика”, “методологія”, “наукове дослідження”, “соціально-політичне дослідження”, “методологія соціально-політичних досліджень”, “наукове політологічне знання”, “наукове пізнання”, “політична наука”.

2. Методологічні засади процесу соціально-політичного дослідження. Основні методи та методики соціально-політичних досліджень.

3. Сутність, структура та завдання процесу соціально-політичних досліджень: методологічний і методичний аспекти. Система методик соціально-політичних досліджень.

Література:

Основна література:

1. Баскаков А. Я., Туленков Н. В. Методология научного исследования: Учеб. пособ. - К., 2005.
2. Бебик В. Основы теоретической и прикладной политологии. – К., 1994.
3. Белуха А. Т. Основы научных исследований. - К., 2000.
4. Бургин М. С., Кузнецов В. И. Введение в современную точную методологию науки. - М., 1994.
5. Девід Л. Велмер, Ейден Р. Вайнінг. Аналіз політики /Переклад з англійської. – К.: Основи, 1998.
6. Зеленогорский Ф. А. О методах исследования и доказательствах. - М., 1998.
7. Рузавин Г. И. Методология и логика научного поиска. - М., 2006.

Додаткова література:

1. Боришполец К. Методы политических исследований: Учеб. пособие для студентов вузов. — М: Аспект Пресс, 2005

2. Дегтярев А. Методы политологических исследований // Вестник Московского университета. Сер.12. Политические науки. 1996. № 6
3. Качанов Ю.Л. Политическая топология: структурирование политической ситуации. – М., 1995.
4. Лебедева М.М., Тюлин И.Г. Прикладная междисциплинарная политология: возможности и перспективы // Системный подход: анализ и прогнозирование международных отношений (Опыт прикладных исследований) / Под ред. И.Г.Тюлииа. – М., 1991.

Семінар № 2 Концепція процесу соціально-політичного дослідження

План

1. Загальна характеристика процесу соціально-політичного дослідження як форми наукового пізнання.
2. Цілеспрямованість та організованість як основні ознаки соціально-політичної дослідницької роботи.
3. Основні методи і процедури в соціально-політичних дослідженнях.

Література:

Основна література:

1. Баскаков А. Я., Туленков Н. В. Методология научного исследования: Учеб. пособ. - К., 2005.
2. Бебик В. Основы теоретической и прикладной политологии. – К., 1994.
3. Белуха А. Т. Основы научных исследований. - К., 2000.
4. Бургин М. С., Кузнецов В. И. Введение в современную точную методологию науки. - М., 1994.
5. Девід Л. Велмер, Ейден Р.Вайнінг. Аналіз політики /Переклад з англійської. – К.: Основи, 1998.
6. Зеленогорский Ф. А. О методах исследования и доказательствах. - М., 1998.
7. Рузавин Г. И. Методология и логика научного поиска. - М., 2006.

Додаткова література:

1. Боришполец К. Методы политических исследований: Учеб. пособие для студентов вузов. - М: Аспект Пресс, 2005.
2. Мангейм Б., Рич К. Политология. Методы исследования. - М., 1997.
3. Теория и методы в социальных науках / Под ред. С. Ларсена. М., 2003.
4. Шейко В. М., Кушнарченко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник. - К., 2002.
5. Ядов В. А. Социологическое исследование: методология, программа, методы. - М., 1997.

Семінар № 3 Оперування методами наукового пізнання в соціально-політичному дослідженні

План

1. Вихідні положення про специфіку методів наукового пізнання.
2. Загальні та спеціальні методи наукового пізнання.
3. Особливості застосування методів і методик у пізнавальних контекстах окремих соціально-політичних наук сучасності.

Основна література:

1. Баскаков А. Я., Туленков Н. В. Методология научного исследования: Учеб. пособ. - К., 2005.
2. Бебик В. Основы теоретической и прикладной политологии. – К., 1994.

3. Белуха А. Т. Основы научных исследований. - К., 2000.
4. Бургин М. С., Кузнецов В. И. Введение в современную точную методологию науки. - М., 1994.
5. Девід Л. Велмер, Ейден Р. Вайнінг. Аналіз політики /Переклад з англійської. – К.: Основи, 1998.
6. Зеленогорский Ф. А. О методах исследования и доказательствах. - М., 1998.
7. Рузавин Г. И. Методология и логика научного поиска. - М., 2006.

Додаткова література:

1. Боришполец К. Методы политических исследований: Учеб. пособие для студентов вузов. - М: Аспект Пресс, 2005.
2. Мангейм Б., Рич К. Политология. Методы исследования. - М., 1997.
3. Теория и методы в социальных науках / Под ред. С. Ларсена. М., 2003.
4. Шейко В. М., Кушнарченко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник. - К., 2002.
5. Ядов В. А. Социологическое исследование: методология, программа, методы. - М., 1997.

Семінар № 4 Роль Чиказького університету в розбудові методології політичної науки

План

1. Політичні концепції Чарльза Меррієма.
2. Міждисциплінарний підхід у політологічних дослідженнях вчених Чиказької школи.
3. Біхевіоризм й зародження політичної психології у західній політології.

Література:

Основна література:

1. Бенетон Ф. Введение в политическую науку / Пер. с фр. – М.: Издательство «Весь мир», 2002. – с. 5-38.
2. Политология: учебное пособие / под ред. Сазонова Н.И. – Харьков: Фолио, 2001. – с. 6-33.
3. Политическая мысль XX века / Политология: под ред. Сазонова Н.И. – Харьков: Фолио, 2001. – С. 165-174.
4. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс // Вопросы философии. – 1989. - №3. – С. 113-153.
5. Себайн Д. Г., Торсон Т. Л. Історія політичної думки. - К.: Основи, 1997.

Додаткова література:

1. Вебер М. Политика как призвание и профессия // Избранные произведения. – М. – 1990. – С. 672- 689
2. Политическая мысль XX века / Политология: под ред. Сазонова Н.И. – Харьков: Фолио, 2001. – С. 175-178
3. Алмонд Г. Политическая наука: история дисциплины // Полис. 1997. № 6. С. 175-183
4. Политическая мысль XX века / Политология: под ред. Сазонова Н.И. – Харьков: Фолио, 2001. – С. 178-184
5. Гуггенбергер Б. Теория демократии // Полис. – 1991. - № 4. – 141-149
6. Даль Р. Полиархия, плюрализм и пространство // Вопросы философии. – 1994. - №3. – С. 37-48
7. Сартори Дж. Вертикальная демократия // Полис. – 1993. - №2. – С. 80-89 10
8. Политическая мысль XX века / Политология: под ред. Сазонова Н.И. – Харьков: Фолио, 2001. – С. 184-201

9. Бодуен Ж. Вступ до політології. – К. – 1995. – С. 11-15
10. Холл П. Политическая наука и три новых институционализма // Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. Вып. 4. – Харьков: Константа, 2006. – С.48-76.

Методичні рекомендації:

1. Гарольд Лассуел і застосування системи Меррієма до проблем політичної психології.
2. Фактори, що сприяли активному поширенню біхевіоризму на початку 50-х років.
3. Проблема методу у наукових пошуках вчених Чиказької школи.

Семінар № 5 Повоєнний розвиток методології політичної науки в США та Європі

План

1. Загальна теорія політичних режимів (Р. Арон).
2. Теорія індустріального суспільства.
3. Нормативно-онтологічна теорія.
4. Неопозитивістський напрямок «критичного раціоналізму».

Література:

Основна література:

1. Бенетон Ф. Введение в политическую науку / Пер. с фр. – М.: Издательство «Весь мир», 2002. – с. 5-38.
2. Политология: учебное пособие / под ред. Сазонова Н.И. – Харьков: Фолио, 2001. – с. 6-33.
3. Политическая мысль XX века / Политология: под ред. Сазонова Н.И. – Харьков: Фолио, 2001. – С. 165-174.
4. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс // Вопросы философии. – 1989. - №3. – С. 113-153.
5. Себайн Д. Г., Торсон Т. Л. Історія політичної думки. - К.: Основи, 1997.

Додаткова література:

1. Вебер М. Политика как призвание и профессия // Избранные произведения. – М. – 1990. – С. 672- 689
2. Политическая мысль XX века / Политология: под ред. Сазонова Н.И. – Харьков: Фолио, 2001. – С. 175-178
3. Алмонд Г. Политическая наука: история дисциплины // Полис. 1997. № 6. С. 175-183
4. Политическая мысль XX века / Политология: под ред. Сазонова Н.И. – Харьков: Фолио, 2001. – С. 178-184
5. Гуггенбергер Б. Теория демократии // Полис. – 1991. - № 4. – 141-149
6. Даль Р. Полиархия, плюрализм и пространство // Вопросы философии. – 1994. - №3. – С. 37-48
7. Сартори Дж. Вертикальная демократия // Полис. – 1993. - №2. – С. 80-89 10
8. Политическая мысль XX века / Политология: под ред. Сазонова Н.И. – Харьков: Фолио, 2001. – С. 184-201
9. Бодуен Ж. Вступ до політології. – К. – 1995. – С. 11-15
10. Холл П. Политическая наука и три новых институционализма // Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. Вып. 4. – Харьков: Константа, 2006. – С.48-76.

Методичні рекомендації:

1. Складіть порівняльну таблицю з проблеми «Методологія у постмодерністській західній політичній науці: американський та європейський досвід».
2. Дослідіть проблему становлення теорії політичного поля у працях Д. Гаслі, М. Оферле, Б. Лакруа.

Семінар № 6 Критика класичних концепцій в сучасній західній політології

План

1. Постструктуралізм у західній політичній науці.
2. Постмодернізм у дослідженнях сутності політичних феноменів.
3. Макросоціологічні теорії.
4. Підвалини становлення теорії цивілізацій.

Література:

Основна література:

1. Бенетон Ф. Введение в политическую науку / Пер. с фр. – М.: Издательство «Весь мир», 2002. – с. 5-38.
2. Политология: учебное пособие / под ред. Сазонова Н.И. – Харьков: Фолио, 2001. – с. 6-33.
3. Политическая мысль XX века / Политология: под ред. Сазонова Н.И. – Харьков: Фолио, 2001. – С. 165-174.
4. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс // Вопросы философии. – 1989. - №3. – С. 113-153.
5. Себайн Д. Г., Торсон Т. Л. Історія політичної думки. - К.: Основи, 1997.

Додаткова література:

1. Вебер М. Политика как призвание и профессия // Избранные произведения. – М. – 1990. – С. 672- 689
2. Политическая мысль XX века / Политология: под ред. Сазонова Н.И. – Харьков: Фолио, 2001. – С. 175-178
3. Алмонд Г. Политическая наука: история дисциплины // Полис. 1997. № 6. С. 175-183
4. Политическая мысль XX века / Политология: под ред. Сазонова Н.И. – Харьков: Фолио, 2001. – С. 178-184
5. Гуггенбергер Б. Теория демократии // Полис. – 1991. - № 4. – 141-149
6. Даль Р. Полиархия, плюрализм и пространство // Вопросы философии. – 1994. - №3. – С. 37-48
7. Сартори Дж. Вертикальная демократия // Полис. – 1993. - №2. – С. 80-89
8. Политическая мысль XX века / Политология: под ред. Сазонова Н.И. – Харьков: Фолио, 2001. – С. 184-201
9. Бодуен Ж. Вступ до політології. – К. – 1995. – С. 11-15
10. Холл П. Политическая наука и три новых институционализма // Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. Вып. 4. – Харьков: Константа, 2006. – С.48-76.

Методичні рекомендації:

1. Теорія політичної модернізації.
2. Вибір шляхів модернізації та культурно-цивілізаційні блоки.
3. Політична і економічна модернізація країн західного і незахідного типу.

Семінар № 7 Новітній етап розвитку сучасної західної політології

План

1. Концепції глобалізації.
2. Історична мікросоціологія versus макросоціологічного підходу.

3. Гендерні дослідження у сучасній зарубіжній політології.

4. Сучасні цивілізаційні концепції.

Література:

Основна література:

1. Бенетон Ф. Введение в политическую науку / Пер. с фр. – М.: Издательство «Весь мир», 2002. – с. 5-38.

2. Политология: учебное пособие / под ред. Сазонова Н.И. – Харьков: Фолио, 2001. – с. 6-33.

3. Политология: хрестоматия / М.А.Василик, М.С.Вершинин. – М.: Гардарики, 1999.

4. Политическая мысль XX века / Политология: под ред. Сазонова Н.И. – Харьков: Фолио, 2001. – С. 165-174.

5. Роккан С. Измерения процессов формирования государства и создания нации: возможная парадигма для исследования вариаций в пределах Европы // Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. Вып. 7. – Харьков: Константа, 2010. – С.182-217.

6. Сравнительное изучение цивилизаций: хрестоматия / Сост., ред. и вступ. ст. Б.С.Ерасов. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 555 с.

7. Ткаченко В.М. Україна на межі цивілізацій. – К., 1995.

Додаткова література:

1. Коппель О.А., Пархомчук О.С. Міжнародні системи та глобальний розвиток: навч. посібник. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2004. – 314 с.

2. Рашковский Е.Б., Хорос В.Г. Мировые цивилизации и современность (к методологии анализа) Часть 1. // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. - № 12. – С. 33-41.

3. Рашковский Е.Б., Хорос В.Г. Мировые цивилизации и современность (к методологии анализа) Часть 2. // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. - № 1. – С. 14-18.

4. Семенникова Л.И. Цивилизации в истории человечества. – Брянск, 1998.

5. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992.

6. Сравнительное изучение цивилизаций мира (междисциплинарный подход). – М.: ИВИ РАН, 2000.

7. Ткаченко В.М. Україна на межі цивілізацій. – К., 1995.

8. Тойнбі А.Дж. Дослідження історії: у 2-х т. – К.: Основи, 1995.

9. Тойнбі Э. Цивилизации перед судом истории. – М., 1996.

10. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек. – М., 2004. – 588 с.

11. Civilizations and world systems: studying world-historical change / Stephen K.Sanderson, 1995.

Методичні рекомендації:

1. Основні моделі взаємодії цивілізацій. Концепції симбіозу, синтезу культур.

2. Конфліктна теорія. Концепція зіткнення цивілізацій.

8. ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТІВ

Принципи організації діагностики і контролю за навчальною діяльністю студентів:

Об'єктивність, яка забезпечується науково обґрунтованим змістом діагностичних тестів (завдань, питань), діагностичних процедур; рівним ставленням до всіх студентів; точним, адекватно установленим критерієм оцінювання знань, умінь. Об'єктивність діагностування означає, що виставлені оцінки збігаються незалежно від методів і засобів контролювання.

Систематичність, регулярність проведення діагностичного контролю на всіх етапах процесу навчання. При цьому комплексно використовуються різні форми, методи і засоби контролювання, перевірки й оцінювання, що вилучає універсальність окремих методів і засобів діагностування.

Гласність, що полягає в проведенні відкритих випробовувань усіх студентів за тим самим критерієм. Рейтинг кожного студента й бали оголошуються і мотивуються.

Фронтальна форма контролю використовується під час проведення лекцій з метою залучення групи до обговорення (розв'язання дискусії), що дозволяє поєднати перевірку знань з повторенням і закріпленням матеріалу.

Групова форма організації контролю використовується на семінарських заняттях під час роботи студентів малими групами над кейсами (практичними ситуаціями).

Індивідуальний контроль застосовується під час проведення екзамену, модульних контролів, ректорських контрольних робіт. Проводиться під час проведення консультацій.

Комбінована форма контролю поєднує індивідуальний контроль з фронтальним і груповим. Використовується під час проведення лекційних та семінарських занять (поточний контроль).

Самоконтроль проводиться студентами та дозволяє оцінити ступінь оволодіння знаннями, оцінити практичне значення результатів проведених дослідів, виконаних завдань тощо.

Основні засоби діагностики успішності навчання: Індивідуальне завдання, творча робота, самостійна робота, есе, контрольна робота, модульна контрольна робота.

9. Навчально-наочні посібники, технічні засоби навчання

Методичне забезпечення

- плани-конспекти лекцій;
- плани-конспекти семінарських та практичних занять;
- індивідуальні семестрові завдання та методичні рекомендації для самостійної роботи студентів;
- тестові завдання для контролю та перевірки знань студентів;
- презентаційні розробки з навчальних занять із мультимедійним супроводженням.

Матеріально-технічне забезпечення

- комп'ютер;
- мультимедійний проектор.

МЕТОДИЧНІ, НАОЧНІ, МУЛЬТИМЕДІЙНІ, СТИМУЛЬНІ ТА ОПІРНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ЛЕКЦІЙ І СЕМІНАРІВ

— методичні рекомендації, завдання для проведення різних видів контролю з дисципліни; розробка і впровадження нових форм, методів і технологій навчання з дисципліни; вивчення і впровадження передового досвіду організації навчання;

— робота в електронних мережах наукових бібліотек України, а саме: веб-сайт Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського <http://www.nbuv.gov.ua/>; веб-сайт Національної парламентської бібліотеки України <http://nplu.org/>;

— навчальні підручники та посібники з дисципліни, нормативно-правові акти та інструктивні листи МОН України, презентаційні матеріали наукових конференцій в галузі вищої освіти України та зарубіжжя;

- мультимедійна презентація за темами навчальних занять;
- таблиці, діаграми, коментовані схеми.

— НАВЧАЛЬНІ-НАОЧНІ ПОСІБНИКИ, НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Методичне забезпечення

В бібліотеці Навчально-наукового інституту історії, політології та права МНУ імені В.О. Сухомлинського наявні наступні джерела:

1. Бебик В. Основи теоретичної і прикладної політології. – К., 1994. – 21 прим.

2. Девід Л. Велмер, Ейден Р.Вайнінг. Аналіз політики /Переклад з англійської. – Київ: Основи, 1998. – 8 прим.

3. Мангейм Б., Рич К. Политология. Методы исследования. - М., 1997. – 7 прим.

Рекомендована література

Базова

1. Балугев Д. Г. Введение в политический анализ. Нижний Новгород, 2000.

2. Баталов Э. Что такое прикладная политология // Конфликты и консенсус: Прикладная политология. 1991. - № 1.

3. Бебик В. Основи теоретичної і прикладної політології. – К., 1994.

4. Бебик В. Політичний маркетинг і менеджмент. – К., 1994.

5. Боришполец К. Методы политических исследований: Учеб. пособие для студентов вузов. — М: Аспект Пресс, 2005.

6. Воробьев Е. Н., Рогачев И. Н. Аналитико-прогностическая работа. М., 1999.

7. Леонов Н. С. Информационно-аналитическая работа в заграничных учреждениях. М, 1996.

8. Выдрин Д. Очерки практической политологии. – К., 1991.

9. Девід Л. Велмер, Ейден Р.Вайнінг. Аналіз політики /Переклад з англійської. – Київ: Основи, 1998.

10. Дегтярев А. А. Политический анализ как прикладная дисциплина: Предметное поле и направления разработки // Полис. - 2004. - № 1.

11. Дегтярев А. Методы политологических исследований // Вестник Московского университета. Сер.12. Политические науки. - 1996. - № 6

12. Дегтярев А.А. Прикладная политология //Политические исследования. – 1997. – №6.

13. Качанов Ю., Сатаров Г. Социальные группы в поле политики: опыт эмпирического анализа //Российский монитор: Архив современной политики. - Вып.2. – М., 1992.

14. Качанов Ю.Л. Политическая топология: структурирование политической ситуации. – М., 1995

15. Кожемяков Ю., Сергеев В. Прогнозирование политического развития: особенности разработки динамических моделей. – Социологические исследования. –М., 1991.

16. Кривов В. Информационно-аналитическое обеспечение деятельности органов государственной власти: некоторые вопросы совершенствования // Власть. – 1996. – №1.

17. Лебедева М.М., Тюлин И.Г. Прикладная междисциплинарная политология: возможности и перспективы // Системный подход: анализ и прогнозирование международных отношений (Опыт прикладных исследований) / Под ред. И.Г.Тюлина. – М., 1991.

18. Мангейм Б., Рич К. Политология. Методы исследования. - М., 1997.

19. Общая и прикладная политология / Под ред. В. И. Жукова, Б. И. Краснова. М, 1997.

20. Шейко В. М., Кушнарченко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник. - К., 2002.

21. Щёкин Г. В. Система социологического знания: Учеб. пособие. - К., 2001.

22. Ядов В. А. Социологическое исследование: методология, программа, методы. - М., 1997.

Допоміжна

1. Мелихов С.В. Количественные методы в американской политологии. – М., 1979.

2. Прикладная политология // Политические исследования. – 1997. – № 6.

3. Теория и методы в социальных науках / Под ред. С. Ларсена. М., 2003.

4. Хрусталеv М. А. Очерки теории и политического анализа международных отношений. М., 2002.
5. Яковлев И. Г. Информационно-аналитические технологии и политическое консультирование // Полис. - 1998. - № 2-3.
6. Contemporary Political Analysis // J. C. Charlersworth (ed). N.Y. - 1977. - P. 2-10.
7. Fahly J., Fahly N. Research Methods in International Relations // A.Groom, C. Mitchell International Relation Theory. - L.,1978.
8. North R. C, Holsti O. R. (eds.). Content Analysis. A handbook with applications for the study of international crisis. - N.Y., 1963.
9. Wildawski A. Speaking Truth to Power. The art and Craft of Policy Anaysis. – New Brunswik, 1987.
10. Winter D. G., Stewart A. J Content Analysis as a Technique for Assessing Political Leaders // A Psychological Examination of Political Leaders. -N.Y., 1977.
11. Young O. R. Systems of Political Science // Politics and Nature of Approaches to Analysis. Pinceton, 1967. - P. 14-95.
12. Zinnes D. The Expression and Perception of Hostility in Prewar Crisis: 1914 // Singer D. Quantitative International Politics: Insights and Evidence. N.Y., 1968. - P. 88-119.

10. ПЛАНИ-КОНСПЕКТИ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1 Методологія соціально-політичних досліджень як цілісна концепція

План

1. Визначення теоретичного змісту понять і термінів: “метод”, “методика”, “методологія”, “наукове дослідження”, “соціально-політичне дослідження”, “методологія соціально-політичних досліджень”, “наукове пізнання”, “політична наука”.
2. Основні методи соціально-політичних досліджень.
3. Система методик соціально-політичних досліджень.
1. Процес пізнання, як основа будь-якого наукового дослідження, є складним і вимагає концептуального підходу на основі певної методології, застосування певних методів. Характерною ознакою сучасної науки є зростання ролі методології при вирішенні проблем росту і розвитку спеціалізованого знання. Можна вказати на ряд істотних причин, які породили цю особливість науки: складність структури емпіричного і теоретичного знання, способи його обґрунтування та перевірки; тісне переплетення опису властивостей матеріальних об’єктів з абстракціями, що штучно вводяться, ідеальними моделями тощо. Саме розуміння методології та її функцій зазнало суттєвих змін: вузький формально-логічний підхід змінився змістовним збагаченням проблематики, що включає соціокультурний, гуманістичний вимір знання і пізнавальної діяльності. Методологічний аналіз, будучи формою самосвідомості науки, прояснює способи поєднання знання і

діяльності, будову, організацію, способи одержання та обґрунтування знань. Виявляючи умови і передумови пізнавальної діяльності, у тому числі філософсько-світоглядні, методологічний аналіз перетворює їх в засоби усвідомленого вибору та наукового пошуку.

Існують різні рівні методологічного аналізу. Конкретно-наукова методологія зі своїми методиками має справу з технічними прийомами, приписами, нормативами, формулює принципи, методи конкретно-наукової діяльності, описує і обґрунтовує їх. Наприклад, методи мічених атомів у біохімії, умовних рефлексів у фізіології, аналізу кетування в соціології тощо. Другий рівень - загальнонаукова методологія як вчення про принципи, методи і форми знання, що функціонують у багатьох науках, які відповідають їх предмету і об'єкту дослідження. Це, наприклад, методи емпіричного дослідження: спостереження, вимірювання, експеримент; загальнологічні методи: аналіз, синтез, індукція, аналогія, дедукція тощо, а також такі форми знання, як поняття і закони, гіпотези і теорії. Виникнувши як прийоми і форми, які використовуються в конкретних дослідженнях, вони потім використовуються іншими вченими в різних галузях знання, тобто отримують наукову і культурно-історичну апробацію, що дає їм статус загальних або загальнонаукових методів. Це наближає загальнонаукову методологію до рівня філософського аналізу знання, що за певних умов може бути застосоване до вивчення науково-пізнавальної діяльності. Єдність загальнонаукового та філософського рівнів пізнання лежить в основі дисципліни, що отримала назву методології наукового пізнання. Вона може бути визначена як філософське вчення про систему апробованих принципів, норм і методів науково-пізнавальної діяльності, про форми, структуру та функції наукового знання. Її призначення - виявити й осмислити рушійні сили, передумови, підстави та закономірності росту і функціонування наукового знання і пізнавальної діяльності, організувати проектно-конструктивну діяльність, її аналіз і критику. Методологія науки, ґрунтуючись на загальнофілософських принципах і законах, історично виникла і розвивається на основі гносеології та епістемології, логіки, а в останні роки також історії, соціології науки, соціальної психології та культурології, тісно зливається з філософськими вченнями про мову. Специфіка наукової діяльності в значній мірі визначається методами.

Метод (від грецької *metodos*) у широкому розумінні слова — «шлях до чогось», шлях дослідження, шлях пізнання, теорія, вчення, свідомий спосіб досягнення певного результату, здійснення певної діяльності, вирішення певних задач. Він виступає як сукупність певних правил, прийомів, способів, норм пізнання і дії. Він є системою приписів, принципів, вимог, що орієнтують суб'єкта у вирішенні конкретної задачі, досягненні певного результату у певній сфері діяльності. Метод — це інструмент для вирішення головного завдання науки — відкриття об'єктивних законів дійсності. Метод визначає необхідність і місце застосування індукції й дедукції, аналізу і синтезу, абстракції, формалізації, моделювання, порівняння теоретичних та експериментальних досліджень. Методологія — це тип раціонально-рефлексивної свідомості, спрямований на вивчення, удосконалення і конструювання методів.

Поняття «методологія» має два основних значення: по-перше, це - система певних правил, принципів і операцій, що застосовуються у тій чи іншій сфері діяльності (в науці, політиці, мистецтві тощо); по-друге, це - вчення про цю систему, загальна теорія метода.

Існують методологічні уявлення і концепції різного ступеня розробленості і конструктивності, різного рівня і широти охоплення (методологія на рівні філософської рефлексії, загальнонаукова методологія і методологія науки міждисциплінарного рівня, методологія окремих наук). Будь-яке наукове дослідження має враховувати вимоги загальної методології. Конкретна методологія ґрунтується на законах конкретних наук, особливостях пізнання окремих явищ. Вона зумовлена й пов'язана з принципами і законами конкретних наук, із спеціальними методами дослідження. На основі філософського принципу всезагального взаємозв'язку формулюється методологічний принцип-вимога наукового дослідження: аби уникнути однобічності у вивченні об'єкта,

необхідно врахувати всі суттєві аспекти й зв'язки предмета. Цей принцип дозволяє уникнути таких крайнощів, як софістика, що ґрунтується на висвітлюванні якоїсь окремої властивості предмета незалежно від її суттєвості, та еклектика, яка ґрунтується на об'єднанні багатьох різнорідних, внутрішньо не пов'язаних між собою характеристик предмета. Недотримання принципу всезагального взаємозв'язку може стримувати розвиток науки, гальмувати розв'язання окремих її проблем. Розглядаючи методологію в цілому, можна виділити низку різних функцій, що вона виконує в науковому дослідженні, з яких найважливішими є координуюча, інтегруюча та евристична. Розглядаючи сутність принципу всезагального універсального взаємозв'язку, слід мати на увазі передусім те, що у світі все пов'язано з усім. Предмети (або властивості предметів, або властивості й відносини) можуть бути сполучені між собою будь-яким чином: безпосередньо або опосередковано (через десятки і тисячі проміжних ланок), випадково, внутрішньо або зовнішньо, за змістом або за формою, причиною або функціонально. Методика - це фіксована сукупність прийомів практичної діяльності, що призводить до заздалегідь визначеного результату. У науковому пізнанні методика відіграє значну роль в емпіричних дослідженнях (спостереженні та експерименті). На відміну від методу у завдання методики не входить теоретичне обґрунтування отриманого результату, вона концентрується на технічній стороні експерименту і на регламентації дій дослідника. Хоча в сучасних умовах, коли обладнання і техніка експерименту ускладнились, велике значення набуває копіткий опис методичного боку досліджень. Розмаїття видів людської діяльності зумовлює розмаїття спектрів методів, що можуть бути класифіковані за різними основами (критеріями), наприклад, методи природничих і методи гуманітарних наук; якісні і кількісні методи тощо.

В сучасній науці склалася багаторівнева концепція методології знання, згідно якої методи наукового пізнання за ступенем загальності і сфери дії можуть бути поділені на три основні групи: **• філософські методи; • загальнонаукові методи; • часткові методи наук (внутрішньо- та міждисциплінарні).**

Науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи об'єднано загальною назвою «наукові дослідження». Це дуже широке поняття, яке охоплює всі процеси - від зародження ідеї до її втілення у вигляді нових теоретичних положень, створення нових технологій тощо. Узагалі всі наукові дослідження можна поділити на три основні види: теоретичні, пошукові й прикладні. *Наукове дослідження взагалі являє собою особливий вид людської діяльності, спрямований на здобуття нових, більш глибоких знань, що служать практичним цілям для створення нових або вдосконалення старих.* Необхідність досліджень у прикладних науках продиктована потребами й практичною діяльністю людей, завданнями, які ставить перед наукою виробництво. Зрозуміло, що багато знань про природу людина отримала у процесі стихійно-емпіричного пізнання, в якому головним джерелом здобуття знань є різноманітні практичні дії з об'єктами, де, як правило, не існує спеціальних засобів пізнання, а його об'єктами служать знаряддя та предмети праці.

Наука - це особлива форма пізнання, яке здійснюють особливі групи людей за допомогою спеціальних засобів (експериментальні пристрої, математичні, мовні та логічні методи). Формою реалізації та розвитку пізнання стає наукове дослідження. Наукове дослідження - це систематичне й цілеспрямоване вивчення об'єктів, в яких використовуються засоби і методи науки і яке завершується формуванням знань про об'єкт, який вивчається. У науковому дослідженні велику роль відіграє розмежування пізнавальних завдань, які становлять необхідні етапи на шляху розв'язання наукових проблем. Можна виділити три види пізнавальних завдань: емпіричні, теоретичні й логічні. Емпіричні пізнавальні завдання полягають у відборі й ретельному вивченні фактів. Одним з найважливіших методів пізнання є експеримент, коли дослідник свідомо втручається в поведінку предметів або в перебіг явищ і процесів з метою отримання конкретних кількісних та/або якісних даних про предмет, який вивчається. При вирішенні теоретичних завдань дослідник завжди має справу з реальними об'єктами і виходить за межі характеристик, за якими безпосередньо ведеться спостереження. Він відтворює

механізм явищ або процесів, що надає можливість пояснити встановлені факти. Разом з тим, теоретичні знання може бути перевірено емпірично. Не менш важливу роль у науковому дослідженні фактів відіграють логічні методи. Під ними розуміють таке оперування знаннями і засобами їх отримання, яке дозволяє отримати нові знання, не звертаючись після кожного етапу міркувань до емпіричної перевірки. Ставлячи проблему, дослідник здійснює аналіз наукових знань, відокремлює точно встановлені знання від гіпотетичних. Логічні завдання можуть вирішуватися при організації наукового дослідження, при побудові теорії й розробці гіпотез, коли мають задовольнятися логічні й гносеологічні вимоги, суть яких полягає в тому, що всі терміни, поняття, ознаки мають уводитися з моносемічним значенням і перебувати в однозначному зв'язку. Наука включає в себе також методологію і методи дослідження.

Розрізняють дві основні групи наукових досліджень: **фундаментальні та прикладні**. Фундаментальні наукові дослідження - це наукова теоретична та/або експериментальна діяльність, спрямована на здобуття нових знань про закономірності розвитку та взаємозв'язку природи, суспільства, людини. Завданням фундаментальних наук є пізнання законів, що управляють поведінкою і взаємодією базисних структур природи і суспільства. Сфера проведення фундаментальних досліджень включає багато галузей наук. До них належать: велика група фізико-технічних і математичних наук (математика, ядерна фізика, фізика плазми, фізика низьких температур та ін.); хімія і біологія; велика група наук про Землю (геологія, геофізика, фізика атмосфери, води і суші); соціальні науки. Фундаментальні дослідження можуть поділятися на вільні (чисті) і цілеспрямовані. Перші, як правило, мають індивідуальний характер і очолюються визнанням вченим – керівником роботи. Характерною особливістю цих досліджень є те, що вони наперед не визначають певних цілей, але в принципі спрямовані на отримання нових знань і більш глибоке розуміння навколишнього світу. Цілеспрямовані дослідження мають відношення до певного об'єкта і проводяться з метою розширення знань про глибинні процеси і явища, що відбуваються в природі, суспільстві, без урахування можливих галузей їх застосування. Завдання фундаментальних наук знаходяться на межі між відомим і неочікуваним, у зв'язку з чим ці дослідження відрізняються невизначеністю кінцевої мети. Оскільки дослідник, як правило, весь час стоїть на підступах до невідомого, вибір конкретних шляхів фундаментальних досліджень часто визначається інтуїцією, досвідом і внутрішньою логікою розвитку науки. У свою чергу, фундаментальні науки постійно відкриті для нових ідей і підходів, у них закладена здатність переглянути звичні уявлення про навколишній світ, і, якщо потрібно, відмовитися від них. Прикладні наукові дослідження - це наукова й науково-технічна діяльність, спрямована на здобуття й використання знань для практичних цілей. Безпосередня мета прикладних наук полягає у застосуванні результатів фундаментальних наук при вирішенні пізнавальних і соціально-практичних проблем

2. Методологія як вчення про систему наукових принципів, форм і способів дослідницької діяльності має чотирирівневу структуру, зокрема: фундаментальні, загальнонаукові, конкретнонаукові принципи, конкретні методи, що використовуються для вирішення спеціальних завдань дослідження.

Методологія – це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища.

У методології наукових політологічних досліджень виділяють два рівня пізнання:

• теоретичний – висунення і розвиток наукових гіпотез і теорій, формулювання законів та виведення з них логічних наслідків, зіставлення різних гіпотез і теорій; • емпіричний – спостереження і дослідження конкретних явищ, експеримент, а також групування, класифікація та опис результатів дослідження.

Сучасна політична наука володіє потужним арсеналом різноманітних методів, які призначені для розв'язування різних за своїм характером наукових задач.

При проведенні конкретного наукового дослідження використовуються ті методи, які можуть дати глибоку й всебічну характеристику досліджуваного явища. Вибір їх залежить від мети і задач дослідження.

Методи є упорядкованою системою, в якій визначається їх місце відповідно до конкретного етапу дослідження, використання технічних прийомів і проведення операцій з теоретичним і фактичним матеріалом у заданій послідовності. В одній і тій самій науковій галузі може бути кілька методик (комплексів методів), які постійно вдосконалюються під час наукової роботи. Найскладнішою є методика експериментальних досліджень, як лабораторних, так і польових. У різних наукових галузях використовуються методи, що збігаються за назвою, наприклад, анкетування, тестування, шкалювання, однак цілі і методика їх реалізації різні. Класифікація методів розроблена недостатньо. Досить поширеним є поділ основних типів методів за двома ознаками: мети і способу реалізації. а першою ознакою виділяються так звані первинні методи, що використовуються з метою збору інформації, вивчення джерел, спостереження, опитування та ін. Вторинні методи використовуються з метою обробки та аналізу отриманих даних – кількісний та якісний аналіз даних, їх систематизація, шкалювання та ін. Третій тип представлений верифікаційними методами і прийомami, що дають змогу перевірити отримані результати. Вони зводяться також до кількісного та якісного аналізу даних на основі виміру співвіднесення постійних і змінних чинників. а ознакою способу реалізації розрізняють логіко-аналітичні, візуальні та експериментально-ігрові методи. До перших належать традиційні методи 19 дедукції та індукції, що різняться вихідним етапом аналізу. Вони доповнюють один одного і можуть використовуватися з метою верифікації – перевірки істинності гіпотез і висновків. Візуальні, або графічні, методи – графи, схеми, діаграми, картограми та ін. дають змогу отримати синтезоване уявлення про досліджуваний об'єкт і водночас наочно показати його складові, їхню питому вагу, причинно-наслідкові зв'язки, інтенсивність розподілу компонентів у заданому об'ємі. Ці методи тісно пов'язані з комп'ютерними технологіями. Експериментально-ігрові методи безпосередньо стосуються реальних об'єктів, які функціонують у конкретній ситуації, і призначаються для прогнозування результатів. З ними пов'язаний цілий розділ математики – "теорія ігор"; з їх допомогою вивчаються ситуації в політичних, економічних, воєнних питаннях. Вони використовуються у психології ("трансакційний аналіз"), соціології ("управління враженнями", "соціальна інженерія"), в методиці нетрадиційного навчання. У прикладних аспектах гуманітарних наук доцільно використовувати математичні методи. Математичний апарат теорії ймовірностей дає можливість вивчати масові явища в соціології, лінгвістиці. Математичні методи відіграють важливу роль при обробці статистичних даних, моделюванні. Однак при цьому слід зважати на різницю в природі об'єктів і категорій гуманітарних, природничих і математичних наук. Проблема полягає у визначенні конкретної гуманітарної сфери, в якій застосування математичних методів дає результати. Інколи методи поділяють на групи відповідно до їх функціональних можливостей: етапні, тобто пов'язані з певними етапами дослідження, й універсальні, які використовують на всіх етапах. До першої групи відносять спостереження, експеримент, а до другої – абстрагування, узагальнення, дедукцію та індукцію та ін. Розрізняють методи теоретичних та емпіричних досліджень. Такий розподіл методів завжди умовний, оскільки з розвитком пізнання один науковий метод може переходити з однієї категорії в іншу. Отримання нових знань – це складний творчий процес, що характеризується певною логічною послідовністю наукової діяльності дослідника. Основними формами становлення нового знання є науковий факт, наукова проблема, гіпотеза і теорія. Творчий їх розвиток визначає логічну послідовність процесу наукового дослідження, зокрема: виявлення дійсних (реальних) фактів, їх пояснення та узагальнення; постановка і формулювання наукової проблеми; формування й обґрунтування наукової гіпотези; побудова теорії та визначення шляхів її практичної реалізації.

3. Методика - це фіксована сукупність прийомів практичної діяльності, що призводить до заздалегідь визначеного результату. У політології методика відіграє значну

роль в емпіричних дослідженнях (спостереженні та експерименті). На відміну від методу у завдання методики не входить теоретичне обґрунтування отриманого результату, вона концентрується на технічній стороні експерименту і на регламентації дій дослідника. Хоча в сучасних умовах, коли обладнання і техніка експерименту ускладнились, велике значення набуває копіткий опис методичного боку досліджень.

Згідно з «Великим тлумачним словником сучасної української мови» методика - це «сукупність взаємозв'язаних способів та прийомів доцільного проведення будь-якої роботи» або «документ, який описує послідовність методів, правил і засобів виконання роботи», а методологія - це «сукупність методів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання». Порівнюючи ці визначення одразу ж помічаємо, що, по-перше, «методика» націлена на виконання будь-якої роботи, у той час як «методологія» пов'язана виключно лише з виконанням науково-дослідної роботи, а по-друге, «методологія» уособлює в собі увесь арсенал можливостей виконання науково-дослідної роботи у певній науковій галузі, у той час як «методика» (у націленості на науково-дослідну роботу у цій же галузі) лише здійснює певний конкретизований вибір із цього арсеналу та встановлює послідовність і черговість використання елементів цього вибору.

Тема 2 Концепція процесу соціально-політичного дослідження

План

1. Загальна характеристика процесу соціально-політичного дослідження як форми наукового пізнання.
2. Цілеспрямованість та організованість як основні ознаки соціально-політичної дослідницької роботи.
3. Основні методи в соціально-політичних дослідженнях.

1. Тепер перейдемо до визначення етапів соціально-політичних досліджень, які, як буде показано нижче, при виконанні теоретичних наукових досліджень та експериментальних не співпадають.

Етапи виконання теоретичних соціально-політичних досліджень, якщо ці дослідження проводяться у відповідності з правилами системного аналізу, є:

1 етап - це етап постановки задач наукового дослідження та встановлення критеріїв оцінки отриманих у подальшому результатів;

2 етап - це етап виділення об'єкту дослідження із оточуючого зовнішнього середовища, побудови його структури та визначення характеру і по- верхонь, ліній чи точок взаємодії цього об'єкту з оточуючим його зовніш- нім середовищем;

3 етап - це етап побудови математичних моделей для опису процесів в об'єктах дослідження, придатних для оцінки нинішнього чи попереднього станів цих об'єктів, або для управління процесами в них чи прогнозування їх майбутніх значень;

4 етап - це етап аналізу процесів в об'єктах дослідження, з викорис- танням синтезованих математичних моделей;

5 етап, який є заключним, - це етап оптимізації характеристик чи параметрів процесів в об'єктах дослідження з застосуванням встановлених на першому етапі критеріїв і визначених на третьому етапі математичних моделей та дотриманням заданих на другому етапі обмежень і урахуванням результатів аналізу, отриманих на четвертому етапі.

Що ж до етапів виконання експериментальних наукових досліджень, то у відповідності з усталеною практикою вони є такими: 1 етап - це визначення цілеспрямованості експериментального науко- вого дослідження та необхідності формування спеціальних зовнішніх впливів на об'єкт чи суб'єкт цього дослідження, тобто встановлення чи воно є способом підтвердження або спростування гіпотез, чи воно є способом створення бази даних, і чи достатньо лише пасивно спостерігати за процесами, які нас цікавлять, чи потрібно активно впливати на ці процеси; 2 етап - це розроблення плану проведення експериментів з застосуванням теорії їх оптимального планування; 3 етап - це формування вимог до засобів вимірювання параметрів об'єктів і процесів при

експериментальному дослідженні та вибір цих засобів; 4 етап - це безпосереднє проведення експериментів на об'єктах чи суб'єктах дослідження і фіксація результатів цих експериментів; 5 етап - це обробка результатів експериментальних досліджень.

2. Цілеспрямованість та організованість в дослідницькій роботі з соціально-політичних питань визначається вдалою організацією дослідницького процесу і відповідністю структури проекту меті й дослідницьким завданням.

Весь процес наукового дослідження як самостійної науково-дослідницької роботи, можна поділити на етапи: 1. Обґрунтування наукової проблеми, формулювання теми дослідження. 2. Постановка мети і конкретних завдань дослідження. 3. Визначення об'єкта і предмета дослідження. 4. Накопичення необхідної наукової інформації, пошук літературних та інших джерел відповідно до теми і завдань дослідження, їх вивчення й аналіз. 5. Відпрацювання гіпотез і теоретичних передумов дослідження. 6. Вибір системи методів проведення дослідження. 7. Обробка, аналіз, опис процесу та результатів дослідження, що проводилося згідно з розробленою програмою і методикою. 8. Обговорення результатів дослідження. 9. Формулювання висновків та оцінка одержаних результатів, їх публічний захист. Обґрунтування наукової проблеми, вибір та формулювання теми дослідження - це початковий етап будь-якого дослідження.

Стосовно магістерської роботи важливими є її актуальність і практична спрямованість. Оскільки магістерська робота є науково-дослідницькою кваліфікаційною працею, те, як автор вміє обрати тему і наскільки правильно він її розуміє й оцінює з точки зору своєчасності та соціальної значущості, характеризує його професійну підготовленість. При виборі теми основними критеріями мають бути її актуальність, новизна і перспективність. Формулюючи актуальність теми, слід вказати, до якої сфери діяльності або галузі знань вона належить, чим обумовлено її вибір, а також для чого і де в практиці необхідне запропоноване дослідження. Потрібно кількома реченнями висвітлити головне: суть проблеми, з якої випливає актуальність теми.

Проблема в науці – це суперечлива ситуація, котра вимагає свого вирішення. Правильна постановка та ясне формулювання 42 нових проблем іноді має не менш важливе значення, ніж їх вирішення. По суті вибір проблеми якщо не повністю, то здебільшого визначає як стратегію дослідження, так і напрямок наукового пошуку. Не випадково вважається, що сформулювати наукову проблему - означає показати вміння виокремити головне від другорядного, виявити те, що вже відомо і те, що невідомо науці з предмету дослідження. Далі логічно перейти до формулювання мети дослідження, а також конкретних завдань, які необхідно вирішити відповідно до цієї мети. Це, як правило, робиться у формі перерахування (вивчити, описати, встановити, з'ясувати, запропонувати, розробити тощо). Формулювання цих завдань необхідно робити якомога реальніше, оскільки опис їх вирішення становитиме зміст розділів магістерської роботи; це важливо також і тому, що їхні назви відповідають сформульованим завданням дослідження. При проведенні наукових досліджень відрізняють поняття «об'єкт» і «предмет» пізнання і дослідження. Об'єктом дослідження прийнято називати те, на що спрямована пізнавальна діяльність дослідника. Це процес або явище, яке породжує проблемну ситуацію і обране для дослідження. Об'єкт відносно автономний і має чіткі межі. Виділяють об'єкти природні, соціальні, ідеалізовані. Досліджувати можна емпіричні (якість продукції, собівартість) та теоретичні (дія закону вартості) об'єкти. На емпіричному рівні вчений має справу з природними і соціальними об'єктами, теорія оперує виключно ідеалізованими об'єктами. Усе це зумовлює істотну різницю і в методах дослідження. Предметом дослідження є досліджувані з певною метою властивості, характерні для наукового пізнання, це визначення певного «фрактуру» дослідження як припущення про найсуттєвіші для вивчення обраної проблеми характеристики об'єкта. Один і той же об'єкт може бути предметом різних досліджень і навіть наукових напрямів. Об'єкт і предмет дослідження як категорії наукового процесу співвідносяться між собою як загальне і часткове.

Завдання дослідника полягає у визначенні факторів, які впливають на об'єкт дослідження, відборі та зосередженні уваги на найсуттєвіших з них. Фактор – це причинно-наслідковий вплив на якісні і кількісні зміни в об'єкті дослідження. Критеріями

відбору суттєвих факторів є мета дослідження та рівень накопичених знань у цьому напрямку. Відбір найсуттєвіших факторів, які впливають на об'єкт дослідження, має велике практичне значення, оскільки впливає на ступінь достовірності результатів дослідження. Якщо будь-який суттєвий фактор не враховано, то висновки, здобуті в результаті дослідження, можуть бути помилковими, неповними або зовсім хибними. Виявити суттєві фактори простіше, якщо дослідження ґрунтуються на добре опрацьованій теорії. Якщо теорія не дає відповіді на поставлені запитання, то використовують гіпотези, наукові ідеї, сформовані в процесі попереднього вивчення об'єкта дослідження. Отже, чим повніше враховано вплив середовища на об'єкт дослідження, тим точнішими будуть результати наукового дослідження. Середовище - це те, що впливає на об'єкт дослідження. Вибравши об'єкт наукового дослідження, його предмет і фактори визначають його параметри, тобто повноту вивчення об'єкта відповідно до мети наукового дослідження. Від достовірності визначення параметра дослідження і класифікації об'єктів значною мірою залежать результати виконаного дослідження. Класифікація об'єктів дослідження найчастіше здійснюється за двома методами: 1) класифікація об'єктів за наявністю і відсутністю ознак – полягає в тому, що більшість об'єктів поділяються на два класи. Один з них має певну властивість, а другий не має її. Наприклад, витрати поділяються на виробничі (далі немає поділу) та невиробничі (пов'язані з виробництвом і не пов'язані). 2) класифікація об'єктів за видовією ознак – полягає у тому, що члени поділу являють собою такі сукупності предметів, в кожній із яких загальна для всіх сукупностей ознака виявляється по особливому, з тими чи іншими варіаціями. Для кращого пізнання об'єктів, які вивчаються, при будь-якій класифікації, необхідно з самого початку вибрати основу поділу. Наприклад, виробничі витрати можна класифікувати за функціональною роллю у процесі виробництва (витрати сировини і матеріалів, витрати на оплату праці тощо). Наукова діяльність є складним творчим процесом, який має власну логічну послідовність, вимагає відповідної організації праці дослідника. Основні форми становлення нового знання – це науковий факт, наукова проблема, гіпотеза і теорія. Наукові дослідження проводяться насамперед в інтересах практики та для подальшого розвитку теорії. Вони також здійснюються з метою подолання певних труднощів у процесі наукового пізнання, пояснення раніше невідомих фактів або для виявлення неповноти існуючих способів пояснення відомих фактів. Труднощі наукового пошуку найчіткіше проявляються у так званих проблемних ситуаціях, коли існуюче наукове знання, його рівень і понятійний апарат недостатні для вирішення нових завдань пізнання та практики.

3. Роль філософії у науковому пізнанні зумовлена наявністю двох крайніх моделей, що склалися у вирішенні цього надзвичайно складного питання, серед яких:

- умоглядно-філософський підхід (натурфілософія, філософія історії та ін.), суть якого полягає у прямому виведенні вихідних принципів наукових теорій безпосередньо з філософських принципів, окрім аналізу матеріалу даної науки;
- позитивізм, згідно якого «наука сама собі філософія».

Роль філософії у частковому науковому пізнанні або абсолютизується, або, навпаки, принижується аж до повного заперечення. І хоча обидві моделі мали певні позитивні результати, згоди між ними не було досягнуто. 27 Розділ 1. Наука й наукові дослідження в сучасному світі Як показує історія пізнання і самої філософії, в її впливі на процес розвитку науки та її результати, можуть бути виділені такі основні характерні моменти: 1. Інтегративна функція філософії, що являє собою системне, цілісне узагальнення та синтез різноманітних форм пізнання, практики, всього людського досвіду. 2. Критична функція філософії, що спрямована на всі сфери людської діяльності. При цьому критика має носити конструктивний характер, з пропозицією нового рішення, а відсутність контрструктивно-критичного підходу межує з апологетикою. 3. Філософія розробляє певні моделі реальності, крізь призму яких вчений дивиться на свій предмет дослідження, і дає узагальнюючу картину світу в його універсально-об'єктивних характеристиках. 4. Філософія озброює дослідника знаннями загальних закономірностей самого пізнавального процесу в його цілісності й розвитку, в єдності всіх його рівнів. 5. Філософія дає науці найбільш загальні методологічні принципи, що формулюються на основі певних категорій. Звідси, принципи філософії реально функціонують в науці у

вигляді загальних регулятивів, універсальних норм, що формують у своїй сукупності методологічну програму найвищого рівня. 6. Вчений отримує від філософії певні світоглядні ціннісні настанови та смисложиттєві орієнтири, а сама філософія певним чином впливає на наукове пізнання на всіх його стадіях, особливо при побудові фундаментальних теорій.

Філософські методи не завжди прямо проявляють себе у наукових дослідженнях, оскільки можуть застосовуватися як свідомо, так і стихійно. Однак у будь-якій науці наявні елементи всезагального значення, такі як закони, категорії, поняття, причини тощо, які і роблять будь-яку науку так званою «прикладною логікою». Філософські методи - це не жорстко фіксовані регулятиви, а система «м'яких» принципів, операцій, прийомів, що носять всезагальний, універсальний характер, тобто знаходяться на вищих «поверхах» абстрагування. Тому філософські методи не описуються у чітких термінах логіки та експерименту, не піддаються математизації та формалізації. Вони задають лише найбільш загальні регулятиви дослідження, його генеральну стратегію, але не замінюють спеціальні методи і не визначають остаточний результат пізнання прямо і безпосередньо.

Загальнонаукові методи дослідження

У структурі загальнонаукових методів можна виділити такі три рівні: 1. Методи емпіричного дослідження. 2. Методи теоретичного пізнання. 3. Загальнологічні методи і прийоми дослідження.

1. *Методи емпіричного дослідження.* До них відносять спостереження, експеримент, порівняння, опис, вимірювання. Спостереження - це цілеспрямоване вивчення предметів, що переважно спирається на дані органів чуттів (відчуття, сприйняття, уявлення). Під час спостереження отримуються знання не лише про зовнішні сторони об'єкту пізнання, але й про його суттєві властивості. Спостереження може бути безпосереднім та опосередкованим. Останнє здійснюється за допомогою різних приладів і технічних засобів, а з розвитком науки стає все більш складним. Експеримент - це цілеспрямоване і активне втручання у хід процесу, що вивчається, відповідні зміни об'єкта чи його відтворення у спеціально створених і контрольованих умовах. Основними стадіями здійснення експерименту є: планування і будова; контроль; інтерпретація результатів.

Експеримент має дві взаємопов'язані функції: дослідну перевірку гіпотез і теорій, а також формування нових наукових концепцій. У залежності від цих функцій виділяють експерименти: дослідницький (пошуковий), перевірочний (контрольний), відтворюючий, ізолюваний тощо, а у залежності від характеру об'єктів - фізичні, хімічні, біологічні, соціальні і т.ін. Отже, експеримент - це найбільш загальний емпіричний метод пізнання, який не лише включає спостереження й вимірювання, а й здійснює перестановку, зміну об'єкта дослідження тощо. У цьому методі можна виявити вплив одного чинника на інший.

Емпіричні методи пізнання відіграють велику роль у науковому політологічному дослідженні. Вони не лише є основою для закріплення теоретичних передумов, а й часто становлять предмет нового відкриття, нового наукового дослідження.

Порівняння - це пізнавальна операція, що лежить в основі умовиводів щодо схожості чи відмінності об'єктів (або ступенів розвитку одного й того ж об'єкта). За допомогою порівняння виявляють якісні й кількісні характеристики предметів. Найпростішим і важливим типом відносин, що виявляються у ході порівняння, є відносини тотожності й відмінності. При цьому порівняння має сенс лише у сукупності «однорідних» предметів, що утворюють клас. Воно є основою такого логічного прийому як аналогія і є вихідним пунктом порівняльно-історичного методу. Останній є таким, за допомогою якого шляхом порівняння виявляється загальне і особливе в історичних та інших явищах, досягається пізнання різних ступенів розвитку одного і того ж явища чи різних існуючих явищ. Цей метод дозволяє виявити і співставити рівні у розвитку явища, що вивчається, ті зміни, що відбулися, визначити тенденції розвитку.

Опис - пізнавальна операція, що полягає у фіксуванні результатів дослідження (спостереження чи експерименту) за допомогою певних систем позначень, що прийняті у

науці. Вимірювання - це сукупність дій, що виконуються за допомогою засобів вимірювання з метою знаходження числового значення вимірюваної величини у прийнятих одиницях виміру.

2. Методи теоретичного пізнання. До них відносять формалізацію, аксіоматичний метод, гіпотетико-дедуктивний метод і сходження від абстрактного до конкретного. Формалізація - це відображення знання у знаково-символічному вигляді (формалізований мові). Остання створюється для точного виразу думок з метою виключення можливості неоднозначного їх розуміння. За умов формалізації роздуми щодо об'єктів переносяться у площину оперування зі знаками (формулами). Формалізація будується на відмінностях природних і штучних мов. Адже природні мови як засіб спілкування характеризуються багатозначністю, багатогранністю, гнучкістю, неточністю, образністю тощо, а формалізовані (штучні) мови призначені для більш точного і чіткого вираження значення. Мова формул штучної мови стає інструментом пізнання. Аксіоматичний метод - це спосіб побудови наукової теорії, при якому в її основу покладені деякі вихідні положення - аксіоми (постулати), з яких вся решта тверджень цієї теорії виводиться суто логічним шляхом, шляхом доказу. Для виводу теорем з аксіом (і взагалі одних формул з інших) формуються спеціальні правила виводу. Аксіоматичний метод є лише одним з методів побудови наукового знання. Він має обмежене застосування, оскільки вимагає високого рівня розвитку аксіоматизованої змістовної теорії.

Гіпотетико-дедуктивний метод - це метод наукового пізнання, сутність якого полягає у створенні системи дедуктивно пов'язаних між собою гіпотез, з яких виводяться твердження щодо емпіричних фактів. Звідси, метод ґрунтується на виведенні (дедукції) умовиводів з гіпотез та інших посилок, істинне значення яких невідоме. А це означає, що умовивід, отриманий на основі даного метода, буде мати лише вірогіднісний характер. З логічної точки зору гіпотетико- дедуктивний метод являє собою ієрархію гіпотез, ступінь абстрактності й спільності яких збільшується по мірі віддаленості від емпіричного базису. Сходження від абстрактного до конкретного - це метод теоретичного дослідження і викладу, який полягає у русі наукової думки від вихідної абстракції (однобічне, неповне знання) через послідовні етапи поглиблення і розширення пізнання до результату - цілісному відтворенню у теорії предмета, що досліджується. Передумовою даного метода є сходження від чуттєво-конкретного до абстрактного, виокремлення у мисленні окремих сторін предмета та їх «закріплення» у відповідних абстрактних визначеннях. Рух пізнання від чуттєво-конкретного до абстрактного - це і є рух від одиничного до загального, тут домінують такі логічні прийоми як аналіз та індукція.

3. Загальнологічні методи і прийоми дослідження. До них відносяться: аналіз, синтез, абстрагування, ідеалізація, узагальнення, індукція, дедукція, аналогія, моделювання, системний підхід, вірогіднісні (статистичні) методи. Аналіз - це поділ об'єкта на складові частини з метою їх самостійного вивчення. Видами аналізу є механічний поділ; визначення динамічного складу; виявлення форм взаємодії елементів цілого; знаходження причин явищ; виявлення рівня знання та його структури тощо. Різновидом аналізу є поділ на класи (множини) предметів на підкласи - класифікація і періодизація. Синтез - це об'єднання, реальне і розумове, різних сторін, частин предмета в єдине ціле. Синтез - це не довільне, еkleктичне поєднання розрізнених частин, «шматочків» цілого, а діалектична єдність з виділенням сутності. Слід розрізняти аналіз і синтез у науковому дослідженні від аналізу і синтезу у формальній логіці. Як відомо, в логіці під синтезом розуміють будь-яке поєднання за заданими ознаками. У науковому дослідженні до однієї групи включаються лише ті відомості, які відповідають головним, визначальним ознакам. Таким чином, аналіз і синтез із звичайних логічних операцій перетворюються на особливі методи дослідження. Кожна наука має свій специфічний предмет дослідження, тому з'являються притаманні саме їй прийоми аналізу й синтезу, система тизації результатів спостереження, експерименту та обробки дослідних даних. Аналіз і синтез змістовно пов'язані між собою. Аналізуючи явище, розкладаючи його на складові й вивчаючи кожен окремо, слід розглядати їх як частини єдиного цілого. Ще Арістотель говорив, що рука, яка відокремлена від тіла, є рукою лише за назвою. Це

означає, що аналіз має переплітатися із синтезом, тобто співвідносити аналізовану частину із цілим, встановлювати її місце в цьому цілому, для чого потрібно дослідити частини в їх сутності як складові цілого. У результаті такого аналізу можна виділити загальне як суттєве у предметі, що стане основою для синтезу. Завдання аналізу – це виділення тієї частини, з якої сам предмет виникає і розвивається. Об'єкт у синтезі становить єдність протилежностей, при цьому відтворюються його виникнення і розвиток. Якщо спочатку синтез виступає в аналізі, то потім включає аналіз у себе.

У сучасному науковому пізнанні теоретичні аналіз і синтез нерозривно пов'язані з практичним аналізом і синтезом - з практикою експериментування та із суспільно-історичною практикою взагалі. Лише у процесі практики перевіряються висновки, зроблені на основі аналізу, і підтверджуються теоретичні побудови синтезу. Абстрагування - це процес мисленевого відволікання від ряду властивостей і відносин явища, яке вивчається, з одночасним виділенням властивостей (насамперед, суттєвих, загальних), що цікавлять дослідника. Існують різні види абстракцій: абстракції ототожнення, ізолююча абстракція, абстракція актуальної нескінченності, абстракція потенційної здійснюваності. Абстракції різняться також за рівнем (порядком). Абстракції від реальних предметів носять назву абстракцій першого порядку; абстракції від абстракцій першого рівня - другого порядку тощо. Найвищим рівнем абстракції характеризуються філософські категорії.

Ідеалізація - мисленева процедура, яка пов'язана з утворенням абстрактних (ідеалізованих) об'єктів, що реально є принципово нездійсненими («ідеальний газ», «абсолютно чорне тіло», «точка» тощо), але є такими, для яких існують прообрази у реальному світі. У процесі ідеалізації відбувається відволікання від реальних властивостей предмета з одночасним введенням до змісту понять, що утворюються, таких ознак, що є реально нездійсненими. В результаті утворюється так званий «ідеалізований об'єкт», яким може керуватись теоретичне мислення при відображенні реальних об'єктів. У розвинених наукових теоріях, як правило, розглядаються не окремі ідеалізовані об'єкти та їх властивості, а цілісні системи ідеалізованих об'єктів та їх структури.

Узагальнення - це процес становлення загальних властивостей і ознак предметів. Воно тісно пов'язано з абстрагуванням. Гносеологічною основою узагальнення є категорії загального та одиничного. Загальне є філософською категорією, що відображає схожі, повторювані риси та ознаки, що належать кільком одиничним явищам чи всім предметам даного класу, а одиничне - виражає специфіку, своєрідність саме даного явища (чи групи явищ однакової якості), його відмінність від інших. Узагальнення не може бути нескінченним. Його межею є філософські категорії, що не мають родового поняття і тому узагальнювати їх не можна.

Індукція - логічний прийом дослідження, що пов'язаний з узагальненням результатів спостереження та експерименту і рухом думки від одиничного до загального. Оскільки досвід завжди є нескінченним, тому індуктивні узагальнення носять проблематичний (вірогіднісний) характер. Індуктивні узагальнення розглядаються як дослідні істини чи емпіричні закони. Серед індуктивних узагальнень важлива роль належить науковій індукції, яка, крім формального обґрунтування, узагальнення, яке отримане індуктивним шляхом, дає додаткове змістовне обґрунтування його істинності, - у тому числі за допомогою дедукції (теорій, законів).

Наукова індукція дає достовірний висновок завдяки тому, що акцент робиться на необхідних, закономірних і причинних зв'язках.

Дедукція - це, по-перше, перехід у процесі пізнання від загального до одиничного, виведення одиничного із загального; по-друге, процес логічного висновку, тобто переходу за тими чи іншими правилами логіки від деяких даних пропозицій-посилань до їх наслідків (висновків). Сутність дедукції полягає у використанні загальних наукових положень для дослідження конкретних явищ. У процесі пізнання індукція та дедукція нерозривно пов'язані між собою, хоч на певному рівні наукового дослідження одна з них переважає. При узагальненні емпіричного матеріалу й висуванні гіпотези провідною є індукція. У теоретичному пізнанні важлива насамперед дедукція, яка дозволяє логічно

впорядкувати експериментальні дані й побудувати теорію, яка спирається на логіку їх взаємодії. За допомогою дедукції і завершують дослідження.

Аналогія - встановлення схожості в деяких властивостях і відносинах між нетотожними об'єктами. На підставі виявленої схожості робиться відповідний висновок - умозаключення за аналогією. Аналогія дає не достовірні, а вірогідні знання.

У висновку за аналогією знання, яке отримано від розгляду певного об'єкта («моделі»), переноситься на інший, менш досліджений і менш доступний для дослідження об'єкт.

Моделювання - це метод дослідження об'єктів на їх моделях. У логіці і методології науки модель - це аналог певного фрагменту реальності, породження людської культури, концептуально- теоретичних образів тощо. Форми моделювання різноманітні і залежать від використання моделей і сфери застосування моделювання. За характером моделей виокремлюють матеріальне (предметне) та ідеальне моделювання, яке виражене у відповідній знаковій формі.

Системний підхід - це сукупність загальнонаукових методологічних принципів (вимог), в основі яких лежить розгляд об'єктів як систем. До числа цих вимог відносяться: а) виявлення залежності кожного елемента від його місця і функцій у системі з урахуванням того, що властивості цілого не можна звести до суми властивостей цих елементів; б) аналіз того, наскільки поведінка системи зумовлена як особливостями її окремих елементів, так і властивостями її структури; в) дослідження механізму взаємодії системи і середовища; г) вивчення характеру ієрархічності, притаманного даній системі; д) забезпечення всебічного багатоаспектного опису системи; є) розгляд системи як динамічної цілісності, що розвивається.

Вірогідісно-статистичні методи ґрунтуються на врахуванні дії множинності випадкових факторів, які характеризуються стійкою частотою. Вірогідісні методи спираються на теорію вірогідностей, яку часто називають наукою про випадкове, а в уявленні багатьох вчених вірогідність і випадковість практично неподільні. У законах динамічного типу передбачення мають точно визначений однозначний характер. У статистичних законах передбачення носять не досто- вірний, а вірогідісний характер. Останні, хоча і не дають однознач- них і достовірних передбачень, тим не менше є єдино можливими при дослідженні масових явищ випадкового характеру. Вірогідісно- татистичні методи широко застосовуються при дослідженні масових явищ - особливо у таких наукових дисциплінах, як математична статистика, статистична фізика, квантова механіка, синергетика та ін.

Часткові методи наук (внутрішньо- та міждисциплінарні) Вони застосовуються в кожній окремій галузі знання, в кожній науковій дисципліні. Хоча чітко «прив'язати» конкретні способи дослідження саме до певної дисципліни дуже важко, хоч кожна з них і має відносно своєрідний методологічний інструментарій. Поглиблення взаємозв'язків наук призводить до того, що результати, прийоми і методи одних наук все більш широко використовуються в інших, наприклад, застосування фізичних та хімічних методів у біології та медицині. Це породжує проблему методів міждисциплінарного дослідження. Застосування методу однієї науки в інших галузях знання здійснюється в міру того, що їх об'єкти підпорядковуються законам цієї науки. При цьому метод, характерний для однієї галузі знання, діє в інших вже як підпорядкований. Так, наприклад, психологія як і всі природничі науки, має два основних загальнонаукових методи отримання психологічних фактів: метод спостереження і метод експерименту. Кожен з цих методів має ряд модифікацій, що уточнюють, але не міняють його сутності. Розрізняють такі види спостереження: зріз (короткотривале спостереження), лонгітудинальне (довготривале, іноді багаторічне спостереження за окремою групою), суцільне (досліджуються представники всієї групи, яка вивчається), вибіркове (шляхом представницької вибірки) та включене спостереження (коли спостерігач стає членом досліджуваної групи). Вивчення власних психічних процесів здійснюється шляхом самоспостереження (інтроспекції). Щодо експерименту, то виділяють два його різновиди: природний та лабораторний. Щодо

спеціальних методів наукового дослідження, то у психології застосовується, наприклад, метод аналізу продуктів діяльності.

Продуктами діяльності людей є створені ними різні речі, написані книги, листи, винаходи тощо. За ними можна певною мірою судити про особливості діяльності, що призвела до їх створення, і включених у цю діяльність психічних процесів. Одним з найпоширеніших продуктів людської діяльності є текст. Крім традиційного аналізу (розуміння, інтуїція, осмислення) у психології широко використовуються формалізовані методи вивчення текстів, наприклад такий як процентний контент-аналіз. Суть методу полягає у виділенні в тексті ключових понять (чи інших смислових одиниць) з подальшим підрахунком їх частоти і процентного співвідношення щодо різних частин тексту і загального обсягу інформації.

Таким чином, розглянуті вище методи і методологія наукових досліджень дозволяють твердити, що методологія не може бути зведена лише до одного методу, адже кожен метод застосовується не ізольовано, а у поєднанні з іншими. «Ядром» системи методологічного знання є філософія, оскільки її принципи, закони і категорії визначають стратегію наукового дослідження, своєрідно втілюючись у конкретних формах. Головне призначення будь-якого наукового метода - на основі відповідних принципів (вимог, приписів тощо) забезпечити успішне вирішення певних пізнавальних і практичних проблем, прирощення знання, оптимальне функціонування і розвиток тих чи інших об'єктів.

Тема № 3 Оперування методами наукового пізнання в соціально-політичному дослідженні

План

1. Вихідні положення про специфіку наукового пізнання в політології.
2. Загальні (загальнотеоретичні) та конкретно-емпіричні методи наукового пізнання.
3. Особливості застосування методів у пізнавальних контекстах окремих соціально-політичних проблем сучасності.

1. Політологічне дослідження включає три найважливіші аспекти: історичний, конкретно-емпіричний і теоретичний. У цьому контексті політична наука вивчає історію політичних учень і традицій, політичних систем та ідейно-політичних парадигм і течій, теорію політики, механізми ухвалення рішень і реалізації владних функцій і тощо. Сутність політологічного дослідження полягає в інтелектуальному вторгненні у сферу політичних відносин з метою отримання наукових знань. Підстав для класифікації видів політологічного дослідження існує значна кількість. Перш за все, за об'єктом дослідження. Ними можуть бути: сама політологія як наука – передбачається теоретичне осмислення понять і категорій, методів і методик, принципів і законів, історії становлення ідей; політичні інститути – держава, політичні партії, виборча система, політична система суспільства, місцеве самоврядування, громадянське суспільство; політичні процеси – ступінь мобільності або інертності суспільства, рух до прогресу або регресу, підвищена або керована конфліктність; еволюційність або революційність; корпоративність або в інтересах «загалу»; політичні технології – залучення виборців на свою сторону і дискредитація супротивника; поведінку влади у разі оприлюднення їх непристойних вчинків; політика держави щодо свобод неконтрольованих засобів масової інформації; державна політика забезпечення цілісності держави; політика запобігання масових бунтів. За масштабом політологічне дослідження може бути місцевим, регіональним, галузевим, загальнонаціональним, континентальним, міжнародним і глобальним.

За сферою суспільних відносин політологічне дослідження поділяється на власне політичне і те, що знаходиться на стику з іншими суспільними науками, може бути політико-філософським, політико-соціологічним, політико-економічним, соціально-політичним, політико-географічним, політико-ідеологічним, політико-психологічним.

За характером дослідження можна виділити наступні види політологічного дослідження: відкрите і закрите; «польове» та лабораторне; проблемне і комплексне; описове та аналітичне.

За рівнем теоретичного узагальнення це можуть бути: фундаментальне, теоретичне і прикладне політологічне дослідження. Політологія як наука має систему закономірностей, які характеризують найбільш істотні та сталі тенденції розвитку і використання політичної влади. У політологічній літературі виділяють три групи закономірностей, залежно від сфери їх прояву: політико-економічні закономірності, які відображають співвідношення між економічним базисом суспільства та політичною владою як елементом надбудови. Найважливіші закономірності цієї групи були сформульовані К. Марксом та Ф. Енгельсом. Політико-соціальні закономірності, які характеризують розвиток політичної влади як особливої соціальної системи, із власною внутрішньою логікою та структурою.

Тут основною закономірністю є зміцнення стабільності політичної влади, причому в різних системах ця закономірність реалізується по-різному. Так авторитарна система для зміцнення стабільності об'єктивно потребує максимальної концентрації влади, застосування насильства в усіх сферах суспільного життя. Демократична система передбачає розподіл влади на законодавчу, виконавчу та судову, опору на принципи зацікавленості, згоди та консенсусу. Політико-психологічні закономірності, що відображають комплекс існуючих зв'язків та відносин між особистістю та владою.

Найбільший інтерес з даної групи становлять закономірності, пов'язані з досягненням влади політичним лідером, уперше сформульовані ще Н. Макіавеллі. У політологічній літературі існують і інші підходи до визначення закономірностей політології як науки та навчальної дисципліни. Так слід виділити закони структури, функціонування та розвитку. Закони структури визначають способи організації політичних систем, їх внутрішню визначеність та взаємообумовленість. Закони функціонування – це істотні, необхідні зв'язки між політичними суб'єктами в процесі їх часових змін. Закони розвитку – це закони переходу від одного порядку взаємовідносин у системі до іншого, від одного стану структури до іншого.

Інший підхід (Г. Т. Тавадова) до визначення закономірностей політології включає: а) закономірності виникнення та розвитку політичних інтересів, їх взаємодію та взаємообумовленість з економічними та іншими сферами життєдіяльності суспільства; б) закономірності становлення, функціонування та розвитку політичної влади; в) закономірності виникнення, функціонування та розвитку політичних відносин, процесів, явищ, подій; г) закономірності взаємовідносин особистості і влади. Для вивчення другого питання необхідно комплексно вивчити особливості політологічного дослідження. Хід будь-якого наукового дослідження сягає до побудови багаторівневих теоретичних конструкцій певних процедур, що також припускають застосування, і правил, що передбачають не лише підсумовування отриманих у результаті спостереження і пов'язаних між собою знань, але і певний механізм побудови знання внутрішнього розгортання його теоретичного змісту, який утілює в собі усю програму дослідження і створює цілісність теорії. Для переходу політологічних досліджень на новий якісний рівень великий інтерес представляють практиковані на заході вимоги до складання програми дослідження як процесу формулювання альтернативних конкуруючих гіпотез пошуку необхідних даних для їх перевірки, правил проведення експерименту, неекспериментальних і квазіекспериментальних досліджень.

Наукова програма в політологічному дослідженні – це документ, у якому письмово схематично викладені наміри у зв'язку з майбутнім науковим осмисленням політичного явища, визначені мета і завдання, методологія, структура, передбачуваний науковий результат, а також організаційний план, впровадження рекомендацій, терміни і фінансові витрати. Програма політологічного дослідження складається з таких етапів: 1) методологічний; 2) технологічний або процедурний; 3) організаційний; 4) апробація і впровадження наукових результатів; 5) фінанси. Під час підготовки до семінару слід надати докладну характеристику змісту її розділів. Безумовно, це приблизна схема для

заповнення її конкретними положеннями, доповнення необхідними елементами і виключення тих, що в конкретних умовах не є суттєвими. Особливості політології як науки, що запозичила методичну базу, її залежність від методолого-методичного підґрунтя фундаментальних та соціально-гуманітарних наук. Політичну науку можна розглядати як інтегративну галузь знань. Для комплексного дослідження політичних процесів необхідно вивчати самі політичні процеси, цінності, установки широких верств населення, політичну поведінку і т. д. У перші десятиліття ХХ ст. відомі політичні вчені Заходу Дж. Уоллес, Г. Ласкі, Г. Ласуелл порушили питання про значущість дослідження соціокультурних, релігійних, психологічних факторів, неусвідомлених і підсвідомих мотивів у політичній поведінці людей. Із цією метою були зроблені спроби застосувати в політологічних дослідженнях методи, запозичені з експериментальної психології та психоаналізу, а також емпіричної соціології. У той же період багатьма політологами була усвідомлена необхідність використання в дослідженнях методів економічної науки, історії, антропології, психології. Політологи стали широко залучати також математичні, статистичні і кількісні методи.

1. Діяльність людей у будь-якій її формі (наукова, практична й т.д.) визначається цілим рядом факторів. Кінцевий її результат залежить не тільки від того, хто діє (суб'єкт) або на що вона спрямована (об'єкт), але й від того, як відбувається даний процес, які способи, прийоми, засоби при цьому застосовуються. Методи дослідження – це прийоми й способи досягнення певних результатів у практичній і пізнавальній діяльності. Залежно від конкретної мети дослідження політологія вибирає різні прийоми й способи аналізу, яких досить багато. Умовно методи, використані при вивченні політичних явищ і процесів, можна розділити на загальнотеоретичні й конкретно-емпіричні.

В реальних дослідженнях всі методи взаємно переплітаються, доповнюючи один одного.

До групи загальнотеоретичних методів відносяться інституціональний, історичний, системний, порівняльний, психологічний, біхевіористський, математичне моделювання.

Інституціональний метод орієнтований на вивчення взаємодії політичних інститутів: держави, її органів, політичних партій й інших громадських організацій. Аналіз будується, виходячи зі сформованих і суспільно вкорінених політичних форм і формальних правил прийняття рішень. Історичний метод заснований на вивченні політичних явищ у їхньому розвитку. Достоїнство історичного методу полягає насамперед у тому, що він дає можливість вивчати політичні процеси в контексті тієї історичної обстановки, у якій вони виникають і розвиваються. Також цей метод дозволяє аналізувати неодноразово повторювані в історії явища (наприклад, війни й революції). Використовуючи історичний метод, дослідники мають можливість узагальнювати сучасний історичний досвід розвитку політичних систем. Аналіз різних етапів у русі політичних процесів дозволяє виявити закономірності в їхньому розвитку. Важливість застосування в політичному аналізі історичного методу у великій мірі обумовлена потребами політичної практики. Своєчасне й правильне його застосування дозволяє уникнути проявів волюнтаризму й суб'єктивізму в політиці.

Порівняльний метод. Для того щоб зрозуміти істинну сутність світу політичного, необхідно вивчати різні форми його прояву в різних країнах і регіонах, соціально-економічних, суспільно-історичних ситуаціях, у різних націй і народів і т.д. У цьому контексті як об'єкти порівняльного аналізу можуть виступати не тільки політична система у всій цілісності, її форми, типи й різновиди, але і її конкретні складові. А це державні структури, законодавчі органи, партії й партійні системи, виборчі системи, механізми політичної соціалізації й т.д. Сучасні порівняльні політичні дослідження охоплюють десятки, а то й сотні порівнюваних об'єктів, проводяться з використанням як якісних підходів, так і новітніх математичних і кібернетичних засобів збору й обробки інформації. Існує кілька різновидів порівняльних досліджень: кросснаціональні порівняння орієнтовані на зіставлення держав один з другою; порівняно орієнтований опис окремих випадків; бінарний аналіз, заснований на порівнянні двох (найчастіше схожих країн);

кросскультурні й кроссінституційні порівняння, націлені відповідно на зіставлення національних культур й інститутів.

Системний метод акцентує увагу на цілісності політики й характері її взаємин із зовнішнім середовищем. Найбільш широке застосування системний метод знаходить при дослідженні складних об'єктів, що розвиваються, – багаторівневих, як правило, таких що самоорганізуються. До них, зокрема, і відносяться політичні системи, організації, інститути. При системному підході об'єкт розглядається як безліч елементів, взаємозв'язок яких обумовлює цілісні властивості цієї безлічі. Наприклад, серед політичних інститутів важливе місце належить державі. При її аналізі основний акцент робиться на виявленні різноманіття зв'язків і відносин, що мають місце як усередині держави (системи), так й у її взаєминах із зовнішнім оточенням (іншими політичними інститутами усередині країни, державами). За допомогою системного методу вдається також чітко визначити місце політики в розвитку суспільства, її найважливіші функції, можливості при здійсненні перетворень. Однак системний метод малоефективний при аналізі поведінки окремих особистостей у політиці (наприклад, ролі лідера), при розгляді конфліктів і дослідженні кризових ситуацій.

Психологічний метод орієнтований на вивчення суб'єктивних механізмів політичного поведіння людей, їхніх індивідуальних якостей, рис характеру, а також на з'ясування типових механізмів психологічних мотивацій, ролі підсвідомих факторів у політичному житті. Механізми підсвідомої мотивації досліджували багато вчених, але особлива роль у цьому напрямку належить З. Фрейду. На його думку, в основі дій людини лежать несвідомі потяги до насолоди сексуальної властивості (лібідо). Але вони вступають у протиріччя з розповсюдженими соціальними обмеженнями. Виникаючи на цьому ґрунті незадоволеність і внутрішні конфлікти приводять до сублімації (тобто перемиканню) енергії інстинктів у різні області життєдіяльності, у тому числі в соціально-політичну сферу.

У цілому психологізм відіграє значну роль у дослідженнях політичної сфери по ряду напрямків: •вплив психологічних факторів на розробку й прийняття політичних рішень і на їхнє сприйняття громадянами; •оптимізація образу влади або політичної системи; •створення психологічних портретів лідерів; •аналіз залежності політичної поведінки громадян від їхнього включення в соціальне середовище; •дослідження психологічних характеристик різних соціальних груп (етносів, класів, груп інтересів, юрби, демографічних і т.п.) і ін.

Своєрідну революцію в політичній науці зробив біхевіористський метод. Біхевіоризм (з англ. "поводження") – у буквальному значенні наука про поведінку. Суть біхевіоризму полягає у вивченні політики за допомогою конкретного дослідження різноманітної поведінки окремих особистостей і груп. Вихідним положенням біхевіоризму є твердження про те, що поведінка людини є реакція на вплив зовнішнього середовища. Цю реакцію можна спостерігати й описати. Політика, стверджують біхевіористи, має особистісний вимір. Колективні, групові дії людей, так чи інакше, зводяться до поведінки конкретних особистостей, що є головним об'єктом політичного дослідження. Біхевіоризм відкидає політичні інститути як об'єкт дослідження й визнає такими поведінку індивідів у політичних ситуаціях. Біхевіоризм зіграв значну роль у становленні й розвитку порівняльної й прикладної політології. Саме в рамках біхевіоризму одержали всебічний розвиток конкретно-емпіричні методи, використовувані політичною наукою.

До групи конкретно-емпіричних методів відносяться: опитування населення, аналіз статистичного матеріалу, вивчення документів, ігрові методи, математичне моделювання, вивчення фольклору (частівок, анекдотів і т.п.) і ін.

Опитування населення, які проводяться як у формі анкетування, так й інтерв'ювання, дають багатий фактичний матеріал для виявлення різного роду закономірностей. А їхній ретельний аналіз дає можливість робити політичні прогнози. Аналіз статистичних матеріалів дозволяє одержувати досить надійні результати при виявленні тенденцій розвитку політичних процесів. Вивчення документів включає аналіз офіційних матеріалів: програм партій, стенограм засідань уряду й парламентів, різного

роду звітів, а також щоденників, мемуарів. Значний інтерес можуть представляти кінофотодокументи, плакати. Застосування ігрових методів дає можливість зімітувати розвиток того або іншого політичного явища (переговори, конфлікт і т.п.). Це дозволяє дослідникам розкрити внутрішні механізми досліджуваного явища, видати рекомендації для прийняття рішень. Метод математичного моделювання складається з дослідження політичних процесів й явищ шляхом розробки й вивчення моделей. Наприклад, по призначенню виділяють вимірювальні, описові, пояснювальні й передбачувані моделі. Сьогодні, у зв'язку з удосконалюванням ЕОМ і програмних технологій, моделювання політичних макро- і мікропроцесів стало одним з першорядних напрямків у розвитку методології політичної науки. Вивчення фольклору: анекдотів, частівок, поговірок і т. п. дає змогу одержати унікальний матеріал для політичних досліджень, допомагає зрозуміти відношення широких верств населення до тих чи інших політичних діячів, до прийнятих політичних рішень. Роль політології особливо зростає в умовах реформуючого суспільства, коли доводиться вносити серйозні зміни в структуру політичної системи, у зміст політичного процесу й характеру влади. Політологія допомагає вирішувати виникаючі на цьому шляху проблеми, регулювати суспільну свідомість і контролювати політичне поведіння різних груп людей. Особливе значення політологія має для конкретної людини в суспільстві, яке тільки створює демократичні засади життя. Політологія збагачує особистість політичним досвідом, формує свідомого та самостійного суб'єкта історичного процесу.

2. Суспільство та його складові – це постійні утворення, що функціонують у межах великого середовища. Відповідно, політична сфера суспільного життя вивчається як комплекс елементів, що утворюють цілісну систему в її зв'язку з іншими сферами суспільного життя – економічною, соціальною і духовною. Системний метод орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта й тих механізмів, які її забезпечують, на виявлення багатоманітних типів зв'язків складного об'єкта і зведення їх у єдину теоретичну конструкцію. Отже, системний підхід припускає різнобічний аналіз об'єкта, але при цьому можуть бути виділені три основних етапи:

1. Вивчення ступеня організованості об'єкта як складної системи. При цьому аналізуються елементний склад, зв'язки і структура системи при фіксуванні її стану в деякий момент часу (складається морфологічний опис моментального стану системи). 2. Вивчення законів функціонування, що описують поведінку системи в умовах реального існування й аналіз можливих погрішностей в її поведінці, накопичення помилок (функціональний та інформаційний описи). 3. Вивчення шляху розвитку об'єкта, його походження і перспектив подальшого існування (генетико-прогностичний опис). На першому етапі можна виділити дві задачі: з'ясування складу і властивостей елементів – підсистем, включених у систему (елементний аналіз), і визначення того, як вони між собою пов'язані (аналіз зв'язків і типу структури). На другому етапі об'єкт, який досліджується, розглядається як елемент (підсистема) більш великої і складної мети системи, в якій він виконує визначені функції. Таким чином, другий етап системного підходу пов'язаний з вивченням законів внутрішнього та зовнішнього функціонування. Структурний аналіз проводиться з метою дослідження статичних характеристик системи шляхом виділення в ній підсистем та елементів різного рівня і визначення відношень та зв'язків між ними. Об'єктами дослідження структурного аналізу є різні варіанти, що формуються в процесі декомпозиції системи структур, що дозволяють усестороннє оцінити властивості системи. Функціональний аналіз припускає розгляд політики як деякої цілісності, системи, що має складну структуру, кожен елемент якої, у свою чергу, має певне призначення і виконує специфічні функції (ролі), спрямовані на задоволення відповідних потреб системи і її експектацій (очікувань). Зважаючи на значення системного підходу, його можливості, що дозволяють створювати цілісну, універсальну та багатовимірну картину дійсності та оперативно приймати рішення з метою вирішення складних суспільно-політичних проблем, слід докладно проаналізувати особливості застосування інструментарію даного підходу у політичних дослідженнях.

Вивчаючи положення біхевіоризму як загального методу дослідження систем типу «black box», необхідно звернути увагу на поняття про поведінку як об'єктивно досліджувану систему реакцій організму на зовнішні і внутрішні стимули. Дослідження в даній площині проводив І. П. Павлов (1849-1936 рр.) – один із найавторитетніших учених Росії, фізіолог, психолог, лауреат Нобелівської премії в області медицини і фізіології 1904 р. «за роботу з фізіології травлення». І. П. Павлов довів, що область психічної діяльності не вичерпується явищами свідомості суб'єкта, пізнаваними шляхом внутрішнього спостереження за ними, бо при подібному трактуванні психіки неминуче розщеплення організму на душу і тіло. У результаті свідомість відокремлюється від зовнішньої реальності, замикаючись у колі власних явищ, що ставлять його поза реальним зв'язком земних речей і включеності в хід тілесних процесів. На відміну від І. П. Павлова, Д. Уотсон досліджував процес формування емоцій, а не психічний процес взаємодії суб'єкта дослідження з навколишнім середовищем, що поглибило вивчення положень біхевіоризму.

Використання біхевіоризму в політології має велике значення та практичне застосування, оскільки суб'єктами, розробниками прикладної політології є не стільки теоретики, скільки аналітики, експерти, радники політичних діячів, працівники партійних апаратів, піармени (фахівці з політичної реклами, налагодження відносин із громадськістю) та інші особи, які частіше за все безпосередньо пов'язані з виробленням політичної лінії лідерів або цілих органів управління, із прийняттям владних рішень. Біхевіористський підхід стимулював широке застосування методів конкретної соціології: спостереження, вивчення статистичних матеріалів і документів, анкетного дослідження, опитування, лабораторних експериментів та ін. Усе це створило необхідні передумови для розвитку нового рівня політологічних досліджень – прикладної політології.

Тема 4. Роль Чиказького університету в розбудові методології політичної науки

План

1. Політичні концепції Чиказького університету.
2. Міждисциплінарний підхід у політологічних дослідженнях вчених Чиказької школи.

3. Біхевіоризм й зародження політичної психології у західній політології.

1. Істотним фактором нагромадження потенціалу порівняльної політології було також читання навчальних курсів і взаємодія між лекторами. Особливу роль у консолідації професії зіграла т.зв. чикагська школа, створена в 20-і роки Чарльзом Мерріамом. У Чикагському університеті в 30-і роки, як згадує Гебріель Алмонд, читався ряд курсів по порівняльних дослідженнях: Л.Уайт читав загальний курс по порівняльному правлінню, Г.Госнелл — по порівняльному аналізі політичних партій, Г.Лассуелл — по суспільній думці з залученням матеріалу з Європи (Almond 1997, р. 54). Зусилля Чикагського й інших американських університетів, — констатувалося в доповіді дослідницької групи по порівняльній політології Американської асоціації політичної науки, — привело до того, що стан даної дисципліни.

Однак найбільш могутнім фактором, що сприяв формуванню порівняльної політології на американському ґрунті, стала політична експансія США, що різко підсилилася в ході Другої світової війни. Власна політична система представлялася переважній більшості американських політиків, та й політологів свого роду практично здійсненим ідеальним типом — ідея помилкова і небезпечна для сприймаючих її. Насадження політичного американізму виявило чимало проблем. Відхилення ж від зразка, поступки національним традиціям нерідко виявлялися особливо ефективними. Крім необхідності раціонального пояснення подібних фактів було потрібно також пояснення накопичених політичною антропологією даних про екзотичних, але по-своєму ефективних політичних систем і культур. Усе це в сукупності зажадало створення спеціальної наукової дисципліни з власною методологічною базою і набором відповідних методик. Важливим фактором, що благо сприяє порівняльним дослідженням у США, став могутній приплив інтелектуальних сил з Європи напередодні і під час Другої світової війни. Це були, в основному, емігранти з Німеччини, Австрії, а потім і

інших країн, що стали жертвами агресії. Із собою вони принесли не тільки високі стандарти науковості, але також знання європейської і не тільки європейської політики, а також здатність і смак до порівнянь. Відзначаючи значення наукової імміграції в США, Ханс Даальдер посилається на імена Карла Дойча, Отто Кирхаймера, Пауля Лазарсфельда, Гансу Моргентау, Франца Нойманна і Йозефа Шумпетера. Він підкреслює, що політологія «залучила геній європейських вигнанців, що як типові "друге покоління" звернулися здебільшого до порівняльної і міжнародної політології» (Daalder 1997, р. 14). У змістовному відношенні імміграція сприяла осмисленню таких явищ, як крах Веймарської конституції, «розрив між обіцянками радянської конституції 1936 р. і реальностей неприкритих владних відносин у СРСР», події у Франції 1940 р., а також інші «потрясіння ХХ сторіччя» (ibid, р. 13-15).

Ще в ході війни була розгорнута діяльність спеціального комітету з компаративістики, створеного Американською асоціацією політичної науки. Карл Левенштейн сформулював звіт комітету, що був опублікований у 1944 р. у журналі асоціації «Огляд американської політичної науки». У цьому звіті підкреслювалася: «Переважає думка учасників полягати в тому, що порівняльне правління утратило свій традиційний характер описового аналізу й от-от придбає характер "цілісної" (total) науки, якщо їй дано служити свідомим інструментом соціальної інженерії».

2. Протягом 50-х років відбувається поступове методологічне відновлення. Зм'якшуються крайності, виробляється досить широка зона теоретико-методологічної згоди. Прихильників як активно-конструктивних (генераційних, дедуктивних), так і реактивно-описових (таксонімічних, індуктивних) традицій зближують пошуки загальних теоретичних основ політичної науки. Саме в 50-і роки складаються два нових підходи — системний і поведінковий або, як його нерідко називають, біхевіоральний. Кожний з цих підходів представляв теоретико-світоглядне відношення до політики як до об'єкта дослідження. В основі кожного лежала своя онтологія політичного.

Представники системного підходу (структурні функціоналісти і т.п.) виходили з того, що політикові як явище і як об'єкт дослідження відрізняють якісь організаційні принципи — кібернетичні і, ширше, комунікативні взаємодії, структурно-функціональні залежності і т.п. Звідси випливало, що задачі дослідження і розуміння політики зв'язані з виявленням відповідних аспектів організації в нескінченно багатому і різноманітному світі політичного. Це дозволило розрізняти системні і середові фактори в політику, здійснювати моделювання політичних інститутів і процесів, виявляти граничні, а тим самим нормальні й аномальні умови функціонування різних політичних утворень.

3. Біхевіоральна методологія (не плутати з біхевіоризмом як психологічною теорією) будувалася на визнанні безумовної первічності самої фактури політичного поведіння людей. Прийняття подібного підходу змінило спосіб мислення політологів у наступних відносинах: (1) підсилилася порівняльність результатів через переконання в наявності подіб у політичному поведінні; (2) аналізовані взаємозв'язки факторів при емпіричній перевірці одержували підтвердження; (3) зросла точність у методах збору й аналізу даних; одержала розвиток квантифікація даних; (4) відбувся поворот від нормативно-орієнтованої до емпірично-орієнтованої теорії на різних рівнях аналізу; (5) введено в науковий оборот позитивістське допущення, що ціннісно-вільне і ціннісно-нейтральне знання можливе; (6) підсилювався інтерес до створення чистої теорії політики на противагу прикладному дослідженню.

Як неважко помітити, обоє даних підходу являють собою різного типу аксіоматики, на підставі яких можуть будуватися теоретико-методологічні підстави політичної науки. Спокусливо зв'язати системний підхід з активно-конструктивною (генераційною, дедуктивною) традицією, а біхевіоральний — з реактивно-описовою таксонімічною, індуктивною. Однак у дійсній практиці досліджень обидва підходи — системний, мабуть, ледве більше, а біхевіоральний ледве менше — стимулювали методологічне відновлення порівняльної політології. До того ж для багатьох політологів узагалі, а для компаративістів особливо було властиве прагнення знайти якесь з'єднання двох підходів. Це сприяло широкому укоріненню представлень про можливість об'єктивного знання про політика і політичні процеси на основі, з

одного боку, порівнянності структур і функцій будь-якої національної політичної системи, а з інший,- — експериментального підтвердження усіх висунутих гіпотез посиленням на зміни, що привселюдно спостерігаються, у політичному поведженні. Бихевиоралізм тісним образом переплівся зі структурним функціоналізмом, результатом чого з'явилася орієнтація на теорію і можливість високого рівня узагальнення в порівняльній політології.

Таким чином, вплив системного і бихевиорального підходів на політологію обмежилося загальним підвищенням теоретичного і, ширше, культурно-інтелектуального рівня досліджень. Принципових новацій у самих методах порівнянь вони не дали, хоча значно збагатили порівняльну політологію варіюванням і удосконалюванням існуючих методів і додали значна кількість специфічних методик і технік дослідження - в основному або теоретичних, або емпіричних. Це цілком зрозуміло, адже обидва підходи адресувалися до базових онтологій політичного, а не до основного значеннєвого ядра компаративістики - проблемі соотнесеності унікального, *comparability versus uniqueness*, або до проблем критеріїв порівняння, їх релевантності і т.п., хіба що робили це побічно.

Дана обставина ні в якій мірі не заважало одержанню якісно нових наукових результатів, у тому числі існуючих теоретико-методологічне значення. Так, Габріель Алмонд, розробляючи функціональний підхід до порівняльної політології, писав про чотири основні характеристики політичних систем, на основі яких вони можуть бути порівнянні. По-перше, «політичні системи, включаючи найбільш прості, мають політичну структуру... По-друге, у всіх політичних системах виконуються однакові функції, навіть якщо ці функції і можуть виконуватися різними типами структур і з різною частотою... По-третє, усі політичні структури, неважливо як вони спеціалізовані, чи знаходяться в примітивному або традиційному суспільствах, є багатофункціональними... По-четверте, усі політичні системи є змішаними системами в культурному змісті. Ні «надсучасних» систем і структур у змісті раціональності, і ні «сверхпримитивних» систем у змісті традиційності».

Тема 5. Повоєнний розвиток методології політичної науки в США та Європі

1. Поняття «інформаційне суспільство».
2. Теорія інформаційного суспільства Д. Белла.
3. Моделі інформаційного суспільства.

1. Поняття «інформаційне суспільство» увійшло в науковий оборот порівняно недавно. Його виробили й стали активно використовувати економісти й маркетингологи, соціологи й філософи, програмісти й політики. Це поняття покликане відобразити об'єктивну тенденцію нового витка еволюції цивілізації, пов'язаного з появою нових інформаційних і телекомунікаційних технологій, нових потреб і нового способу життя. У науковій літературі спостерігається деяка розбіжність у думках щодо авторства поняття «інформаційне суспільство». Так, на думку одних дослідників, у науковий оборот поняття «інформаційне суспільство» увійшло наприкінці 60-х - початку 70-х років ХХ ст. Його автором став Ю. Хаяші, професор Токійського технологічного інституту. У розробленні цього поняття брали активну участь також організації, що працювали на японський уряд, серед яких: Агентство економічного планування, Інститут розробки й використання комп'ютерів, Рада зі структури промисловості. Зі звітів цих організацій за 1969-1971 рр. випливає, що інформаційне суспільство - це суспільство, у якому процес комп'ютеризації дає людям доступ до надійних джерел інформації, рятує їх від рутинної роботи, забезпечує високий рівень автоматизації виробництва. Як вважають автори нової концепції, «... виробництво інформаційного продукту, а не продукту матеріального, буде рушійною силою утворення й розвитку суспільства».

На думку других дослідників, зокрема, російського ученого В. Іноземцева, термін «інформаційне суспільство» був уведений у науковий оборот на початку 60-х років ХХ ст. фактично одночасно в США і Японії Ф. Махлупом і Т. Умесао. Так був покладений початок теорії, яка була розвинута такими відомими авторами, як М. Порат, Й. Масуда, Т. Стоунер, Р. Катц та ін. До напрямку, що розглядає еволюцію людства крізь призму прогресу знання, примикають і деякі інші теорії, наприклад, концепція технотронного суспільства, яка створена Зб. Бжезинським, а також теорії, що підкреслюють роль знань і

сучасного соціуму («the knowledgeable society», «knowledge society», «knowledge-value society»).

Стартом великих програм, пов'язаних з розвитком інформаційного суспільства, стали 1993 і 1994 роки. Мається на увазі в першу чергу американська ініціатива щодо створення «Національної інформаційної інфраструктури», офіційно проголошена в Меморандумі Б. Клінтона й А. Гора (лютий 1993 р.) і європейська концепція «Інформаційного суспільства», що затверджена Комісією ЄС у грудні 1994 р. Крім цього, можна сказати, що тенденції розвитку інформаційного суспільства на найближчі десятиліття були визначені завдяки створенню в 1990-91 рр. технології World Wide Web (www - або «Всесвітня павутина»). Фактором прискорення розвитку www і всього Інтернету став винахід графічного інтерфейсу для перегляду HTML документів - броузера «Mosaic» в 1993 р. Так почалося експонентне зростання Інтернету, що поступово став асоціюватися з «Всесвітньою павутиною» як сукупністю web-серверів.

В. Іноземців відзначає, що концепція інформаційного суспільства була сформульована фактично в ході дискусії про продуктивну й непродуктивну працю й різних спроб структурування суспільного виробництва на сектори. Це й зрозуміло, з огляду на те, що концепція продуктивної праці в західній науковій літературі розвивалася в напрямі визнання продуктивним дедалі ширшого кола видів діяльності. Різні автори - від Т. Мальтуса й Дж. Мілля - сприяли формуванню теорії, що, виражена пізніше Ж. Гарньє, У. Джевонсом і А. Маршаллом, визнавала непродуктивною тільки активність, виражену в благах, які не мають актуальної корисності. Визнавши недоцільним розподіл народного господарства на галузі матеріального виробництва й невиробничу сферу, західні вчені перейшли до виділення трьох секторів суспільного виробництва - первинного, що охоплює сільське господарство й добувні галузі, вторинного, до якого належала насамперед обробна промисловість, і третинного сектора. Домінування останнього в структурі виробництва та зайнятості й розглядалося багатьма постіндустріалістами як важлива ознака постіндустріального суспільства. Однак 80-і роки XX ст. внесли уточнення в це уявлення. У другій половині 70-х років стало очевидно, що той технологічний прогрес, який був об'єктом дослідження постіндустріалістів, дедалі більш явно відображається в самостійному існуванні інформації й знань, які відіграють винятково важливу роль у виробничому процесі. До кінця 60-х років XX ст. частка тих галузей, які були безпосередньо пов'язані з виробництвом і використанням знань, у валовому національному продукті США оцінювалася в межах від 29 до 34,5 відсотка. Так була змінена структура суспільного виробництва. З цього моменту інформація й знання стали сприйматися не як субстанція, втілена у виробничих процесах або засобах виробництва, а як безпосередня продуктивна сила, що стала найважливішою фактором сучасного господарства.

Концепція інформаційного суспільства не повинна відрізнятися грубим технологічним детермінізмом. Вона повинна урахувати не тільки складність, багатогранність і суперечливість впровадження нових технологій у громадське життя, а й взаємодію різних факторів суспільного розвитку, серед яких визначальна роль належить людському фактору. На підтвердження цієї тези, досліджуючи найважливіші складові й детермінанти інформаційної революції, необхідно розглянути ті значні зрушення, які відбулися в пропорціях капіталонакопичення в провідних країнах світу. У структурі загального фонду розвитку, що включає інвестиції у звичайний фізичний капітал (основні фонди), а також вкладення у так званий неречовий капітал (витрати на освіту, підготовку й перепідготовку кадрів, охорону здоров'я), стала швидко збільшуватися частка останніх компонентів, пов'язаних зі збільшенням ролі саме людського фактора.

Трансформаційні процеси сучасного суспільства трохи відрізняються від того, якими їх бачили відомі теоретики інформаційного суспільства. У першу чергу варто згадати моделі в рамках структурно-функціонального аналізу як бази для глобальної парадигми постіндустріального суспільства. Зокрема, про системну модель Д. Істона, функціональну модель Г. Алмонда, кібернетичну модель К. Дойча, а також моделі віртуалізації Бюля й Вейнстейна. В основі моделей інформаційного суспільства цих

авторів лежить стереотипне уявлення про суспільство як про систему інститутів, які виступають як об'єктивної стосовно індивіда реальності, а остання, у свою чергу, є результатом його самовідчуження. З погляду Белла й Тоффлера, інформаційне суспільство залишається суспільством інститутів. У контексті постмодерністської теорії індивід від них відчужується, а його інтереси переміщуються у віртуальний світ, що поступово поширюється на дедалі більшу частину повсякденності, припускаючи спілкування людини з образами, симуляціями, а не з реальними об'єктами.

Сучасні дослідники інформаційного суспільства пропонують покласти в основу поняття «інформаційне суспільство» уявлення про «колективний інтелект», або «колективний розум» як системну властивість сукупності індивідуальних розумів людей, здатних обмінюватися інформацією, формувати загальне світорозуміння, колективну пам'ять і приймати колективні рішення.

На думку деяких учених, сама природа економіки інформаційного суспільства віддає пріоритет не державі, а особистості. При цьому основою інформаційного суспільства стане безпосередня демократія, демократія участі. При переході до інформаційного суспільства радикальні зміни політичної системи обумовлені зміною моделі поведінки громадян, їхньою переорієнтацією з матеріальних цінностей на цінності самореалізації.

Інформатизація суспільства дійсно проникає не тільки в бізнес, державу, безпосередньо у виробництво й сферу послуг, а й у побут і стиль життя. Можна без перебільшення сказати, що вона багато в чому змінила цінності людей. Деякі дослідники вважають, що в недалекому майбутньому утвориться єдине комп'ютеризоване й інформаційне співтовариство людей, що живуть у будинках, оснащених численними електронними приладами й комп'ютеризованими пристроями й зв'язаних телекомунікаціями.

З погляду сучасної науки, в інформаційному суспільстві економічний розвиток, соціальні зміни, якість і спосіб життя залежать від наукового знання й способу експлуатації інформації, що характеризується за такими ознаками:

- технологічний - поширення інформаційних технологій у суспільному житті (у виробництві, установах, системі освіти й у побуті);
- соціальний - інформація викликає зміни якості життя, формується «інформаційна свідомість», інформаційна культура в широкому й вільному доступі до інформації;
- економічний - інформація стає провідним ресурсом економіки;
- політичний - свобода одержання й поширення інформації впливає на політичний процес, зміни якого виражаються в зростанні участі й консенсусу між різними класами й соціальними верствами населення;
- культурний - визнання культурної цінності інформації сприяє утвердженню інформаційних цінностей в інтересах розвитку окремого індивіда й суспільства в цілому.

Які ж тенденції розвитку майбутнього інформаційного суспільства?

По-перше, підвищується роль інформаційного сектора як у сфері послуг, так і в народному господарстві в цілому. В останні роки галузь зв'язку й інформатизації в Україні виступає лідером серед галузей, що найбільше динамічно розвиваються. Зростання ВВП нерозривно пов'язане зі зростанням обсягу телекомунікаційного ринку в більшості країн.

Подальше збільшення частки інформаційного сектора вплине на зміну структури факторів, від яких залежить прибутковість бізнесу й структура зайнятості. «Оцінки світового інформаційного сектора Міжнародного союзу електрозв'язку дають підставу припускати, що він зростає швидше, ніж економіка в цілому. Крім того, він не підпадає під вплив економічних спадів. У нього включають виробництво телекомунікаційних і комп'ютерних послуг і устаткування, аудіовізуальних розваг» (наприклад, проект «Інформаційне суспільство й держава»).

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок про те, що всі інфраструктурні галузі, серед яких культура й освіта, туризм та охорона здоров'я,

транспорт і торгівля, у своєму розвитку опиратимуться на досягнення інформаційної революції, і використовуватимуть інфокомунікаційні засоби й послуги у своїй діяльності.

По-друге, інтеграція телекомунікаційних та інформаційних структур приведе до появи нових галузей економіки, нових продуктів і послуг, задоволення нових потреб. Інтеграція технологій і послуг прискорить розвиток торгівлі, здійснення банківських, бібліотечних, освітніх, медичних та інших послуг. Все це приведе до прискорення розвитку суспільства.

По-третє, глобалізація інформаційних і телекомунікаційних секторів веде до створення й розвитку Глобальної інформаційної інфраструктури, у рамках якої утвориться Українська інформаційна структура. У результаті цього створюється єдиний інформаційний простір без кордонів. Забезпечення входження України в Глобальну інформаційну систему, відкритого інформаційного обміну з іншими країнами має дуже важливе політико-правове значення. Підвищується правова грамотність населення, підсилюються процеси демократизації держави, поліпшуються можливості реалізації прав на свободу слова.

По-четверте, підвищується ефективність соціальної політики. Зокрема, змінюється структура розподілу часу між робочим часом і дозвіллям на основі появи нової форми зайнятості - «телероботи». Це робота без просторової прив'язки з використанням телекомунікаційних каналів оперативного доступу. Таким чином, люди, що мають фізичні недоліки, а також жителі регіонів з низьким рівнем зайнятості, одержують можливість здійснювати свою діяльність, не виходячи з будинку.

По-п'яте, з'являється нова політична культура з більш повною реалізацією принципів свободи слова через електронні засоби масової інформації. Водночас це актуалізує проблему визначення границь цензури. Розширюються можливості для прояву політичної активності громадян, що одержують більший доступ до державних нормативно-правових актів і висловлення своєї точки зору через засоби телекомунікацій (в Інтернет тощо.).

По-шосте, з'являється нова інформаційна культура, що має на увазі вміння працювати з інформацією, використовувати її, обробляти, зберігати й передавати. Нова культура спілкування відкриває нові форми особистих і професійних зв'язків за допомогою електронної пошти, www, телеконференцій, тобто без особистої присутності, але в режимі діалогу.

Людина постійно зіштовхується із чимсь новим і несподіваним. Зникають колишні й з'являються нові види професійної діяльності, інституційна структура суспільства змінюється протягом життя одного покоління. Індивідууми привчаються жити в умовах невизначеності, а постійно зростаючий обсяг використання інформації є наслідком їхнього бажання зменшити цю невизначеність.

2. Поняття інформаційного суспільства найбільш містко аргументоване Д. Беллом у теорії технологічного розвитку. Д. Белл розглядає три стадії суспільного розвитку: аграрне суспільство, індустріальне суспільство, постіндустріальне, або інформаційне суспільство.

Критерієм цієї класифікації є тип технології виробництва й надання послуг, що визначає ефективність виробництва, властиві побут і стиль життя суспільства.

З огляду на ту обставину, що більшість сучасних країн перебувають у стані переходу від індустріального до інформаційного суспільства, варто порівняти саме ці дві стадії з тим, що б краще визначити суть інформаційного суспільства в рамках концепції Д. Белла. Виходячи з результатів цього порівняння, можна виділити сутнісні риси інформаційного суспільства:

- пріоритетне значення інформації в порівнянні з іншими ресурсами;
- домінування інформаційного сектора в загальному обсязі ВВП;
- формування як головна цінність людини - економії часу за рахунок використання нових телекомунікаційних і комп'ютерних технологій;
- інформація, знання й кваліфікація суб'єкта стають головними факторами влади й управління.

З часом погляди Д. Белла набули технократичного відтінку. Тому що зміни, які настали в результаті глобальної інформатизації, виявилися значно глибшими, ніж це передбачалося, і торкнулися соціально-психологічних й політичних аспектів більшості розвинених країн. Так, концепція Д. Белла зазнала критики з боку так званої французької соціологічної школи, представники якої запропонували розглядати інформаційне суспільство в більш широкому змісті. На думку представників французької соціологічної школи, інформаційна революція, поширюючись на всі сфери життєдіяльності людини, дозволяє кожному усвідомити колективні обмеження, приводить до появи суспільства зробленого планування, де центр одержує від кожної підсистеми достовірну інформацію про локальні переваги, відповідно до яких розробляється загальна програма дій. Прихильники нової концепції стверджують про формування єдиної інформаційної єдності людської цивілізації, де реалізовано вільний доступ кожної людини до всіх інформаційних ресурсів. Домінуючими стають гуманістичні принципи управління суспільством, засновані на прозорості влади, загальному доступі до інформації, демократичності ухвалення суспільних рішень. Природно, що є й негативні явища, серед яких варто виділити зайвий вплив на суспільство засобів масової інформації (особливо реклами); небажане втручання в приватне життя людей та організацій на базі інформаційних технологій (наприклад, так зване «хакерство» через Інтернет); складність адаптації до середовища інформаційного суспільства; небезпека розриву між «інформаційною елітою» (людьми, що займаються розробленням інформаційних технологій) і простими споживачами.

У результаті порівняння «технократичного підходу» Д. Белла із соціологічним підходом французької школи можна зробити висновок, що в першому випадку базовою концепцією є ринкова (ліберальна) концепція, у другому - соціально-культурна концепція. В інформаційному суспільстві, за Д. Беллом, інформація управляє поведінкою виробників і споживачів, за французькою школою - задовольняє соціальні й культурні потреби. У першому випадку побудова суспільства заснована на ієрархічній структурі, у другому - організація заснована на добровільності й пріоритеті особистих прав. Влада заснована на інформації про локальні підсистеми. Влада «прозора» для демократичних інститутів. Якщо в першому випадку сутність інформації економічна, то в другому - комунікаційна.

3. Сьогодні практично всі країни світу зрозуміли, що інформаційне суспільство (ІС) є не примарним майбутнім, а цілком реальним теперішнім. І якщо не жити в ньому і за його законами, то можна взагалі відійти в історію. Це зумовило появу багатьох програм становлення ІС не лише у масштабах окремої держави, а й на глобальному рівні. Основні принципи програм наступні:

"сприяння динамічній конкуренції в області розвитку телекомунікацій;

"заохочення приватних капіталовкладень у розвиток інформаційної інфраструктури;

"участь у розробці гнучкого, здатного до адаптації, законодавства в сфері інформатизації;

"забезпечення відкритого доступу до інформаційних мереж;

"сприяння наданню громадянам ефективних і доступних інформаційних послуг;

"участь в обговоренні міжнародних проблем побудови глобального ІС.

Однак кожна країна реалізує ці принципи по-різному, причому план інформатизації країни буде успішним настільки, наскільки точно він базується на галузях, де дана держава має максимальні переваги перед іншими.

Ключові фактори, що визначають розходження між різними програмами наступні:

"макроекономічна політика держави в контексті формування ІС;

"особливості ідеології побудови ІС;

"специфіка законодавства, що забезпечує (чи гальмує) рух до ІС;

"характеристики національної культури і менталітету, що визначають розвиток ІС.

Отже, можна виділити такі основні програми становлення ІС:

1.1. Європейські програми

Основне в політиці ЄС - пошук деякого балансу між контролем з боку держави і ринковими законами. ЄС намагається віднайти формулу динамічного сполучення урядових і громадських. Ключовим елементом європейської програми є поняття "соціальна Європа". Саме в цій площині лежать основні розходження між американською і європейською моделями інформатизації. Цей підхід до ролі держави в процесі інформатизації виражений у резолюції ЄС від червня 1993 року. Подібний підхід відбитий у звіті датського Уряду "Інформаційне суспільство 2000", де підкреслюється, що ринку не можна дозволити взяти контроль над стратегією розробки інфомагістралей. У шведському урядовому звіті 1994 року "ІТ - крила людським можливостям", написаному при консервативному уряді, пропонується введення перехідного періоду, під час якого уряд бере керівництво на себе і є гарантом інтересів не тільки ринку, але й індивідуумів.

Відділ телекомунікацій іспанського уряду також займає схожу позицію, вважаючи, що роль уряду полягає в забезпеченні переходу від послуг для еліти до послуг для всіх. У той же час в програмах ЄС є акцент на необхідності лібералізації і приватизації виробництва ІТТ. Цей підхід особливо чітко пролунав у звіті ЄС 1994 року, підготовленому під керівництвом М. Бангеманна, де фінансування розвитку ІС фактично покладено на приватний сектор і ринкові сили.

Основні дискусії під час обговорення ідеології побудови ІС в Європі ведуться по наступним питанням:

"політика в області приватизації і лібералізації телекомунікацій;

"розвиток універсального обслуговування;

"що розвивати в першу чергу: технічний бік ІС чи соціальний.

У цілому європейський підхід до інформатизації орієнтований на функціональне і практичне інформування жителів, а не на розваги, як у США. Однак тут необхідно відзначити, що сама ініціатива інформатизації не має в Європі такого великого розмаху, як у США.

Наступний шлях розвитку - це є американсько-англійська модель. Функції держави зводяться до мінімуму, а діяльність приватних осіб - до максимуму. Передвиборна ініціатива 1993 року Клінтона, заснована на ідеї будівництва інформаційних супермагістралей, створенні національної та глобальної інформаційної інфраструктури з метою посилення економічного розвитку країни. Лежить сьогодні в основі всіх існуючих національних програм побудови ІС. Для Європейських програм болючим питанням було: "що розвивати спочатку мережі чи послуги." Тут панує думка про те, що необхідно спочатку побудувати мережі для того, щоб розвивалися послуги.

II. Азійська модель розвитку ІС

Ідеологічно програми розвитку ІС азійських країн базуються на запереченні західних норм, на утвердженні власних ціннісних орієнтацій і прагненні розробити новий підхід до індустріалізації і соціального розвитку. У основі програм - співробітництво держави і ринку і спроба встановити зв'язок між культурними цінностями, властивими конфуціанству креативність, ощадливість, відданість, довіра, взаємодопомога, і соціальними трансформаціями.

Тут можна виділити програми, створені Індією, Японією та "азійськими тиграми".

В Японії одним з найважливіших факторів досягнення успіху завжди були і дотепер є великі витрати на наукові дослідження і розробки, високий пріоритет технологій в забезпеченні становлення ІС.

Стратегічними цілями програм Японії є:

"побудова тисяч взаємопов'язаних і сумісних телекомунікаційних мереж;

"розробка інформаційних пристроїв, що сполучають можливості комп'ютера, телевізора і факсу;

"розвиток програмного забезпечення й інформаційних послуг;

"підготовка кваліфікованих кадрів, здатних працювати з цими системами.

"Азійські тигри". Сьогодні регіон Східної і Південно-східної Азії є епіцентром інформаційного розвитку, а країни, які до нього входять часто називають "4 тиграми". Їх програми спрямовані на підтримку макроекономічного і політичного оточення, суворе дотримання принципів ринку. Їх успіх базується на співробітництві держави і підприємців, на втручанні держави в прийняття рішень в області великих вкладень приватного капіталу.

Індія. Програми Індії орієнтуються, перш за все, на запровадження конкуренції в інформаційному секторі. Своїм головним капіталом Індія вважає людські ресурси. Вона має третій за обсягом (після США і Росії) науково-технічний потенціал у світі при сформованій законодавчій системі. Особливості ідеології побудови ІС в Індії - обережність і поступовість, опора на національні культурні корені. Так, перші індійські CD-ROM'и з'явилися із зображенням народного епосу, а засоби мультимедіа, що зображують індійських богів, користаються в країні великою популярністю.

Тема 6. Критика класичних концепцій в сучасній західній політології

План

1. Ліберально-ідеалістична парадигма: основні положення.
2. Положення класичного політичного реалізму.
3. Неомарксизм і світ-системна теорія.
4. Постпозитивістські дослідження у зарубіжній політології: загальна характеристика.

1. Політичний ідеалізм – це напрям науки про міжнародні відносини, що розглядає міжнародні феномени з погляду абстрактних морально-етичних ідеалів та правових норм. У витоків політичного ідеалізму стоять І. Кант та інші автори концепцій «вічного миру», соціалісти-утопісти і пацифісти XIX ст. Його представники (У. Еліот, П. Лайнбарджер, Д. Лімсдей, У. Ліппман, Ч. Маршалл, Т. Мюррей, Д. Перкінс, Ф. Таненбаум, Д. Фосдік, Ф. Фукуяма) вважають, що їхні концепції відображають сутність західної християнської цивілізації. Вчені декларують, що міжнародні відносини мають відповідати нормам моралі і стримувати національний егоїзм. Ідеалісти переконані у необхідності та можливості покінчити зі світовими війнами шляхом правового регулювання і демократизації міжнародних відносин.

На думку ідеалістів, держава у своїй зовнішній політиці має дотримуватися норм міжнародного права та прагнути справедливості. Ідейною основою справедливості є захист прав людини, що передбачає гуманітарне втручання у разі їх порушення. Ідеалісти також закликають запобігати міжнародним конфліктам, спираючись на моральні норми та правові механізми, дотримання яких мають контролювати міжнародні організації, або які закріплюються договорами. Одним із джерел національної сили вони вважають етичні норми.

Важливою проблемою, яку розробляли політичні ідеалісти, є створення системи колективної безпеки. На основі добровільного роззброєння та взаємної відмови від війни як засобу розв'язання суперечностей і досягнення власних цілей у міжнародній політиці.

Основними цінностями є: віра у рівність людей, демократичний спосіб життя, впевненість у можливості викорінення зла, заперечення утопізму, догматизму, формалізму і фанатизму.

Яскравим представником політичного ідеалізму є Д. Перкінс, професор Рочестерського університету, президент Американської асоціації істориків, автор праць «Америка та дві війни» (1944 р.), «Зовнішня політика та американський дух» (1957 р.). «Ідеї та ідеали у поєднанні з певними матеріальними передумовами є найважливішими чинниками у здійсненні зовнішньої політики» – писав він у роботі «Американський підхід до зовнішньої політики» (1962 р.). Д. Перкінс високо оцінює зовнішню політику США напередодні, у період та після Першої світової війни, а президент В. Вільсон для нього – зразок справжнього ідеаліста. На думку науковця, народ Америки відчуває відповідальність за те, що відбувається у світі. При цьому сила є елементом для перемоги тієї справи, яка слугує не тільки їх інтересам, а й інтересам ідеї справедливості та права.

Авторитетним представником ідеалізму є й У. Ліппман, один із авторів «14 пунктів» В. Вільсона, учасник Версальської конференції, американський журналіст і громадський діяч. Він написав низку праць, присвячених зовнішньополітичним проблемам, зокрема: «Холодна війна. Дослідження зовнішньої політики США» (1947 р.), «Комуністичний світ і ми» (1959 р.), «Західна єдність і спільний ринок» (1962 р.). Починаючи з 1943 р., У. Ліппман виношував ідею формування Атлантичного співтовариства. Він вважав, що у другій третині ХХ ст. центр світової цивілізації змістився у США і що саме Американський континент має об'єднати західний світ у єдине ціле. Головне завдання США він вбачав у підтримці європейського порядку проти Радянської Росії. Визнання того, що ансамбль держав Старого Світу за силою переважає США, призвело його до висновку про необхідність створення коаліцій з деякими країнами Старого Світу, що має зберегти західну цивілізацію.

Ідеалістичні концепції поділяють на:

- комунітарні (політичні одиниці є носіями прав та обов'язків у світовому співтоваристві);
- космополітичні (моральні аргументи мають апелювати до природи людини або до індивідів).

У 40-х роках ХХ ст. зміцнюється усвідомлення того, що в принципі неможливо знайти загальний критерій для моральної оцінки зовнішньополітичної діяльності держав. Дедалі більше відчувається криза ідеалістичних концепцій, неспроможність їх забезпечувати потреби зовнішньої політики. Назріла необхідність подолати властивий їм сентименталізм та месіанізм. Кожній геополітично активній нації у сучасному світі відповідають свої морально-політичні критерії, що перетворює міжнародну мораль на безсистемну мозаїку. З погляду реалістів мораль насамперед є сильною зброєю в руках держави проти її потенційних або реальних ворогів. Тому на зміну ідеалізму приходить реалізм, який за словами К. Грея є «єдиною течією, яка відповідає завданням управління зовнішньополітичними відносинами».

2. Політичний реалізм – це напрям науки про міжнародні відносини, що ґрунтується на філософії позитивізму та прагматизму і визначається силовим підходом до оцінки світових політичних процесів. З погляду реалістів, держава вважає головним завданням міжнародного права і міжнародної моралі застосування моральних цінностей як силового знаряддя проти потенційних та реальних ворогів і встановлення міжнародної ієрархії, заснованої на використанні влади.

Погляди реалістів сформувалися під впливом політичних і філософських концепцій Ж. Бодена, Г.-В. Гегеля, Т. Гоббса, Н. Макіавеллі, Л. Ранке, Б. Спінози. Яскравими представниками реалізму є Ч. Бірду, Р. Нібур і Н. Спайкмен.

Р. Нібур, наприклад, у своїй праці «Моральна людина та аморальне суспільство» (1936 р.) зазначив, що на практиці інстинкт самозбереження, воля до життя модифікуються у прагнення до влади.

Інший представник течії – Е. Карр у роботі «Двадцять років кризи: 1919-1939» висуває тезу про те, що головна проблема теорії і практики міжнародної політики полягає у забезпеченні мирної трансформації співвідношення сил.

Основні ідеї та положення політичного реалізму, на думку Ч. Кеглі зводяться до наступного:

- людство – носій гріховності і зла;
- прагнення до влади і домінування – інстинкт кожного індивідуума;
- міжнародна політика – це боротьба за владу, війна всіх проти всіх;
- головна мета держави – забезпечення національного інтересу через самозбереження, тобто одержання влади;
- головною рисою міжнародної політики є недовіра держав одна до одної, до міжнародних організацій та міжнародного права;
- національний інтерес зумовлює посилення військового потенціалу для тримання потенційних противників;

– здатність до самооборони може бути також посилена за допомогою залучення союзників, які, однак, самі не потребують захисту;

– оскільки всі держави прагнуть до влади, мир і стабільність забезпечуються певним балансом сил, в основу якого покладена система союзів.

Основоположником школи політичного реалізму вважається американський вчений німецького походження Г. Моргентау (1904-1980). Він народився у Німеччині, але після приходу нацистів до влади емігрував у США. Працював у Чиказькому університеті. Головною його працею вважається монографія «Політика поміж націями» (1948 р.). Викладені в ній ідеї знайшли подальший розвиток у таких роботах: «На захист національного інтересу» (1952 р.), «Політичні дилеми» (1958 р.), «Мета американської політики» (1962 р.), «Нова зовнішня політика для США» (1969 р.), «Істина і сила» (1970 р.).

Велике значення Г. Моргентау приділяв розробці теорії «національного інтересу» США, яку він вважав ключем до успіху зовнішньої політики держави. До зовнішньополітичних цілей США, які можна зобразити у вигляді концентрованих кіл, на думку вченого, належать:

– вимога гарантування безпеки існуючим територіальним кордонам та інституціям США;

– протидія з боку США спробам будь-якої держави встановити свою гегемонію у Старому Світі;

– сприяння створенню та підтримці такого міжнародного порядку, який забезпечував би можливість збереження демократичних цінностей у масштабах планети.

Г. Моргентау рекомендує американським лідерам чітко розрізняти бажані і практично досяжні цілі на міжнародній арені. Встановлення ієрархії, порядку черговості всіх можливих цілей зовнішньої політики має бути першим кроком на шляху формування раціональної зовнішньополітичної лінії.

Різкі зміни співвідношення сил у світі після Другої світової війни змусили Г. Моргентау дійти висновку щодо безплідності намагань США досягти своїх зовнішньополітичних цілей шляхом тотальної превентивної війни, яка неминуче призвела б до глобальної катастрофи. Жодна з традиційних цілей зовнішньої політики не може більше виправдати війну, за винятком того випадку, коли на порядку денному стоїть питання про самозбереження нації. Проте, навіть у такому разі через характер сучасної війни, що зумовлює заперечення самої цілі самозбереження, заради якої ця війна ведеться, обирати насправді доводиться між двома видами національного знищення.

Г. Моргентау пропонує США зосередити свою активність на створенні системи противаг із континентальних держав-суперників, займаючи роль арбітра. Для безпеки США потрібно, щоб в Євразії зберігся баланс сил, за якого силові союзи перешкоджали б взаємному збільшенню моці. Тобто перед США стояло завдання врівноваження позиції СРСР за рахунок третіх держав при збереженні за Америкою лідерських позицій у такому балансі.

Г. Моргентау сформулював шість принципів, які лягли в основу класичного політичного реалізму:

1. Характер зовнішньої політики може бути зрозумілий тільки через аналіз політичних дій і їхніх можливих наслідків. Ми ставимо себе на місце державного діяча, який зіштовхується з певною зовнішньополітичною проблемою за певних обставин, і запитуємо себе, якими раціональними засобами він може вирішити цю проблему в даних обставинах (припускаючи, що він завжди діє раціонально), і який із цих засобів він, швидше за все, обере. Перевіряючи такі гіпотези, ми починаємо розуміти зміст і значення явищ міжнародної політики.

2. Ключовою категорією політичного реалізму є поняття інтересу, визначеного в термінах влади. Політику це дозволяє діяти раціонально і сприяє проведенню цілісної зовнішньої політики, яка не залежить від його мотивів, уподобань, професійних і моральних якостей. Якщо ми дійсно хочемо зрозуміти сутність зовнішньої політики, то нас мають цікавити не мотиви державного діяча, а його здатність досягнути основи

зовнішньої політики і перетворити це в успішні політичні дії. Політичний реалізм визнає важливість політичних ідеалів і моральних принципів, але він вимагає чіткого розмежування між бажаним і можливим: бажаним усюди і завжди і можливим у даних конкретних умовах місця і часу.

3. Політичний реалізм вважає, що поняття інтересу, визначеного в термінах влади, є об'єктивною категорією, хоча сам інтерес може змінюватися залежно від політичного і культурного контексту, у межах якого формується зовнішня політика. Поняття інтересу розкриває сутність політики і не залежить від конкретних обставин місця і часу. Для реалістичного напрямку одним із найважливіших питань вивчення міжнародної політики є питання про те, як може бути трансформовано сучасний світ. Реалісти переконані, що подібна трансформація може бути здійснена тільки шляхом штучної маніпуляції тими силами, що впливають і будуть впливати на політику. Однак, вони не вважають можливою трансформацію сучасного світового порядку шляхом зміни функціонуючої за своїм законами політичної реальності, за допомогою деяких абстрактних ідеалів, у яких ці закони не враховуються.

4. Політичний реалізм визнає моральне значення політичної дії, а також неминучу невідповідність між моральним імперативом і вимогами успішної політики. Універсальні моральні принципи не можуть бути застосовні до державної діяльності у своєму абстрактному формулюванні і мають бути пропущені через конкретні обставини місця і часу. Індивід може сказати: «*Fiat justitia, pereat mundus* (Нехай загине мир, але тріумфує закон)», але держава не має такого права. І нація, й індивід мають оцінювати політичні дії на основі універсальних моральних принципів таких, як наприклад, свобода. Однак, якщо індивід має моральне право принести себе у жертву цим моральним принципам, то нація не вправі ставити мораль вище вимог успішної політики, яка вже сама по собі заснована на моральному принципі виживання нації. Етика судить про дію за її відповідністю моральному закону; політична етика судить про дію за її політичними наслідками.

5. Політичний реалізм заперечує тотожність між мораллю конкретної нації й універсальними моральними законами. Одна справа знати, що нації є суб'єктом морального закону, інша – стверджувати, що добре і що погано у відносинах між націями. Існує невідповідність між вірою в те, що все підкоряється волі Бога, і переконаністю в тому, що Бог завжди на чиемусь боці. Останнє не може бути виправдане з погляду моралі і небезпечно з політичного боку, тому що воно може викликати перекручений погляд на міжнародну політику й у кінцевому рахунку призвести до того, що держави будуть прагнути знищити одна одну нібито в ім'я моральних ідеалів або самого Бога. Інтерес, визначений у термінах влади, дає шанс на справедливе ставлення до інших націй, оскільки він оберігає від моральної претензійності та політичного безумства.

6. Помилкове розуміння політичного реалізму зумовлене інтелектуальним та моральним ставленням до політичної матерії. Політичний реалізм наголошує на специфічності політичної сфери.

Наступним представником політичного реалізму був Дж. Кеннан. Він тривалий час працював у Держдепартаменті США, був послом США у СРСР та Югославії, а потім – професором Прінстонського університету. Аналіз головних праць Дж. Кеннана – «Реальності американської зовнішньої політики» (1954 р.), «Росія, атом і Захід» (1958 р.), «Американська дипломатія. 1900-1950» (1960 р.), «Про відносини з комуністичним світом» (1964 р.) – свідчить про посилення критики офіційного Вашингтона. Саме він був одним із розробників стратегії стримання, проте згодом він усвідомив неможливість виграти тотальну дерну війну із СРСР і рекомендував перевести американську зовнішню політику на «рейки гнучкого реагування». Він вважав, що радянська проблема, якою б величезною вона не здавалася, не може бути розв'язана за допомогою війни. Підкреслюючи ідеологічну ворожість США та СРСР, Дж. Кеннан, однак, закликав американських політиків не тягнутися постійно до кнопки «ядерної валізки», а шукати конструктивних шляхів досягнення своїх цілей.

Серед представників поміркованого напряму політичного реалізму слід згадати Дж. Гелбрейта, Е. Рейшауера, К. Томпсона, У. Фулбрайта, А. Шлезінгера-мол.

Яскравим представником центристського напряму політичного реалізму є У. Ростоу, який у таких своїх працях, як: «США на світовій арені» (1960 р.), «Погляд із сьомого поверху» (1964 р.), «Розосередження сили» (1972 р.) досліджував світову політику. Він вважав, що розв'язати проблему СРСР шляхом тотальної війни неможливо. Однак їй він протиставив дипломатію з позиції сили, участь в обмежених війнах та операціях з придушення «підривної» і «партизанської» діяльності з метою створення силової переваги у глобальному масштабі. Таку політику він називав «захистом рубежів свободи». У. Ростоу запропонував синтезувати реалістичну та ідеалістичну інтерпретації національних інтересів США у такому політичному курсі, в якому б гармонійно поєднувалися основні американські інтереси та ідеали і який був би спрямований на запобігання кризам, здатним підірвати зусилля до самозбереження. Крім У. Ростоу до центристського напряму відносять також Г. Кана, Р. Осгуда, У. Пфаффа, Е. Стілмена.

Правий, ультраконсервативний напрям політичного реалізму представлений Пенсильванською школою на чолі з директором Інституту дослідження зовнішньополітичних проблем професором Робертом Страусом-Хюпе. Основні праці: «Рівновага завтрашнього дня» (1945 р.), «Міжнародні відносини в епоху конфлікту між демократією та диктатурою» (1950 р.), «Тривалий конфлікт» (1959 р.), «Стратегія перших рубежів для Америки» (1961 р.), «Будівництво Атлантичного світу» (1963 р.). Він заявив, що метою США є знищення комуністичної системи. Фахівець активно обстоював ідею проведення превентивної війни проти СРСР у тому разі, якщо СРСР не змінить на догоду США свою зовнішню політику. Як і інші пенсильванці (С. Поссоні, У. Кінтнер, Дж. Догерті), вчений виходив з того, що на тогочасному етапі «війна вимагала б менших жертв, ніж збройне зіткнення у подальшому». Хоча поступово вони усвідомили катастрофічність наслідків «превентивної» війни і відмовились від її відкритого пропагування, однак продовжували визнавати доцільність доктрини «обмежених війн». На їхню думку, США не повинні відмовлятися від використання ядерної зброї першими. Вони вважали, що Америка не може задовольнятися силовим паритетом з СРСР і має зробити все, щоб отримати значну перевагу над ним у сфері озброєнь. На їхню думку, основний метод запобігання війні полягає в тому, щоб досягти безспірного положення, коли потенційний агресор не матиме жодного шансу на перемогу. Рівність в озброєннях, що ґрунтується на співвідношенні один до одного, не в змозі запобігти війні і забезпечити перевагу в разі випробування у реальних умовах. Лише значна кількісна перевага в озброєннях здатна зберегти свободу.

Методологічною основою політичного реалізму є політичний детермінізм, згідно з яким сутність політики – боротьба за владу.

Основні положення політичного реалізму у сфері міжнародно-політичного аналізу:

- *національний інтерес вищий за норми і принципи міжнародного життя;*
- *сила – головне знаряддя та критерій успіху і престижу нації на міжнародній арені;*
- *держава – домінуючий суб'єкт зовнішньополітичної діяльності;*
- *інтереси держави прирівнюються інтересам нації;*
- *зовнішня політика держави – об'єктивна даність, що формується з урахуванням постійних детермінант (географічне розташування, населення, військова міць, економічний потенціал, сировинна база);*
- *специфіка міжнародно-політичного процесу: середовище анархічне і вороже.*

Близьким до школи політичного реалізму можна вважати авторитетного французького дослідника Раймона Арона. Основні праці: «Мир та війна між націями» (1962 р.), «Великий спір» (1963 р.), «На захист занепадницької Європи» (1977 р.). Він відверто стверджував, що «зовнішня політика – це політика сили». На його думку поняття «влада» є терміном внутрішньо суспільних відносин, а в міжнародній сфері це поняття

трансформується у поняття «міць», котре включає територію та матеріальні ресурси, людські ресурси і здатність до колективної дії. Зовнішня політика держави зводиться до дипломатії та війни. Альтернатива «мир або війна» дає змогу сконцентрувати основні категорії міжнародних відносин навколо дипломатично-стратегічної поведінки. Діяльність дипломата та стратега спирається на певну ймовірність і з урахуванням ризику є раціональною. Однак, у світовій політиці завжди залишається невпевненість, що пов'язано з непередбачуваністю людських реакцій. Це потребує застосування стратегії залякування (наприклад, ядерного). Основним гарантом миру є гонка озброєнь, яка є наслідком пошуків безпеки, що підтримується силою.

3. Марксизм виходить з економічної та соціальної нерівності у межах глобальної капіталістичної системи, при цьому важливу роль відіграє суперечність між центром і периферією. Оплотом цього напрямку були праці К. Маркса, М. Вебера, Е. Дюркгейма, які свого часу замінили утилітаризм класичної школи Т. Гоббса, Дж. Локка, А. Сміта, Д. Рікардо, та Дж. Ст. Мілля. Авторитетними представники напрямку є: Дж. Аррігі, Е. Валлерстайн, Р. Пребіш, А. Франк.

Група вчених (С. Амін, А. Валензуело, Ф. Кардозо й Дж. Самуель) у своїх дослідженнях чітко зазначали політичні й соціальні фактори у контексті світової капіталістичної системи, які «прив'язували» Латинську Америку до Північної. Вони стверджували, що економічне зростання у країнах, що розвиваються, не є автономним - якщо воно й існує, то співвідноситься з підйомами і спадами в розвинених країнах. Вибір латиноамериканських країн обмежений ієрархічною світовою капіталістичною системою. «Павутиння залежності» підсилює нерівний обмін між Північчю й Півднем. Можливості країн, що розвиваються, незначні, тому їм відведено підлеглу роль у капіталізмі. Економічна експлуатація країн, що розвиваються, з боку індустріально розвинених не є випадковою, вона є невід'ємною частиною капіталістичної системи, яка і забезпечує її функціонування. Внаслідок цього недорозвиненість низки країн не є моментом в еволюції суспільства, яке автономне й ізольоване з економічного, політичного й культурного поглядів. Латиноамериканські й інші країни «третього світу» намагаються розвиватися у зовсім інших умовах, ніж індустріально розвинені країни.

Деякі прихильники теорії залежності використовують марксистську термінологію, підкреслюючи, що більш значущими є не відносини між державами, а транснаціональні класові відносини, якими пов'язані буржуазні еліти розвинених держав і країн, що розвиваються.

Мабуть, найвідомішою західною концепцією, яка належить до радикальних, є теорія неомарксизму з його світоекономікою, або капіталістичною світосистемою (Е. Валлерстайн, Т. Хопкінс і К. Чейз-Данн.). Зазначена теорія відрізняється від теорії залежності двома аспектами. По-перше, її прихильники прагнуть зрозуміти не тільки, і не стільки відсутність розвитку в латиноамериканських країнах, але економічний, політичний і соціальний розвиток усіх регіонів світу. Розвинені країни й держави, що розвиваються, «переможці» й «переможені» досліджуються із загальною метою пояснити існування нерівномірного розвитку світу. По-друге, метою теоретиків світосистеми є прагнення зрозуміти долю різних частин світу в різні історичні періоди часу в ширшому контексті розвитку світової політекономії: пріоритетом для них є пояснення становлення й розвитку глобальної капіталістичної системи в історичній перспективі.

Найяскравішим представником теорії світосистеми є Е. Валлерстайн. У своєму двотомнику «Сучасна світосистема» він ставить перед собою завдання зрозуміти походження й динаміку сучасної світової економіки й існування нерівномірного розвитку в масштабах усього світу.

Концепція світоекономіки (*economie-monde*) має бути відділена від концепції світової економіки або міжнародної економіки. Остання концепція припускає, що існує низка окремих економік, національних за масштабами, і що за певних умов між цими національними економіками здійснюється обмін; сума цих (обмежених) контактів називається міжнародною економікою. Прибічники зазначеної концепції доводять, що в ХХ ст. обмежені контакти розширюються. Таким чином, стверджується, що світ став

єдиним світом у такому змісті, якого не було до XX ст. Концепція світоєкономіки, навпаки, припускає, що економіка існує там, де (і якщо) є значний і відносно закінчений соціальний поділ праці в інтегрованому наборі виробничих процесів, які пов'язані за допомогою ринку, який було створено певним складним чином. Виходячи із цього, світоєкономіка не є новою в XX ст. й не складається з національних економік, які не є завершеним поділом праці. Скоріше, світоєкономіка, капіталістична за формою, існує, принаймні, у частині земної кулі з XVI ст. Сьогодні вся земна куля діє в межах єдиного соціального поділу праці, який називається капіталістичною світоєкономікою. Е. Валлерстайн зазначає, що межі капіталістичної світоєкономіки набагато ширші, ніж межі будь-якого сьогоdnішнього політичного утворення, тому політичні утворення (держави-нації) володіють лише відносно автономним суверенітетом у межах єдиної світоєкономіки.

Е. Валлерстайн виділяє у світоєкономіці «центр» / «ядро», «периферію» й «напівпериферію» (Див.: схема 1).

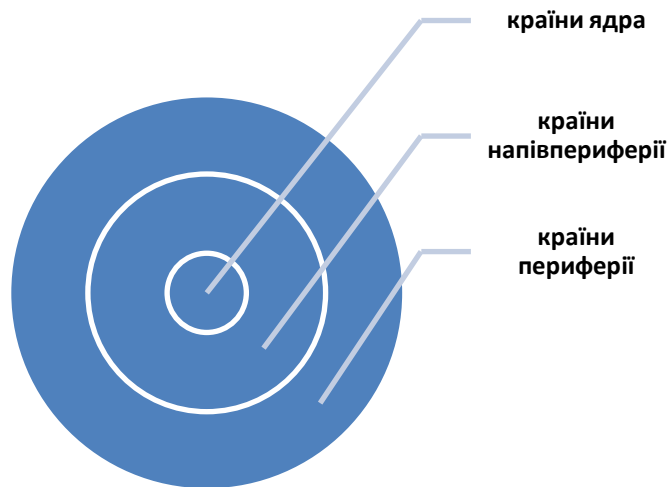

Схема 1. Структура світоєкономіки

У регіонах «центру» представлено інноваційні галузі економіки; «периферія» постачає «центру» сировину, а її некваліфікована робоча сила експлуатується; у виробничій діяльності «напівпериферії» представлено елементи і того, й іншого. Поділ праці за віссю «центр - периферія» вимагає і збільшує нерівність між ними. Держави периферії не можуть контролювати свою долю, у той час як держави «центру» домінують в економічному, політичному і військовому плані. Іншими словами, структура світоєкономіки припускає нерівний обмін товарів і послуг (головним чином трансдержавний), такий, що більша частина доданої вартості, здобутої в периферійних зонах світоєкономіки, переводиться в зони центру. Такий несправедливий розподіл благ, з погляду неомарксистів, висуває зараз об'єктивну потребу свідомого управління процесами, що відбуваються.

Отже, *основні положення марксизму зводяться до наступного:*

- *держава - ключовий суб'єкт зовнішньополітичної діяльності;*
- *інтереси держави не завжди відповідають інтересам народу;*
- *зовнішня політика держави багато у чому зумовлена її місцем у світоєкономіці;*
- *світоєкономіка, у свою чергу, має три складові: центр-ядро (США, Канада, Західна Європа, Японія) – 70 % світового капіталу, напівпериферія – 20 % світового капіталу (Росія, Білорусь, Молдова, Україна) та периферія – 10 % відповідно. Периферія і напівпериферія прагнуть зайняти гідне місце у світі, змагаються з багатим центром. Таке протиборство породжує ворожнечу у світовій політичній системі. Периферія має бути автономною – максимально незалежною у проведенні*

зовнішньої політики від волі країн центру. Вона має ізолюватися в собі, щоб збагатити. За такою моделлю світ може розвиватися 100-150 років (У. Голдфранк).

– чинники, що формують зовнішню політику: економічний потенціал та політична система;

– завдання зовнішньої політики: подолання асиметрії процесів глобалізації, збереження статус-кво, подолання розриву між центром та периферією, звільнення від економічної експлуатації. На думку А. Франка, країнам, що розвиваються, аби подолати розрив з розвиненими державами доцільно мінімізувати економічні зв'язки із центром, хоча б на певний період.

Парадоксально, що в СРСР – осередку марксизму-ленінізму – марксизм як філософія і методологія дослідження не могли здобути розвитку внаслідок того, що наукові компоненти марксизму були споконвічно поставлені у становище заручників ідеологічної й політичної кон'юнктури. Після 1991 р. виник новий парадокс: теорія й методологія марксизму виявилися відкинутими знов-таки з міркувань ідеологічної й політичної кон'юнктури. На Заході інтерес до марксизму в науковому середовищі був маргінальним, але він завжди був присутній.

4. Постпозитивізм у політології розвинувся у 1980-х рр. XX ст.: з одного боку, як реакція на неолібералізм та неореалізм, з іншого – під впливом неомарксизму у пошуках іншої теоретичної альтернативи. Як вказує Дж. Геддіс у своїй статті «Теорія міжнародних відносин і кінець «холодної війни», ніхто з представників класичних напрямів не передбачив розпад СРСР, завершення «холодної війни», і передусім тому, що розглядали суб'єктів міжнародних процесів як однорідних одиниць, що діють на підставі раціоналізму, а отже міжнародні реалії диктували появу принципово іншого підходу, який би відповів на питання нового порядку денного світової політики. Й. Лапід, зі свого боку, зазначає, що постпозитивізм кидає виклик традиційному домінуванню у теорії міжнародних відносин. Тож, розглянемо його основні положення.

Дж. Ф. Васкез, професор кафедри політології Вандербільдського університету в роботі «Постпозитивістська течія: реконструювання наукового підходу і теорії міжнародних відносин в епоху критики класичного раціоналізму» зводить зміст постпозитивістського напрямку до таких ключових тез:

1) довільний характер сучасних політичних процесів: історія міжнародних відносин немає чіткої визначеності; те, що існує, не є єдиною можливим шляхом розвитку людства, а отже, сучасність – не ідеал, а всього лише окремий випадок розвитку людства;

2) випадковість є те, що видається за об'єктивність: історичні факти не обов'язково зумовлюють подію, явище; історія є рядом випадкових альтернатив, обумовлених владою та інтересами;

3) міжнародна реальність є соціальною конструкцією: якщо те, що сьогодні існує в дійсності є і випадковістю і результатом людського вибору, таким чином, дійсність створюється у процесі соціальної діяльності людини;

4) концепції як ідеї, що реалізуються: наукове дослідження не може бути повністю ціннісно вільним, оскільки на його основі конструюються структури, які створюють певні форми соціального буття й руйнують інші. Наукове знання – це не лише інструмент пізнання, але й діяльність з формування способу життя, у процесі якої свідомо руйнуються сторонні типи мислення. Наприклад, у цьому плані в аналізі зовнішньої політики важливим є сила не як компонент могутності держави, а як спосіб формування міжнародного життя. Для демократичних держав, у свою чергу, необхідним стає усвідомити роль ліберальної думки у конструюванні зовнішньої політики як у цілому, так і окремо кожної держави;

5) процес ідентифікації і конструювання ідентичностей як форма прояву влади і акту насилля: ідентичність є найбільш глибокою формою соціального конструювання, що нав'язана індивідам (світогляд формує ідейну приналежність, а отже, хто контролює світогляд, той і контролює поведінку індивідів, має над ними владу); ідентичність обмежує людську свободу. Зовнішньополітичний аналіз повинен

звернути увагу на вивченні ролі національної ідентичності, гендерних відмінностей, неформальних каналів передачі інформації, визначення складових іміджу держави тощо.

Отже, критика канонічних парадигм в теорії міжнародних відносин і теорії зовнішньої політики відбувається на двох рівнях: постмодерністському та постемпіричному, де на першому закликається вивільнитися від концептуальної обмеженості, а на другому – заперечується існування і накопичення нейтрального об'єктивного знання.

Постпозитивізм не є однорідним, у ньому виділяють декілька напрямів:

– конструктивізм стверджує, що міжнародні відносини постійно змінюються і ці зміни продиктовані діяльністю людини. На відміну від традиційних напрямів конструктивісти прагнуть не стільки пояснити реальність, а виходячи із самої назви даної течії – її конструювати / змінювати. У контексті аналізу зовнішньої політики представники конструктивізму не лише констатують, що зовнішня політика держав неоднорідна, а прагнуть з'ясувати, чим вона відрізняється й чому зовнішньополітичні інтереси держав не збігаються. Їх цікавить, як національні інтереси сприймаються і формуються урядом, недержавними структурами, зовнішнім оточенням. Так, наприклад, якщо мала держава виступає посередником у розв'язанні міжнародного конфлікту, це не може не відбитися на її самосприйнятті, зокрема як активного учасника міжнародних процесів. У свою чергу, це може спричинити корекцію її зовнішньополітичного курсу або лише у конкретному напрямі (щодо конфліктного врегулювання), чи позначитися зміною зовнішньополітичної поведінки у цілому (О. Вендт, В. Карлсенаес, Н. Онуф, Дж. Раччі). Дж. Гольштейн, характеризуючи конструктивізм, поставив питання: що змусило США у 1990-х рр. надсилати війська у Сомалі – країну, яка у стратегічному плані не представляє особливого інтересу для Вашингтону? З точки зору реалізму даний факт важко пояснити. Проте, у контексті конструктивізму такі дії пов'язані із спробою США побудувати нові правила міжнародної поведінки, надати гуманітарні гарантії населенню;

– критичний напрям, у свою чергу, припускає можливість накопичення наукового знання на базі емпіричних досліджень. Водночас його представники скептично ставляться до формулювання загальних законів, пошуків закономірностей і дотримуються плюралістичних позицій щодо добору методологічного інструментарію. Знання про світ, на думку представників даної течії, не є нейтральним, його слід розуміти крізь призму політичних інтересів осіб, що є його носіями (Р. Кокс, М. Хоффман, Е. Лінклейтер);

– у центрі фемінізму питання впливу гендерних чинників на міжнародні відносини та зовнішню політику. С. Енло, наприклад, з'ясовує питання реального впливу жінок на світову політику, вивчає проблему збалансованості у гендерному плані міжнародних / державних інститутів. Дж. Ельстайн вивчає роль чоловіків і жінок у політиці з точки зору їх конкурентної взаємодії. С. Пітерсон та Е.С. Руніар розглядають прояви глобальної статевої нерівності. Зі свого боку К. Сільвестр пропонує постпозитивістський феміністичний перегляд міжнародної політики. Ключова проблема: критика гіпотетичної безстатевої природи міжнародної теорії і доведення того, як припущення про гендерно обумовлені ролі і гендерно обумовлені знання не знайшли належного розуміння у міжнародних відносинах. Окремим предметом дослідження у феміністичних теоріях стоїть питання співвідношення природного рівня агресивності чоловіків і жінок і значення даного фактору у виробленні зовнішньої політики, на що зокрема звертає увагу у своїх роботах американський автор Дж.Т. Рурк;

– постмодернізм наполягає на відсутності твердого підґрунтя для будь-якого виду знань. Представники цієї течії сповідують скептицизм щодо будь-яких концепцій та теорій, які побудовані на раціоналістичних підходах і які претендують на об'єктивне пояснення реальності (Дж. Дер Деріан, К.Т. Сйоландер, М. Фуко).

Хоча первинним об'єктом критики все ж таки був реалізм, всі існуючі теорії і методи потрапили під перехресну критику постмодерністів. Як зазначає Полін Розенау: «яскраво та швидко були відкинуті міжнародно-політична економія, (нео)реалізм, теорія режимів, теорія ігор, теорія раціонального вибору, теорії інтеграції, транснаціональні

підходи, світ-системна теорія, ліберальна традиція». За виразом О.Р. Холсті, жодний методологічний принцип не оминув критики з боку постмодернізму.

З точки зору постмодернізму, «доказ» чи «істина» – це позбавлені змісту концепції, через те, що не може існувати єдино визначених, релевантних до дійсності понять, класифікацій, узагальнень, висновків. Не існує жодного об'єктивного каналу передачі інформації, знання. Сутність знання обумовлюється «кодом / мовою» (через яку здійснюється передача знання), що обирається і вважається дослідником перспективною. Отже, головним завданням науковця є деконструкція «тексту» (а все є «текстом» – *Авт.*). У свою чергу, кожний виробляє свій власний (унікальний) стиль «читання» міжнародної проблеми, ситуації, зовнішньополітичного завдання. Ніхто не може претендувати на правильність «читання», оскільки не існує критеріїв оцінки істинності суджень.

З іншого боку, через значний релятивізм стає важко оцінити можливості постмодерністів розкривати ключові проблеми міжнародних відносин та зовнішньої політики. Насправді, намагаючись підірвати основи розуміння, піддаючи сумніву дослідницькі методи і принципи, вони тим самим заперечують накопичення наукового знання.

Тема 7. Новітній етап розвитку сучасної західної політології

План

1. Поняття «глобалізація» в міжнародно-політичній науці.
2. Етапи становлення політичної глобалістики.
3. Вплив процесів глобалізації на сучасні міжнародно-політичні процеси.

1. Ідея глобалізації – одна з наймолодших політологічних конструкцій. До 1987 року база даних бібліотеки Конгресу США не містила книг, у назві яких використовувалося б дане поняття. У сучасному значенні термін «глобалізація» виник у середині 80-х років XX століття. Появу цього терміну пов'язують з ім'ям американського дослідника Теодора Левітта, який у статті «Глобалізація ринків», опублікованій у журналі «Гарвард бізнес ревію» у 1983 році, позначив ним феномен злиття ринків окремих продуктів, які виробляються великими багатонаціональними корпораціями.

Термін «глобалізація» став розроблятися в першій половині 1990-х років. Щоправда, близький йому за значенням французький термін «мондіалізація» (*mondialisation*) відноситься ще до початку 50-х років XX століття, однак як такий він обмежений кордонами Франції, звідки проник тільки до Іспанії. Поширеність термінів «глобалізація», «мондіалізація» у сучасних мовах країн світу підтверджує актуальний характер процесу, який вони позначають.

Сьогодні існує безліч тлумачень глобалізації. Більша частина теоретичних робіт з проблем глобалізації належить англійським, американським і скандинавським ученим. Тут можна виділити декілька фундаментальних підходів:

культурологічний, що розглядає глобалізацію у широкому цивілізаційному аспекті;

економічний, що трактує глобалізацію в контексті розвитку світових ринків товарів, послуг, капіталу та праці;

екологічний, що пов'язує глобалізацію із погіршенням екологічної ситуації на планеті;

комплексний, що розглядає глобалізацію як у політичному, так і в інформаційному контексті, а також у контексті боротьби із міжнародною злочинністю та бідністю.

У наукових пошуках 1990-х років дослідники звертали увагу на розвиток тенденцій глобалізації, що зумовили й різноманітні парадигми розуміння цього явища. Серед них, на думку голландського дослідника Яна Пітерса, виділяються:

«зіткнення цивілізацій» – фрагментація світу неминуха через існуючі цивілізаційні відмінності, що кореняться в культурній (у першу чергу, в расових і національних особливостях) диференціації, тому західній цивілізації, як стверджує автор

концепції Самюель Хантінгтон, необхідно бути готовою дати відсіч можливому альянсу ісламських і конфуціанських держав;

«макдональдизація» – гомогенізація культур, здійснювана транснаціональними корпораціями, відбувається під прапором модернізації (вестернізації, європеїзації, американізації і так далі);

«гібридизація» – широкий спектр міжкультурних взаємодій, що приводять як до взаємозбагачення, так і до виникнення культурних традицій.

Своє визначення глобалізації дала ООН. Як зазначено в доповіді Генерального секретаря ООН Кофі Анана щодо роботи організації від 31 серпня 1999 року, глобалізація – це загальний термін, що означає все більш складний комплекс транскордонних взаємодій між фізичними особами, підприємствами, інститутами та ринками, який проявляється в розширенні потоків товарів, технологій та фінансових коштів, у неухильному зростанні та посиленні впливу міжнародних інститутів громадянського суспільства, у глобальній діяльності транснаціональних корпорацій, у суттєвому розширенні масштабів транскордонних комунікаційних та інформаційних обмінів, перш за все через Інтернет, у транскордонному переносі захворювань та екологічних наслідків та у все більшій взаємопов'язаності певних типів злочинної діяльності.

Існує декілька підходів до визначення глобалізації. Так представники різних наукових підходів по-різному визначають цей процес та його вплив на життєдіяльність людини.

Серед найбільш впливових шкіл варто виділити наступні:

Класичну школу (Р. Робертсон, І. Валлерстайн, Д. Хелд, С. Хантінгтон та інші).

Школу трансформістів (Е. Гідденс, У. Бек, Д. Розенау, О. Білорус та інші).

Школу гіперглобалістів (К. Омає).

Школу скептиків (Дж. Томпсон та інші).

Розповсюдження термін отримав завдяки американському соціологу представнику класичної школи глобалізації Роланду Робертсону, який у 1985 році представив тлумачення поняття глобалізація (globalization), а в 1992 році виклав основи своєї концепції в окремій книзі «Глобалізація: соціальна теорія та глобальна культура». Він визначив розвиток глобалізації як двоєдиний процес перетворення загального в окреме і перетворення окремого в загальне.

Незважаючи на появу великої кількості теорій глобалізації, сам термін «глобалізація» використовується в самих різних значеннях. Тому професор Роланд Робертсон у своїй статті «Дискурси глобалізації: попередні роздуми» виділяють три типи дискурсу глобалізації:

До регіональних, або цивілізаційних, автори відносять ті дискурси, у яких терміну «глобалізація» не приділяється головна увага.

Прикладом такої суперечки є позиція французьких інтелектуалів, які використання терміну «глобалізація» вважають загрозою французькому суспільству і мові з боку США. Позицію французьких інтелектуалів можна вважати французьким альтернативним проектом глобалізації. У країнах Центральної і Східної Європи також велика недовіра до глобалізації, оскільки там побоюються розповсюдження західної культури, втрати своєї суверенності внаслідок зростання глобальної ринкової економіки.

У дисциплінарних дискурсах існує тенденція розглядати процес глобалізації в рамках однієї дисципліни. Найочевиднішим прикладом є економічний дискурс глобалізації, що робить акцент на зростанні глобальної капіталістичної економіки. Особливо це характерно для американських соціологів. Теоретики світосистемного підходу близько 20 років аналізують світовий розвиток за допомогою особливої економічної історії. Їх лідером є Іммануїл Валлерстайн.

Ідеологічні дискурси глобалізації виступають за або проти неї. Ліві бачать у глобалізації встановлення панування таких міжнародних організацій, як МВФ і СОТ. Праві ставляться до глобалізації з насторогою. Дехто з них, наприклад, націоналісти в різних країнах, вважають її проявом світового зла. Інші бачать у ній тріумфальний хід капіталізму по всьому світу.

Наступна школа глобалізації представлена прихильниками гіперглобалізму. Для гіперглобалістів, сучасна глобалізація – це поява нового світового порядку, при якому повноваження і легітимність національної держави ставляться під питання, оскільки національні уряди втрачають здатність контролювати те, що відбувається в їх власних кордонах. Основним представником цієї школи є консультант Гарвардської школи бізнесу (Harvard Business School), японський дослідник Кенічі Омає, який досить докладно розглянув сутність глобалізації в книзі «Світ без кордонів».

Наступна школа глобалізації представлена трансформістами, які вважають глобалізацію безпрецедентним у історії людства явищем. Вони розглядають його не тільки з економічної точки зору, але й з політичної, соціальної та інших.

Один з головних представників школи трансформістів Ентоні Гідденс у 1998 році в своїй книзі «Третій шлях: оновлення соціальної демократії» відзначив, що нещодавно поняття «глобалізація» не фігурувало в наукових дискусіях, а зараз зустрічається постійно.

При цьому, на думку іншого трансформіста німецького соціолога Ульріха Беха, глобалізація є найбільш вживаним словом, яким дуже часто зловживають – словом, яке є найменш ясным, найбільш незрозумілим, затуманеним, політично ефективним словом останніх років, яке в ближчому майбутньому залишиться таким. Слово «глобалізація» має на увазі перехід до «всесвітності», глобальності, тобто до більш взаємопов'язаної світової системи, у якій взаємозалежні мережі і потоки долають традиційні кордони. Таким чином, глобалізація означає ануляцію відстаней, занурення в транснаціональні форми життя.

Глобалізація має складну динаміку та численні загальносвітові, регіональні, національні, локальні і індивідуальні складові, що знаходяться в тісній взаємодії між собою.

Глобалізація в системі поглядів теоретика політології Джеймса Розенау означає, що в людства є великий досвід міжнародної політики, коли національні держави домінували на міжнародній арені. Тепер почалося століття постінтернаціональної політики, коли національно-державні органи вимушені ділити глобальну арену і владу із інтернаціональними організаціями, транснаціональними корпораціями і транснаціональними політичними рухами. На його думку, саме технологія посилила взаємозалежність між локальними, національними і інтернаціональними суспільствами, причому в масштабах, не знаних жодною з історичних епох.

Михайло Делягін називає глобалізацію особливим сучасним вищим етапом інтеграції, процесом формування та подальшого розвитку єдиного загальносвітового фінансово-економічного простору на базі нових, переважно комп'ютерних технологій. Наглядним прикладом глобалізації професор Делягін називає загальнодоступну можливість майже миттєвого та безкоштовного переказу будь-якої суми грошей до будь-якої точки світу, а також миттєвого та безкоштовного отримання будь-якої інформації.

Інший представник цього напрямку, французький дослідник Бертран Баді, відзначає наявність трьох вимірів глобалізації: 1) як історичний процес, що розвивається протягом багатьох сторіч; 2) як гомогенізація світу, життя за єдиними принципами, прихильність єдиним цінностям, прагнення все універсалізувати; 3) як визнання зростаючої взаємозалежності, головним наслідком якої є підрив, руйнування національного державного суверенітету під натиском дій нових акторів загальнопланетарної сцени: глобальних фірм, релігійних угруповань, транснаціональних управлінських структур (мереж), які взаємодіють на рівних підставах не тільки між собою, але й з самими державами – традиційними діючими особами міжнародних відносин.

Якщо звернутися до першого із названих вимірів, то помітимо, що в історії розвитку людства дійсно спостерігається тенденція до загального «розширення» того простору, на якому відбувається інтенсивна взаємодія, від окремих міст до держав, регіонів і, нарешті, через епоху великих географічних відкриттів до світу в цілому.

Втім, процес глобалізації складний і неоднозначний. У ході історичного розвитку він йшов нелінійно і розвивається хвилеподібно. Навіть найбільші із відомих нам імперій

залучалися до фатального циклу «розширення – розпаду», що показує «пульсуючий» характер цього процесу.

Другий вимір процесу глобалізації – загальна універсалізація і гомогенізація світу – є більш дискусійним. У глобальному просторі, що формується, постійно і на всіх рівнях виникають маргінальні області, ізольовані від впливу процесів глобалізації. Якщо світ і уніфікується, то тільки через диференціацію. Через відсутність політичних інститутів наділених загальносвітовою легітимністю, локальні економічні, політичні або культурні відмінності згладжуються під впливом співвідношення сил окремих суб'єктів, не породжуючи при цьому єдиного механізму регуляції. Саме в цьому значенні вірне твердження, що світ усе ще перебуває на стадії «недосконалої» або «незавершеної» глобалізації.

Нарешті, останній вимір глобалізації – розмивання державних кордонів – напевно, найбільшою мірою відображає суть сучасного етапу глобалізації. Кордони національних держав спочатку виявилися прозорими в економічному сенсі. На соціальні, політичні, культурні, військові й інші відносини цей процес перекинувся пізніше.

Природа глобалізації в ХХ сторіччі кардинально змінилася. Під впливом обміну товарами, знаннями, культурними цінностями склався свого роду загальний «мегапростір глобалізації». Мегапростір розвивається за своїми власними законами, являючи собою, з одного боку, результат взаємодії локальних національних територій, а з іншого – визначаючи особливості розвитку останніх. Глобалізація – подвійний процес, що розвивається одночасно в міждержавних і транснаціональних формах.

Грунтуючись на сказаному про всі три виміри глобалізації, можна стверджувати, що центральною ланкою світових економічних, соціальних, політичних, культурних процесів стає глобалізація, яку розуміють як нову форму взаємопов'язаності людей, що передбачає виникнення наднаціональних і позанаціональних організацій, інститутів і утворень .

У монографії «Глобалізація і безпека розвитку», над якою працював колектив авторів під керівництвом члена-кореспондента НАН України, доктора економічних наук, професора, провідного українського спеціаліста з проблем глобалістики Олега Білоруса наводиться наступне визначення глобалізації: це об'єктивний соціальний процес, змістом якого є зростаючий взаємозв'язок та взаємозалежність національних економік, національних політичних і соціальних систем, національних культур та навколишнього середовища. На думку авторів монографії, існують дві головні тенденції сучасного процесу глобалізації, а саме: безпрецедентно щільна взаємопов'язаність новітніх соціально-економічних явищ та процесів (глобалізація економічного розвитку, глобальний характер екологічних проблем) та національний (локальний) характер інших соціальних явищ і процесів (політичні системи, культурна специфічність) визначають характер глобальних трансформацій, породжують певні суперечності світового розвитку, усунення яких можливе лише за умови пізнання їхньої суті та за умови ефективного і справедливого використання великими і малими країнами всіх наявних у людства ресурсів.

Російський дослідник Олександр Чумаков у монографії «Глобалізація. Контури цілісного світу» представив наступне визначення глобалізації: це процес універсалізації, становлення для всієї планети Земля структур, зв'язків та відносин у різних сферах суспільного життя. Глобалізація виступає також і як явище, і як феномен, коли вона сприймається в якості об'єктивної реальності, яка заявляє про себе замкнутістю глобального простору, єдиним світовим господарством, загальною екологічною взаємозалежністю, глобальними комунікаціями і тому подібне, й яка в такій якості ніким не може бути проігнорована.

Відомий представник трансформістів американський фінансист та філантроп Джордж Сорос у своїй книзі «Про глобалізацію» визначив глобалізацію як вільний рух капіталу та зростаючий вплив глобальних фінансових ринків та транснаціональних корпорацій на національні економіки. На думку Дж. Сороса, глобалізація має односторонній характер: міжнародні інститути не встигають за міжнародними фінансовими ринками, а політична глобалізація відстає від глобалізації економічної.

Загалом, варто зазначити, що всі трансформісти визнають глобалізацію ключовим феноменом сучасного світу, який лежить у основі провідних радикальних трансформацій у всіх сферах розвитку сучасного суспільства – економіці, політиці, культурі, управлінні тощо.

Трансформісти не формують єдину логіку розвитку глобалізаційних процесів, що ведуть до становлення єдиного глобального ринку або глобальної цивілізації. Вони доводять, що глобалізація – суперечливий і неоднозначний процес. При цьому даний процес є довгостроковим і на його розвиток впливає достатньо велика група дуже суперечливих чинників. Багато хто з трансформістів сходиться в тому, що глобалізація, незважаючи на свій безпрецедентний характер, має давнє історичне коріння і тенденції становлення. І навіть вже в ході розвитку цих тенденцій глобалізація вважалася дуже суперечливим і непередбачуваним за наслідками процесом (Р. Робертсон, А. Чумаков, А. Уткін, Г. Тербон, О. Білорус).

Констатуючи безпрецедентний характер глобальних потоків товарів, фінансів, іміджів, мігрантів, туристів, інформації, які кардинальним чином трансформують сучасне суспільство, трансформісти розглядають сучасний світ як глобальну систему. При цьому, на відміну від ідей гіперглобалізму, ця глобальна система не є глобальним громадським суспільством або єдиним глобальним ринком без жодних кордонів. Усередині цієї глобальної системи існує достатньо сильне розмежування. Традиційний розподіл на центр і периферію, північ і південь, перший і третій світ уже є не географічним і геополітичним, він стає соціальним. Глобалізація трансформує традиційні моделі включення і виключення між країнами, формує нову ієрархію, яка вже абсолютно не пов'язана з географічною територією, а проникає в усі співтовариства і регіони світу. Схід і Захід, «перший» і «третій світ» не існують «десь», вони співіснують разом у рамках усіх великих міст світу. Феномен сучасного крупного міста як зрізу глобалізаційних процесів знаходиться в фокусі багатьох учених даного напрямку (Р. Робертсон, Д. Томлінсон, У. Ханнерц, Д. Хелд, М. Алброу, У. Бек та інші) і є для них одним із основних прикладів глокалізації, гібридизації і детериторізації.

Представники іншої школи – скептики – на противагу трансформістам вважають глобалізацію просто посиленням взаємодії між національними економіками. При цьому держави не тільки не перестають грати головну роль на міжнародній арені, а й є, по суті, головними «архітекторами» самої глобалізації.

Таким чином, глобалізація – це якісно нова сходинка розвитку процесів інтернаціоналізації економічних, політичних, культурних та правових аспектів громадського життя, коли взаємозалежність національних соціумів досягнула такого рівня, що почались кардинальні зміни в житті всього світового співтовариства, яке поступово перетворюється на цілісний суспільний організм.

2. Глобалістика - це система міждисциплінарних наукових знань про життєво важливі загальнолюдські проблеми. Політична глобалістика є одним із напрямків глобалістики. Вона виникла на початку 90-х рр. ХХст. для вивчення політичних аспектів глобальної проблематики, політичних причин виникнення і загострення загальнолюдських проблем, а також для пошуку шляхів їх розв'язання, які пов'язані з політичною сферою життєдіяльності суспільства.

У політичній глобалістиці виділяють чотири основні підходи до пізнання феномена глобальних проблем людства під політологічним кутом зору:

- 1) дослідження політичних аспектів загальнолюдських проблем в цілому;
- 2) політологічний аналіз глобальних проблем;
- 3) вивчення проявів глобальних проблем у конкретних регіонах світового співтовариства та їх впливу на розвиток там політичної ситуації;
- 4) формування теоретико-методологічних основ політико-глобалітичних досліджень.

Розвиток політичної глобалістики розширює й збагачує спектр політичних наук, а також дає новий імпульс до розширення й поглиблення глобалістики як системи

міждисциплінарного знання. Політична глобалістика здатна нетрадиційно й інноваційно висвітлювати чимало важливих проблем міжнародних відносин і світового розвитку.

Політичні аспекти глобальних проблем сучасності

Особливості інтеграційних процесів, що охоплюють найрізноманітніші сфери життя людей, найгостріше проявляють себе в так званих глобальних проблемах сучасності. **Глобальні проблеми сучасності** - це проблеми, які зачіпають життєво важливі інтереси усього людства, усіх держав, народів, кожного мешканця планети, виступають в якості об'єктивного чинника розвитку сучасної цивілізації, набувають надзвичайно гострого характеру й загрожують не тільки позитивному розвитку людства, а й загибеллю цивілізації у випадку незнаходження конструктивних шляхів їх вирішення, та потребують для свого вирішення зусиль усіх держав і народів, усієї міжнародної спільноти.

Поняття "глобальні проблеми" в сучасному його розумінні увійшло у широкий обіг наприкінці 60-х рр. XX ст., коли вчені багатьох держав розпочали дослідження змін, котрі відбуваються в глобальній системі, й можливі їх наслідки. У стислий час сформувалося нове наукове поняття - "глобалістика".

Учені-глобалісти виділяють три основні групи глобальних проблем:

1. Проблеми, пов'язані зі сферою міжнародних відносин, що відображають протиріччя і об'єктивно необхідні перетворення.

2. Глобальні проблеми, сферу виникнення та прояву яких складають взаємовідносини особи та суспільства.

3. Глобальні проблеми взаємодії людини та природи. Це проблеми незбалансованості потреб життєдіяльності людей і можливостей довкілля.

Отже, до найгостріших глобальних проблем можемо віднести:

- ◆ екологічну проблему;
- ◆ підтримання миру;
- ◆ освоєння космосу та світового океану;
- ◆ продовольчу проблему;
- ◆ проблему народонаселення;
- ◆ проблему подолання відсталості;
- ◆ сировинну проблему; міжнаціональну проблему та ін.

У науковій літературі значне різноманіття підходів до характеристики особливостей виникнення глобальних проблем. Одні дослідники пов'язують їх появу з останнім десятиліттям. Інші - вважають, що їх генеза проходила впродовж усієї історії людства, але глобальними вони стали у XX ст. Ще одна група дослідників наголошує, що чимало глобальних проблем виникли первинно, деякі визрівали достатньо давно, але проявились виразно й на глобальному рівні лише з утвердженням в XVII-XVIII ст. капіталізму. Більшість проблем, які сьогодні ми пов'язуємо з глобальними проблемами сучасності, супроводжували людство впродовж усієї історії. До них, насамперед, відносяться проблеми екології, збереження миру, подолання бідності, голоду, неграмотності. Але після Другої світової війни, в результаті небачених масштабів діяльності людини, всі ці проблеми стали глобальними, виразили протиріччя цілісного сучасного світу і поставили людство перед потребою співробітництва. Можна виділити такі особливості глобальних проблем:

- ◆ вони мають планетарний, загальносвітовий характер, зачіпають інтереси усіх народів світу;
- ◆ загрожують деградацією й загибеллю усьому людству;
- ◆ потребують невідкладних та ефективних рішень;
- ◆ вимагають колективних зусиль усіх держав, спільних дій усіх народів.

Для розв'язання цих питань всесвітнього масштабу поруч із політичними вельми важливе значення набувають й науково-технічні передумови. Ефективна науково-технічна політика є важливою умовою розв'язання екологічної, сировинної, енергетичної та інших глобальних проблем.

3.Щодо впливу глобалізації на окремі національні держави та зниження їх ролі у розвитку світової спільноти, аналізує у своїх працях відомий британський дослідник

3. Бауман. Автор пропонує найбільш радикальну версію трансформації глобальної економіки. На його думку, процеси глобалізації наділили економічні потоки новою силою. Нині, переконаний З. Бауман, капітал «вільно конвертується та переміщується планетою, виявляючись неконтрольованим національними державами і, внаслідок цього, підкорює їх».

Виходячи з цього, вчені доходять висновку про те, що глобалізація пов'язується не лише з суперечливими процесами світової інтеграції та фрагментації, як вважалося раніше, але й призводить до ієрархізації та нерівності у світових масштабах. Найбільш показовими в даному аспекті є міркування британських вчених Г. Терборна та З. Баумана щодо глобальної нерівності. Головна причина нерівності, на думку західноєвропейського автора Г. Терборна, криється у виробництві цінностей.

В свою чергу, З. Бауман пише про глобальну поляризацію, умовно поділяючи людей на: «скитальців» (індивіди, які вільно пересуваються світом та користуються перевагами глобалізації) та «туристів» (індивіди, які через відсутність ресурсів виявляються замкнутими на локальному рівні)

Основними рисами процесів глобалізації, як вважається, є те, що вона являє собою подолання або ж зниження значимості фізичних відстаней як економічного, політичного та соціального фактора. Це, в свою чергу, призводить до того, що випробуванням піддаються багато традиційних інститутів суспільства, сутність яких визначається серед іншого й територіальним фактором, зокрема це стосується держави.

Британський дослідник Д. Хелд пов'язує дані явища з процесами регіоналізації та глобалізації, що призвели до зміни природи, структури та форми модерних держав, а також до появи нових умов для комунікації між державами та громадянами на різних рівнях.

Вчені - представники даного напрямку вважають, що нині, у так звану добу глобалізації, представники світової спільноти є свідками розгортання тенденцій відмови від традиційної національної держави та всезагальної уніфікації образів життя у транскордонному суспільстві. На основі аналізу їх праць, виокремлюються найважливіші проблеми, що характеризують процес трансформації національної держави в глобалізованому суспільстві сьогодення.

До них відносяться:

1) Проблема кордонів. В даному контексті, яскравим прикладом виступає Європейський Союз, що нині ліквідує кордони в їх політичному, воєнному та економічному розумінні. Водночас, це зовсім не означає, що світоглядні, культурні, релігійні кордони в його межах перестали існувати. Навпаки, все очевидніше, що проблема кордонів залишається актуальною і нині, тільки переходить з області політики та воєнних відносин у сферу громадського, культурного, індивідуального життя. Даного роду переконання західних дослідників підтримує зокрема і український автор М. Шулакевич.

2) Проблема перерозподілу ролей на міжнародній арені, що пов'язується зі зміщенням ролі національної держави з позицій головного політичного актора міжнародних відносин. За переконанням американського соціолога С. Сассен, економічна глобалізація тягне за собою сутнісну трансформацію в територіальній організації економічної діяльності та політико-економічної влади. В умовах глобалізації світ будується не стільки за мережевим скільки за ієрархічним принципом. Мережі, засновані на горизонтальних зв'язках, в свою чергу, відрізняються високою гнучкістю та погано піддаються регулюванню зі сторони традиційних акторів, зокрема, держави. Динамізм економічного та соціального життя нині розширює національні кордони та не може бути більше контрольований національними урядами, вважає С. Кастельс. Отже, з активізацією процесів глобалізації, національна держава як політичний актор втрачає свою вагу через нездатність самостійно та ефективно вирішувати важливі питання та проблеми економічного, політичного та правового характеру.

3) Проблема внутрішньої трансформації національних держав, з точки зору переосмислення традиційних концептів національної ідентичності та громадянства. Дана

тенденція реалізується в явищах нівелювання кордонів між національними державами, зростанням рівня людської мобільності, збільшенням кількості та посиленням впливовості національних меншин в різних країнах світу. В результаті описаних процесів, такі характеристики, як: етнос, народ, нація, стають, як уявляється, все більш «розмитими», а реальний онтологічний статус цих суспільств постійно піддається сумніву. Належність індивіда до тієї чи іншої групи визначається, в першу чергу, його ставленням до однієї або одночасно декількох з них. Часом, дуже важко визначити до якої спільноти належить особа, а тим більше встановити чіткі межі внутрішньої однорідності даної соціальної структури.

11. Комплекс ККР, завдань для змістовно-модульних контрольних робіт, тестові контрольні роботи

МКР № 1

1. Науково-теоретичні та методичні основи політології.
2. Критерії розмежування теоретичної та прикладної політичної науки.
3. Політичні дослідження у структурі політичної науки
4. Предмет політичних досліджень та категоріальний апарат дисципліни.
5. Концептуальні основи політичних досліджень.
6. Методи політичної науки.
7. Методичне забезпечення прикладних політичних досліджень.
8. Інформаційне забезпечення прикладних політичних проєктів.
9. Структура політичного дослідження.
10. Складання плану дослідження і вибір методів
11. Обробка і узагальнення результатів
12. Представлення результатів і написання звіту
13. Структура та характерні риси загальних методів політичних досліджень.
14. Методи збору даних для політичних досліджень.
15. Кількісні та якісні методи інтерпретації даних.

МКР № 2

1. Поняття та принципи організації політичного прогнозування
2. Методологія і способи політичного прогнозування.
3. Класифікація методів політичного прогнозування.
4. Проблема верифікації прогнозів.
5. Аналіз найбільш відомих теоретичних прогнозів у зіставленні з реальною політичною практикою.
6. Модернізм у політичному прогнозуванні.
7. Постмодернізм у політичному прогнозуванні.
8. Понятійно-категоріальний апарат політичного прогнозування.
9. Підходи та принципи політичного прогнозування.
10. Технології розробки політичних прогнозів.
11. Інтуїтивні методи політичного прогнозування.
12. Індивідуальні інтуїтивні методи політичного прогнозування.
13. Колективні методи політичного прогнозування.
14. Формалізовані методи політичного прогнозування.
15. Метод колективної генерації ідей.

12. Інструктивно-методичні матеріали до семінарських, практичних занять **Методи навчання**

Метод навчання – спосіб подання (представлення) інформації студентові у ході його пізнавальної діяльності, реалізований через дії, які зв'язують педагога та студента.

Основними методами, які використовуються у навчальному процесі при вивченні предмету «Теорія міжнародних відносин» є:

1. Пояснювально-ілюстративний метод або інформаційно-рецептивний.

Даний метод знаходить широке застосування для передачі великого масиву інформації на лекції, з навчальної або методичної літератури, через екранний посібник у «готовому» виді. Студенти сприймають і осмислюють факти, оцінки, висновки і залишаються у рамках репродуктивного (відтворюючого) мислення.

2. Репродуктивний метод (репродукція – відтворення). Використовується переважно на семінарських заняттях, коли діяльність студентів організовується за кількарізним відтворенням засвоєних знань. Для цього використовуються різноманітні роботи і різні форми самоконтролю.

3. Метод проблемного викладу, використовується у побудові змістовної частини курсу (теми лекцій і семінарів). Важливою складовою даного методу є розкриття пошуків різних підходів у вирішенні тієї чи іншої проблеми. При цьому викладач реалізує розкриття системи доказів, порівняння точок зору, різних підходів. Студенти не тільки сприймають, усвідомлюють і запам'ятовують готову інформацію, але й стежать за логікою доказів, за рухом думки викладача.

4. Частково-пошуковий, або евристичний, метод, який полягає в організації активного пошуку рішення висунутих у навчанні (або сформульованих самостійно) пізнавальних завдань. Метод дозволяє активізувати мислення, викликати зацікавленість до пізнання на семінарах.

Методи контролю

Контроль та оцінювання навчальних досягнень студентів є важливою складовою навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі.

Процес контролю передбачає декілька етапів:

- 1) перевірку (виявлення рівня отриманих студентами знань, умінь і навичок);
- 2) оцінювання (вимірювання рівня знань, умінь і навичок і порівняння їх з певними стандартами, окресленими вимогами навчальної програми);
- 3) облік (фіксація результатів у вигляді оцінок, балів, рейтингу у журналі, заліковій книжці, залікових чи екзаменаційних відомостях).

У перевірці знань з предмету «Теорія міжнародних відносин» передбачаються такі **види контролю**:

поточний (відповіді на семінарах),

тематичний (підготовка доповіді чи виступу з обраної студентом теми),

підсумковий (підсумкове *тестування* й *іспит*).

Семестровий контроль проводиться у формі іспиту. **Семестровий іспит** – форма підсумкового контролю з окремої навчальної дисципліни за семестр, що спрямована на перевірку засвоєння теоретичного та практичного матеріалу.

Студента допускають до семестрового контролю за умови виконання ним усіх видів робіт, передбачених навчальним планом на семестр з цієї дисципліни. Відповідно до принципів кредитно-модульної системи, якщо підсумкова (загальна) оцінка з навчальної дисципліни (сума оцінок в балах за окремі оцінювані форми навчальної діяльності) є достатньою для продовження навчання (наприклад, 50 E), то студент має право не складати семестровий іспит.

13. Завдання на курсові та дипломні проекти

1. Теорія політичної модернізації.
2. Вибір шляхів модернізації та культурно-цивілізаційні блоки.
3. Політична і економічна модернізація країн західного і незахідного типу.
4. Переформулювання інституціональних умов та мережевої природи ринків, виникнення революцій, мобілізації суспільних рухів, витоків та динаміки демократизації.
5. Світ-системний аналіз.
6. Концепція історико-соціологічного пояснення європейської феноменології.
7. Проблема цивілізаційної унікальності розвитку людства.
8. Постструктуралізм у західній політичній науці.

9. Постмодернізм у дослідженнях сутності політичних феноменів.
10. Макросоціологічні теорії.
11. Підвалини становлення теорії цивілізацій.
12. Загальна теорія політичних режимів (Р. Арон).
13. Теорія індустріального суспільства.
14. Нормативно-онтологічна теорія.
15. Неопозитивістський напрям «критичного раціоналізму».
16. Ревізія класичної теорії демократії: посткласична теорія демократія (Й. Шумпетер).
17. Полеміка елітистів та плюралістів.
18. Плюралістична інтерпретація «процесуальної» теорії (Р. Даль, Д. Трумен, С. Ліпсет, Д. Рісмен).
19. Критика плюралістичної моделі демократії.
20. Політичні концепції Чарльза Меррієма.
21. Міждисциплінарний підхід у політологічних дослідженнях вчених Чиказької школи.
22. Біхевіоризм й зародження політичної психології у західній політології.

14. Контрольні завдання до семінарських, практичних занять

Семінар № 1 Методологія соціально-політичних досліджень як цілісна концепція

1. Наука як зведені у систему знання та рід людської діяльності
2. Еволюція наукових підходів до осмислення політики від найдавніших часів до сучасності.
3. Парадигмальна періодизація політичної гносеології.

Семінар № 2 Концепція процесу соціально-політичного дослідження

1. Перехід від історико-описових до аналітико-прогностичних досліджень.
2. Охарактеризуйте критерії розмежування теоретичної і прикладної політології.
3. Сутність соціально-політичного пізнання як культурного феномену.
4. Методологія соціально-політичного дослідження як наукова дисципліна.

Семінар № 3 Методика налагодження процесу соціально-політичного дослідження

1. Аналіз і синтез як методи соціально-політичних досліджень.
2. Індуктивно-дедуктивний метод соціально-політичного дослідження.
3. Теоретичні методи соціально-політичних досліджень.
4. Розкрийте сутність інформації як особливого ресурсу наукової діяльності.

Семінар № 4. Роль Чиказького університету в розбудові методології політичної науки

1. Чиказька школа. Чарльз Меррієм як засновник у 20-х роках “школи” наукових розробок при Чиказькому університеті, про значення конкретних емпіричних та міждисциплінарних досліджень.
2. Гарольд Лассуел і застосування системи Меррієма до проблем політичної психології.
3. Фактори, що сприяли активному поширенню біхевіоралізму на початку 50-х років.

Семінар № 5. Повоєнний розвиток методології політичної науки в США та Європі

1. Загальна теорія політичних режимів (Р. Арон).

9. Наукознавство – це:

- А) вивчення історії розвитку науки;
 Б) комплекс наукових дисциплін, що узагальнюють і досліджують закономірності функціонування науки;
 В) дослідження системи методів у науці, складання моделей наукової діяльності і окремих її видів;
14. Г) розробка міжнародних і національних систем понять і термінології, стильових особливостей викладення результатів наукових досліджень
- 10. Що не є складовим елементом науки?** А) постулат; Б) категорія; В) закон; Г) аналіз і синтез
- 11. Вищою науковою організацією України є:**
 А) Міністерство освіти і науки України;
 Б) Національна академія наук України;
 В) Вищий навчальний заклад;
 Г) Вища атестаційна комісія України.
- 12. Наукове дослідження – це**
 а) робота, у якій сформульовано і обґрунтовано предмет і об'єкт
 б) процес цілеспрямованого вивчення певного об'єкта (предмета або явища) використовуючи наукові методи з метою встановлення закономірностей його виникнення, розвитку і перетворення у практичній діяльності людей;
 в) це сукупність організаційних, методичних і технічних прийомів, здійснюваних за допомогою певних процедур;
 г) це дії, які конкретизують застосування методичних прийомів дослідження процесу відтворення необхідного продукту, забезпечують виявлення конфліктних ситуацій з метою їх своєчасного усунення та запобігання виникненню у підприємницькій діяльності.
- 13. Об'єкт наукового дослідження це:**
 а) те, на що спрямована пізнавальна діяльність дослідника;
 б) процес або явище, яке породжує проблемну ситуацію і обране для дослідження;
 в) навколишній матеріальний світ і його відображення в дійсності;
 г) всі відповіді вірні
- 14. У назві наукового дослідження завжди міститься:**
 а) предмет і об'єкт дослідження; б) предмет дослідження; в) об'єкт дослідження; г) методи дослідження
- 15. Емпіричний рівень пізнання включає:**
 а) описування; б) вимірювання; в) порівняння; г) всі відповіді вірні
- 16. Фундаментальним, узагальненим методом пізнання дійсності є:**
 а) історичний; б) діалектичний; в) системний; г) формалізація
- 17. До загальнонаукових методів не відносяться:**
 а) теоретичні; б) часткові; в) емпіричні; г) емпірико-теоретичні
- 18. Методологія – це:**
 а) вчення про методи пізнання та перетворення дійсності;
 б) сукупність прийомів, методів та процедур дослідження, що застосовуються в тій чи іншій соціальній галузі знань;
 в) філософське вчення про методи пізнання
 г) концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища
- 19. Методи, що використовують абстрактні уявлення, ідеї, положення, мають назву:**
 а) емпіричні; б) загальнонаукові; в) емпірико-теоретичні;
 г) теоретичні
- 20. Категорія -це**

а) поняття, у якому відображені найбільш загальні та істотні властивості, ознаки, зв'язки і відносини предметів, явищ об'єктивного світу;

б) нестрогий експеримент, застосовуваний у економічних дослідженнях у силу того, що в них важко витримати вимогу випадковості добору експериментальних об'єктів;

в) область науки, що поєднує методи кількісної оцінки якісних даних;

г) кількісне вираження, опис якісних ознак об'єктів, явищ за допомогою показників і індикаторів з метою їх формалізації шляхом спеціальних кванторів.

21. Інструментарій дослідження (від лат. instrumentum - знаряддя для роботи) -це

а) сукупність методичних і технічних прийомів і операцій, що виступає у формі різноманітних документів і спрямована на одержання з її допомогою інформації;

б) емпіричний метод дослідження, збір первинної інформації шляхом інтерв'ю;

в) тлумачення, роз'яснення змісту явища, чи тексту знакової структури, що сприяє їх розумінню;

г) сукупність відомостей, необхідних для активного впливу на керовану систему з метою її оптимізації.

22. Моніторинг –це

а) безупинне, тривале спостереження за станом середовища (явищ, процесів тощо; зіставлення результатів постійних спостережень для одержання обґрунтованих представлень про їх (явищ, процесів) дійсне положення, тенденціях їх розвитку;

б) наукова праця, що заглиблено розробляє одну тему, обмежене коло питань;

в) сфера дослідницької діяльності, спрямована на виробництво нових знань про природу, суспільство і мислення і, що включає в себе всі умови і моменти цього виробництва;

г) система методологічних категорій, що виступають як характеристики дослідження.

23. Індивідуальна (первинна) інформація- це

а) інформація про ознаки окремого об'єкту, що є одиницею досліджуваної сукупності;

б) процес порівняння об'єкта з одним з відомих об'єктів, встановлення збігу чогось з чим-небудь;

в) розділ статистики, що розглядає індукцію, тобто поширення на великі групи об'єктів (популяції) висновків, зроблених при вивченні менших груп (вибірок);

г) вид умовиводу і метод дослідження.

24. Закономірність -це

а) об'єктивно існуючий, повторюваний, стійкий, істотний зв'язок для групи явищ, що визначає процеси становлення та існування систем, що розвиваються;

б) методологічна характеристика дослідження;

в) відношення, при якому зміни якоїсь однієї сторони спричиняють зміни іншої сторони;

г) результат пронесу пізнання дійсності, адекватне її відображення у свідомості людини у виді представлень, понять, суджень, умовиводів, теорій

25. Доказ -це

а) логічна дія, у процесі якої істинність якої-небудь думки улаштовується за допомогою інших думок;

б) частина наукової праці, що містить додатковий матеріал, що не є істотним для розуміння проблеми, однак корисний із практичної точки зору, що розкриває технологію дослідження;

в) вихідний принцип, позиція і спрямованість, орієнтація дослідження;

г) різновид джерел інформації про практичну економічну діяльність і результати цієї діяльності.

26. Дедукція (від лат. deductio - виведення) -це

а) вид умовиводу і метод пізнання; перехід від загальних суджень до частки, від деяких пропозицій-посилок до їх наслідків; застосування встановленого загального положення до частки;

- б) логічне міркування, у процесі якого з аргументів (доводів) виводиться істинність чи хибність тези. Демонстрація є третя складова частина всякого доказу;
- в) визначник; те, що обумовлює що-небудь;
- г) визначення поняття

27. Гіпотеза дослідження (від грец. hypothesis - підстава, припущення) -це

- а) методологічна характеристика дослідження, наукове припущення, висунуте для пояснення якого-небудь явища і потребує перевірки на досвіді і теоретичному обґрунтуванні для того, щоб стати достовірним науковим знанням;
- б) один із засобів графічного представлення кількісних даних;
- в) розташована на площині геометрична конструкція, система крапок, деякі з яких з'єднані відрізками; одна з найпростіших моделей взаємодіючих систем;
- г) структурно-композиційна одиниця тексту, розділу книги, статті

28. Глосарій (від лат. glossarium це - словник перекладів чи тлумачень слів і виразів) –це

- а) тлумачний словник термінів чи виразів до якого-небудь тексту.
- б) структурно-композиційна одиниця тексту, розділу книги, статті. У більшості випадків має тематичний заголовок, який передує родовому найменуванню "глава" і її номер;
- в) один із засобів графічного представлення кількісних даних;
- г) розташована на площині геометрична конструкція, система крапок, деякі з яких з'єднані відрізками; одна з найпростіших моделей взаємодіючих систем

29. Висновки -це

- а) стилий узагальнений виклад істотних, з погляду автора, умовиводів, отриманих у результаті дослідження.
- б) частина всієї досліджуваної (генеральної) сукупності, що виступає як безпосередній об'єкт вивчення за розробленою методикою чи програмою добору.
- в) метод дослідження, спрямований на аналіз вже існуючих (раніше добытих в інших дослідженнях) даних відповідно до нових задач.
- г) етап дослідження; який припускає використання операцій порівняння, узагальнення.

30. Анкета (від фр. enquete - буквально: розслідування) -це

- а) зв'язана єдиним дослідницьким задумом система питань; опитувальний лист, самостійно заповнюваний опитуваним по зазначеним у ньому правилам.
- б) метод одержання інформації, заснований на опитуванні людей для одержання зведень про фактичне положення речей (наприклад, думок різних груп учнів і вчителів про різні сторони навчально-виховного процесу, методи навчання).
- в) раціональний спосіб переконання, що спирається на ретельне обґрунтування й оцінку доводів у захист визначеної тези; сукупність аргументів на користь чого-небудь.
- г) особлива знакова система, що включає термінологічного, кліше і вираження, характерні для мови науки, структурні схеми побудови визначених наукових жанрів, системи формул, умовних позначок.

31. Теоретична значущість дослідження -це

- а) методологічна характеристика дослідження: значення отриманих результатів для науки;
- б) являє собою деякий чіткий фіксований зв'язок елементів, припускає визначену структуру, що відбиває внутрішні, істотні відносини реальності;
- в) вища форма наукового мислення, система понять, категорій, законів, що відбивають істотні властивості, зв'язки і відносини предметів дійсності;
- г) логічний процес переходу від одиничного до загального, від менш загального до більш загального, а також результат цього процесу: узагальнене поняття, судження, закон науки, теорія.

32. Концепція -це

а) система взаємозалежних і виникаючих один з одного поглядів, спосіб розуміння, трактування явищ, процесів; основна ідея якої-небудь теорії, єдиний визначальний задум, основна думка добутку, наукової праці тощо;

б) ознака, по якій класифікуються, визначаються, оцінюються явища, дії чи діяльність (зокрема, при їх формалізації);

в) складання конспектів літературних джерел різного типу;

г) короткий письмовий виклад змісту розмови, тексту.

33. Контент-аналіз –це

а) формалізований метод аналізу змісту документів за допомогою математичних засобів;

б) величина (характеристика, фактор), підтримувана на постійному рівні протягом всього експерименту;

в) група випробуваних, котрих не піддають ніяким експериментальним впливам, тому що вона служить для порівняння під час експерименту;

г) розділ статистики, задача, якого полягає в тім, щоб установити можливий зв'язок між двома показниками, отриманими на одній і тій же чи на двох різних вибірках.

34. Парадигма – це

А) інтелектуальна творча діяльність, спрямована на отримання і виконання нових знань;

Б) група випробуваних, котрих не піддають ніяким експериментальним впливам, тому що вона служить для порівняння під час експерименту;

В) галузь наукознавства, яка займається статистичними дослідженнями структури і динаміки наукової інформації;

Г) поняття сучасної науки, яке означає особливий спосіб організації наукових знань щодо того чи іншого бачення світу та відповідні зразки або моделі дослідження.

35. Аксиоматичний метод – це

А) засіб побудови наукової теорії, при якому без доведення приймаються деякі твердження, а потім використовуються для доведення інших тверджень (теорем) за логічними правилами;

Б) формалізований метод аналізу змісту документів за допомогою математичних засобів;

В) метод вивчення різноманітних об'єктів шляхом відображення їхньої структури в знаковій формі за допомогою штучних мов, наприклад мовою математики;

Г) складання конспектів літературних джерел різного типу.

36. Формалізація –це

А) засіб побудови наукової теорії, при якому без доведення приймаються деякі твердження, а потім використовуються для доведення інших тверджень (теорем) за логічними правилами;

Б) формалізований метод аналізу змісту документів за допомогою математичних засобів;

В) метод вивчення різноманітних об'єктів шляхом відображення їхньої структури в знаковій формі за допомогою штучних мов, наприклад мовою математики;

Г) складання конспектів літературних джерел різного типу.

37. Моделювання – це

А) непрямий, опосередкований метод наукового дослідження об'єктів пізнання (безпосереднє вивчення яких неможливе, ускладнене чи недоцільне), який ґрунтується на застосуванні моделі як засобу дослідження;

Б) формалізований метод аналізу змісту документів за допомогою математичних засобів;

В) метод вивчення різноманітних об'єктів шляхом відображення їхньої структури в знаковій формі за допомогою штучних мов, наприклад мовою математики;

Г) складання конспектів літературних джерел різного типу.

38. Аналіз – це

- а) метод пізнання, який дає змогу поділити предмет на частини з метою його детального вивчення;
- б) величина (характеристика, фактор), підтримувана на постійному рівні протягом всього експерименту;
- в) група випробуваних, котрих не піддають ніяким експериментальним впливам, тому що вона служить для порівняння під час експерименту;
- г) розділ статистики, задача, якого полягає в тім, щоб установити можливий зв'язок між двома показниками, отриманими на одній і тій же чи на двох різних вибірках.

39. Що означає системний підхід в методології досліджень?

- а) ґрунтовне вивчення явища, процесу;
- б) послідовність і цілісність виконання дослідження;
- в) комплексне дослідження великих і складних об'єктів як єдиного цілого з узгодженням всіх його елементів і частин;
- г) метод пізнання, який дає змогу поділити предмет на частини з метою його детального вивчення

40. Метод - це:

- а) засіб дослідження мети, спосіб пізнання явищ дійсності в їх взаємозв'язку та розвитку;
- б) засіб пізнання - спосіб відтворення в мисленні досліджуваного об'єкту;
- в) потреба і місце застосування наукових прийомів у процесі дослідження;
- г) спосіб дослідження явищ, який визначає планомірний підхід до їх наукового пізнання та встановлення істини.

41. Назвіть методи емпіричного дослідження:

- а) спостереження, порівняння;
- б) формалізація, логічні;
- в) вимірювання, експеримент;
- г) математичні, моделювання.

42. Назвіть методи теоретичного дослідження:

- а) ідеалізація, формалізація;
- б) аксіоматична індукція;
- в) моделювання;
- г) логічні, історичні.

43. Вкажіть науковця розробника синергетичного метода:

- А) Т.Кун;
- Б) І.Кант;
- В) Л. фон Берталанфі;
- Г) І.Пригожин.

44. Вкажіть науковця розробника системного метода:

- А) Т.Кун;
- Б) І.Кант;
- В) Л. фон Берталанфі;
- Г) І.Пригожин.

45. Метод колективної генерації ідей належить до такої групи методів:

- А) логіко-інтуїтивних;
- Б) формалізованих;
- В) прогностичних;
- Г) жодна із відповідей неправильна.

46. Синектика – це

- А) метод націлений на збудження уяви та використання аналогії як засобів зміщення процесу з рівня свідомого мислення на рівень підсвідомої активності;
- Б) формалізований метод аналізу змісту документів за допомогою математичних засобів;
- В) метод вивчення різноманітних об'єктів шляхом відображення їхньої структури в знаковій формі за допомогою штучних мов, наприклад мовою математики;

Г) складання конспектів літературних джерел різного типу.

47. Матричний метод – це

А) нормативний метод прогнозування, в якому задаються кінцеві цілі і в процесі прогнозування визначаються шляхи і засоби їх досягнення;

Б) формалізований метод аналізу змісту документів за допомогою математичних засобів;

В) метод вивчення різноманітних об'єктів шляхом відображення їхньої структури в знаковій формі за допомогою штучних мов, наприклад мовою математики;

Г) складання конспектів літературних джерел різного типу.

48. Пряма верифікація прогнозу – це

А) одержання прогнозу іншим методом прогнозування;

Б) підтвердження прогнозу посиланням на наведений у літературі, на прогноз цього ж об'єкта в інших дослідженнях;

В) одержання значення оцінки верифікованого прогнозу шляхом логічного або математичного виводу наслідків із уже відомих прогнозів;

Г) одержання значення прогнозу з іншого прогнозу, що відповідає на ті ж питання, але сформульованого іншим способом.

49. Вкажіть автора праці «Футурошок»

А) Зб.Бжезінський;

Б) Е.Тоффлер;

В) Г.Кіссінджер;

Г) Ф.Фукуяма.

50. Вкажіть автора праці «Кінець історії»

А) Зб.Бжезінський;

Б) Е.Тоффлер;

В) Г.Кіссінджер;

Г) Ф.Фукуяма

51. Виявити причини й умови виникнення певних соціально- політичних явищ і процесів дозволяє принцип:

а) цілісності;

б) системності;

в) детермінізму;

г) об'єктивності;

д) конкретності.

52. До емпіричних методів, використовуваних політологією, належить:

а) системний;

б) аналізу і синтезу;

в) порівняльний;

г) моделювання; д) узагальнення.

53. Прикладна політологія досліджує:

а) історію політичних вчень;

б) концепції політичної системи;

в) проведення виборчих кампаній;

г) проблеми геополітики.

54. Врахування при аналізі діяльності політичних інституцій та політичних лідерів характеру соціальних та класових інтересів слугує виразом:

а) принципу об'єктивності;

б) принципу історизму;

в) принципу соціального підходу;

г) принципу взаємозв'язку емпіричного та теоретичного.

55. Розчленування політичного явища на складові частини з подальшим аналізом вивчення їх ролі для суспільства, його соціальних змін та індивідів притаманне одному з методів політології:

а) антропологічному;

- б) системному;
- в) структурно-функціональному;
- г) історичному.

56. Інституційний метод політології відносять до групи методів:

- а) філософських;
- б) емпіричних;
- в) теоретичного пізнання;
- г) екзистенційних.

57. Дослідження реальної поведінки суб'єктів політики незалежно від тієї інформації, яку вони подають про себе або яка надходить від інших є сутнісною рисою методу:

- а) прихованого спостереження;
- б) експерименту;
- в) біхевіоризму;
- г) аналізу документів.

58. Обґрунтуванням природи держав, політичних режимів, характеру відносин між політикою та етикою займається:

- а) політична антропологія;
- б) політична психологія;
- в) політична філософія;
- г) політична історія.

59. Політологію як міждисциплінарну, інтегральну науку про політику в усіх її проявах розглядає підхід:

- а) моністичний;
- б) плюралістичний;
- в) альтруїстичний;
- г) етноцентричний.

60. Інструментальна функція політології дозволяє:

- а) пояснити причини явищ політичного життя;
- б) обґрунтувати технології обраних дій;
- в) захистити певний політичний ідеал;
- г) створити засоби та прийоми аналізу явищ і процесів у політичній сфері.

61. Проблеми утворення та функціонування держав, партій, політичних режимів вивчає такий розділ політології:

- а) загальна теорія політики;
- б) теорія соціального управління;
- в) теорія політичних систем та їх елементів;
- г) теорія міжнародних відносин.

62. Об'єктом дослідження політології є:

- а) політичні відносини;
- б) владні відносини;
- в) політичне життя особи і суспільства;
- г) політичне лідерство.

63. Політична глобалістика досліджує : а) економічні аспекти загальнолюдських проблем; б) прояви глобальних проблем в конкретних регіонах світу та їх вплив на розвиток політичної ситуації; в) соціальні процеси у світових масштабах; г) перспективи конкретних політичних суб'єктів, політичної ситуації та політичного процесу.

64. Глобальні проблеми сучасності охоплюють : а) проблеми окремих країн; б) проблеми окремих регіонів та континентів; в) проблеми, що торкаються окремих категорій людей у світі; г) проблеми, що зачіпають життєво важливі інтереси усього людства.

65. Вперше міждисциплінарний підхід до вирішення глобальних проблем сучасності запропонував відомий вчений : а) А. Ейнштейн; б) Б. Рассел; в) В. Вернадський; г) Н. Бор

66. Політологія реалізовує цілий ряд функцій: інструментальну, інноваційну, прогностичну, методологічну, нормативну, прикладну, політичної соціалізації. Нижче

подано ряд варіантів, серед яких визначить ті, що відповідають змісту окремих функцій політології, згаданих у тесті.

1) забезпечення процесу включення людини в політичне життя та становлення у неї певного типу політичної культури: _____;

2) обґрунтування вибору форм та видів політичної дії для досягнення потрібного результату: _____;

3) окреслення можливого стану політичної дійсності у майбутньому: _____;

4) регулювання відносин між суб'єктами політичного життя: _____;

5) надання прогнозів та висновкам найбільш повної науковості та контрольованості: _____;

6) формування способів, методів та принципів теоретичного дослідження політичної і практичної реалізації набутих знань: _____;

7) вироблення критеріїв ефективності діяльності політичних інститутів, становлення знань про реальний стан справ і засоби ефективного впливу: _____.

67. В кінці XX – на початку XXI ст. поширення у політологічних дослідженнях набув синергетичний метод, йому властиво:

а) розглядати політичні явища в єдності і боротьбі протилежностей, в постійному розвитку та оновленні;

б) пошук відмінностей та спільних рис;

в) багатоваріантність, альтернативність вибору шляхів суспільно- політичного розвитку, наявність асиметричних структур;

г) цілісність об'єктивного світу, співвідношення цілого та частин.

68. У політичній практиці поширеним методом прийняття політичних рішень є консенсус.

Його характерною рисою можна назвати:

а) забезпечення провідної ролі у прийнятті політичних рішень більш могутньому суб'єкту;

б) досягнення згоди шляхом взаємних поступок;

в) прийняття спільного рішення завдяки розумінню необхідності реалізації загального інтересу, незважаючи на те, що є розбіжності та незгоди по окремих пунктах програми дій;

г) всі відповіді неправильні.

69. Який з видів анкетного опитування дає найбільш достовірну інформацію про стан громадської думки:

а) комп'ютерне;

б) телефонне;

в) поштове;

г) роздавальне;

д) пресове.

70. Світоглядно-методологічною базою політичних досліджень слугує:

а) політична соціологія;

б) політична психологія;

в) Політична географія;

г) політична філософія;

д) прикладна політологія

71. Біхевіористський метод у політології спрямований на дослідження:

а) цілісності політики і характеру її взаємодії із навколишнім середовищем;

б) особистісного виміру політики, поведінки індивіда;

в) залежності політики від соціальних чинників;

г) Взаємодії політичних інститутів;

д) глобальних проблем людства.

72. Галузь політології, у рамках котрої шляхом порівняння виділяють спільні і відмінні риси у політичних процесах та явищах, отримала назву:

а) порівняльна політологія;

б) загальна теорія політики;

- в) прикладна політологія;
- г) політичних менеджмент;
- д) політична глобалістика.

73. Виділіть особливі (специфічні) категорії політології:

- а) політична система;
- б) влада;
- в) свобода;
- г) політичний плюралізм;
- д) суспільство.

74. Дослідження політичних феноменів з позиції їх відповідності нормам моралі і права, притаманне для такого методологічного підходу:

- а) ціннісно-нормативного;
- б) структурно-функціонального;
- в) порівняльно-історичного;
- г) системного;
- д) синергетичного.

75. Політичний _____ - це сукупність різних методів і методик, за допомогою яких можливе дослідження конкретних політичних подій і політичної ситуації, формулювання гіпотез з приводу її ймовірного розвитку і прийняття ефективних політичних рішень.

Пропущене слово – аналіз.

Підсумковий тест

Базовий рівень

(перевірка фактичних знань: термінологія, формулювання, тощо)

30 питань

1. Суб'єктами науково-дослідної роботи є:

- а) студенти, аспіранти, докторанти
- б) студенти, аспіранти, професори, доценти

в) викладачі, студенти, аспіранти, докторанти

- г) викладачі, професори, доценти, асистенти

2. Система управління науково-дослідною роботою складається з таких складових:

- а) організація, контроль, мотивація, облік, аналіз
- б) планування, облік, аналіз, контроль
- в) облік та контроль
- г) керівництво, облік, аналіз, планування

3. Який зв'язок існує між категоріями "освіта" та "наука":

- а) прямий
- б) обернений
- в) обернено-кореляційний
- г) прямий та обернений

4. Які є види науково-дослідної роботи:

- а) науково-дослідна компонента наукової роботи (навчального процесу)
- б) самостійна науково-дослідна пошукова робота
- в) науково-дослідна робота під науковим керівництвом
- г) все перелічене вище

5. Наука – це:

- А) системою знань;
- Б) форма суспільної свідомості;
- В) сфера людської діяльності;
- Г) все перелічене вище.

6. До функції науки не належить:

- А) пізнавальна функція;
- Б) культурно-виховна функція;
- В) практична функція;
- Г) немає правильної відповіді

7. За об'єктною ознакою наука поділяється на наступні блоки:

- А) природничі науки, суспільні науки, науки про мислення;
- Б) фундаментальна наука, прикладна наука, наукознавство;
- В) технічні науки, історико-економічні науки, філософські науки;
- Г) немає правильної відповіді.

8. Формами наукової діяльності є:

- А) природничі науки, суспільні науки, науки про мислення;
- Б) пізнавальна, культурно-виховна, практична;
- В) фундаментальна наука, прикладна наука, наукознавство;
- Г) немає правильної відповіді.

9. Наукознавство – це:

- А) вивчення історії розвитку науки;
- Б) комплекс наукових дисциплін, що узагальнюють і досліджують закономірності функціонування науки;
- В) дослідження системи методів у науці, складання моделей наукової діяльності і окремих її видів;

15. Г) розробка міжнародних і національних систем понять і термінології, стилевих особливостей викладення результатів наукових досліджень

10. Що не є складовим елементом науки? А) постулат; Б) категорія; В) закон; Г) аналіз і синтез

11. Вищою науковою організацією України є:

- А) Міністерство освіти і науки України;
- Б) Національна академія наук України;
- В) Вищий навчальний заклад;
- Г) Вища атестаційна комісія України.

12. Наукове дослідження – це

- а) робота, у якій сформульовано і обґрунтовано предмет і об'єкт
- б) процес цілеспрямованого вивчення певного об'єкта (предмета або явища) використовуючи наукові методи з метою встановлення закономірностей його виникнення, розвитку і перетворення у практичній діяльності людей;
- в) це сукупність організаційних, методичних і технічних прийомів, здійснюваних за допомогою певних процедур;
- г) це дії, які конкретизують застосування методичних прийомів дослідження процесу відтворення необхідного продукту, забезпечують виявлення конфліктних ситуацій з метою їх своєчасного усунення та запобігання виникненню у підприємницькій діяльності.

13. Об'єкт наукового дослідження це:

- а) те, на що спрямована пізнавальна діяльність дослідника;
- б) процес або явище, яке породжує проблемну ситуацію і обране для дослідження;
- в) навколишній матеріальний світ і його відображення в дійсності;
- г) всі відповіді вірні

14. У назві наукового дослідження завжди міститься:

- а) предмет і об'єкт дослідження; б) предмет дослідження; в) об'єкт дослідження; г) методи дослідження

15. Емпіричний рівень пізнання включає:

- а) описування; б) вимірювання; в) порівняння; г) всі відповіді вірні

16. Фундаментальним, узагальненим методом пізнання дійсності є:

- а) історичний; б) діалектичний в) системний г) формалізація

17. До загальнонаукових методів не відносяться:

- а) теоретичні; б) часткові; в) емпіричні; г) емпірико-теоретичні

18. Методологія – це:

- а) вчення про методи пізнання та перетворення дійсності;
- б) сукупність прийомів, методів та процедур дослідження, що застосовуються в тій чи іншій соціальній галузі знань;
- в) філософське вчення про методи пізнання
- г) концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища

19. Методи, що використовують абстрактні уявлення, ідеї, положення, мають назву:

26. Дедукція (від лат. deductio - виведення) -це

- а) вид умовиводу і метод пізнання; перехід від загальних суджень до частки, від деяких пропозицій-посилок до їх наслідків; застосування встановленого загального положення до частки;
- б) логічне міркування, у процесі якого з аргументів (доводів) виводиться істинність чи хибність тези. Демонстрація є третя складова частина всякого доказу;
- в) визначник; те, що обумовлює що-небудь;
- г) визначення поняття

27. Гіпотеза дослідження (від грец. hypothesis - підстава, припущення) -це

- а) методологічна характеристика дослідження, наукове припущення, висунуте для пояснення якого-небудь явища і потребує перевірки на досвіді і теоретичному обґрунтуванні для того, щоб стати достовірним науковим знанням;
- б) один із засобів графічного представлення кількісних даних;
- в) розташована на площині геометрична конструкція, система крапок, деякі з яких з'єднані відрізками; одна з найпростіших моделей взаємодіючих систем;
- г) структурно-композиційна одиниця тексту, розділу книги, статті

28. Глосарій (від лат. glossarium це - словник перекладів чи тлумачень слів і виразів) -це

- а) тлумачний словник термінів чи виразів до якого-небудь тексту.
- б) структурно-композиційна одиниця тексту, розділу книги, статті. У більшості випадків має тематичний заголовок, якій передують родовому найменуванню "глава" і її номер;
- в) один із засобів графічного представлення кількісних даних;
- г) розташована на площині геометрична конструкція, система крапок, деякі з яких з'єднані відрізками; одна з найпростіших моделей взаємодіючих систем

29. Висновки -це

- а) стислий узагальнений виклад істотних, з погляду автора, умовиводів, отриманих у результаті дослідження.
- б) частина всієї досліджуваної (генеральної) сукупності, що виступає як безпосередній об'єкт вивчення за розробленою методикою чи програмою добору.
- в) метод дослідження, спрямований на аналіз вже існуючих (раніше добутих в інших дослідженнях) даних відповідно до нових задач.
- г) етап дослідження; який припускає використання операцій порівняння, узагальнення.

30. Анкета (від фр. enquete - буквально: розслідування) -це

- а) зв'язана єдиним дослідницьким задумом система питань; опитувальний лист, самостійно заповнюваний опитуваним по зазначеним у ньому правилам.
- б) метод одержання інформації, заснований на опитуванні людей для одержання зведень про фактичне положення речей (наприклад, думок різних груп учнів і вчителів про різні сторони навчально-виховного процесу, методи навчання).
- в) раціональний спосіб переконання, що спирається на ретельне обґрунтування й оцінку доводів у захист визначеної тези; сукупність аргументів на користь чого-небудь.
- г) особлива знакова система, що включає термінологічного, кліше і вираження, характерні для мови науки, структурні схеми побудови визначених наукових жанрів, системи формул, умовних позначок.

Середній рівень

(вміння застосовувати набуті знання)

15 питань

31. Теоретична значущість дослідження -це

- а) методологічна характеристика дослідження: значення отриманих результатів для науки;
- б) являє собою деякий чіткий фіксований зв'язок елементів, припускає визначену структуру, що відбиває внутрішні, істотні відносини реальності;
- в) вища форма наукового мислення, система понять, категорій, законів, що відбивають істотні властивості, зв'язки і відносини предметів дійсності;

г) логічний процес переходу від одиничного до загального, від менш загального до більш загального, а також результат цього процесу: узагальнене поняття, судження, закон науки, теорія.

32. Концепція -це

а) система взаємозалежних і виникаючих один з одного поглядів, спосіб розуміння, трактування явищ, процесів; основна ідея якої-небудь теорії, єдиний визначальний задум, основна думка добутку, наукової праці тощо;

б) ознака, по якій класифікуються, визначаються, оцінюються явища, дії чи діяльність (зокрема, при їх формалізації);

в) складання конспектів літературних джерел різного типу;

г) короткий письмовий виклад змісту розмови, тексту.

33. Контент-аналіз –це

а) формалізований метод аналізу змісту документів за допомогою математичних засобів;

б) величина (характеристика, фактор), підтримувана на постійному рівні протягом всього експерименту;

в) група випробуваних, котрих не піддають ніяким експериментальним впливам, тому що вона служить для порівняння під час експерименту;

г) розділ статистики, задача, якого полягає в тім, щоб установити можливий зв'язок між двома показниками, отриманими на одній і тій же чи на двох різних вибірках.

34. Парадигма – це

а) інтелектуальна творча діяльність, спрямована на отримання і виконання нових знань;

б) група випробуваних, котрих не піддають ніяким експериментальним впливам, тому що вона служить для порівняння під час експерименту;

в) галузь наукознавства, яка займається статистичними дослідженнями структури і динаміки наукової інформації;

г) поняття сучасної науки, яке означає особливий спосіб організації наукових знань щодо того чи іншого бачення світу та відповідні зразки або моделі дослідження.

35. Аксиоматичний метод – це

а) засіб побудови наукової теорії, при якому без доведення приймаються деякі твердження, а потім використовуються для доведення інших тверджень (теорем) за логічними правилами;

б) формалізований метод аналізу змісту документів за допомогою математичних засобів;

в) метод вивчення різноманітних об'єктів шляхом відображення їхньої структури в знаковій формі за допомогою штучних мов, наприклад мовою математики;

г) складання конспектів літературних джерел різного типу.

36. Формалізація –це

а) засіб побудови наукової теорії, при якому без доведення приймаються деякі твердження, а потім використовуються для доведення інших тверджень (теорем) за логічними правилами;

б) формалізований метод аналізу змісту документів за допомогою математичних засобів;

в) метод вивчення різноманітних об'єктів шляхом відображення їхньої структури в знаковій формі за допомогою штучних мов, наприклад мовою математики;

г) складання конспектів літературних джерел різного типу.

37. Моделювання – це

а) непрямий, опосередкований метод наукового дослідження об'єктів пізнання (безпосереднє вивчення яких неможливе, ускладнене чи недоцільне), який ґрунтується на застосуванні моделі як засобу дослідження;

б) формалізований метод аналізу змісту документів за допомогою математичних засобів;

в) метод вивчення різноманітних об'єктів шляхом відображення їхньої структури в знаковій формі за допомогою штучних мов, наприклад мовою математики;

г) складання конспектів літературних джерел різного типу.

38. Аналіз – це

а) метод пізнання, який дає змогу поділити предмет на частини з метою його детального вивчення;

- б) величина (характеристика, фактор), підтримувана на постійному рівні протягом всього експерименту;
- в) група випробуваних, котрих не піддають ніяким експериментальним впливам, тому що вона служить для порівняння під час експерименту;
- г) розділ статистики, задача, якого полягає в тім, щоб установити можливий зв'язок між двома показниками, отриманими на одній і тій же чи на двох різних вибірках.

39. Що означає системний підхід в методології досліджень?

- а) ґрунтовне вивчення явища, процесу;
- б) послідовність і цілісність виконання дослідження;
- в) комплексне дослідження великих і складних об'єктів як єдиного цілого з узгодженням всіх його елементів і частин;
- г) метод пізнання, який дає змогу поділити предмет на частини з метою його детального вивчення

40. Метод - це:

- а) засіб дослідження мети, спосіб пізнання явищ дійсності в їх взаємозв'язку та розвитку;
- б) засіб пізнання - спосіб відтворення в мисленні досліджуваного об'єкту;
- в) потреба і місце застосування наукових прийомів у процесі дослідження;
- г) спосіб дослідження явищ, який визначає планомірний підхід до їх наукового пізнання та встановлення істини.

41. Назвіть методи емпіричного дослідження:

- а) спостереження, порівняння;
- б) формалізація, логічні;
- в) вимірювання, експеримент;
- г) математичні, моделювання.

42. Назвіть методи теоретичного дослідження:

- а) ідеалізація, формалізація;
- б) аксіоматична індукція;
- в) моделювання;
- г) логічні, історичні.

43. Вкажіть науковця розробника синергетичного метода:

- а) Т.Кун;
- б) І.Кант;
- в) Л. фон Берталанфі;
- г) І.Пригожин.

44. Вкажіть науковця розробника системного метода:

- а) Т.Кун;
- б) І.Кант;
- в) Л. фон Берталанфі;
- г) І.Пригожин.

45. Метод колективної генерації ідей належить до такої групи методів:

- а) логіко-інтуїтивних;
- б) формалізованих;
- в) прогностичних;
- г) жодна із відповідей неправильна.

9 питань

46. Дельфійський метод належить до такої групи методів:

- а) пояснювальні;
- б) аналізу ситуації;
- в) прогностичні;
- г) експериментальні.

47. Яка методика дослідження дає можливість виявити позиції відношення основних верств населення до конкретних політичних подій?

- а) блочна методика;

- б) лінійна методика;
- в) таблична методика;
- г) динамічна методика.

48. Які методи використовує політичний моніторинг?

- а) swot-аналіз;
- б) індукційний синтез;
- в) експертні оцінки;
- г) контент-аналіз.

49. До основних підходів вивчення політичного процесу відносять:

- а) інституціональний;
- б) біхевіористський;
- в) функціональний;
- г) структурний.

50. Івент-аналіз належить до такої групи методів:

- а) пояснювальні;
- б) аналізу ситуації;
- в) прогностичні;
- г) експериментальні.

51. Методологія критичної теорії розвивалася в межах:

- а) неомарксизму;
- б) реалізму;
- в) біхевіоризму;
- г) структуралізму.

52. Представниками цивілізаційного підходу у політології є:

- а) А.Тойнбі;
- б) Ф.Фукуяма;
- в) Р.Кокс;
- г) С. Хантінгтон.

53. Представниками англосаксонської школи у політології міжнародних відносин вважаються:

- а) Ф.Ратцель;
- б) Р.Челлен;
- в) Х.Макіндер;
- г) Н.Спайкмен.

54. До основних підходів вивчення політичного процесу відносять:

- а) структурно-функціональний;
- б) інституціональний, біхевіористський, структурний;
- в) інституціональний, біхевіористський, функціональний;
- г) інституціональний, біхевіористський.

6 питань

55. **Політичний аналіз** - це сукупність різних методів і методик, за допомогою яких можливе дослідження конкретних політичних подій і політичної ситуації, формулювання гіпотез з приводу її ймовірного розвитку і прийняття ефективних політичних рішень.

56. Політологія реалізовує цілий ряд функцій: інструментальну, інноваційну, прогностичну, методологічну, нормативну, прикладну, політичної соціалізації. Нижче

подано ряд варіантів, серед яких визначить ті, що відповідають змісту окремих функцій політології, згаданих у тесті.

1) забезпечення процесу включення людини в політичне життя та становлення у неї певного типу політичної культури: **політична соціалізація**;

2) обґрунтування вибору форм та видів політичної дії для досягнення потрібного результату **інструментальна**;

3) окреслення можливого стану політичної дійсності у майбутньому: **прогностична**;

4) регулювання відносин між суб'єктами політичного життя: **нормативна**;

5) надання прогнозів та висновкам найбільш повної науковості та контрольованості: **прикладна**;

6) формування способів, методів та принципів теоретичного дослідження політичної і практичної реалізації набутих знань: **методологічна**;

7) вироблення критеріїв ефективності діяльності політичних інститутів, становлення знань про реальний стан справ і засоби ефективного впливу: **інноваційна**.

57. Політичний прогноз – це імовірнісне науково обґрунтоване судження про перспективи, можливі стани того чи іншого політичного явища у майбутньому та (або) про альтернативні шляхи і терміни їх здійснення.

58. Нормативний прогноз – визначення шляхів і термінів досягнення можливих станів політичного явища, що приймаються за мету.

59. Моделювання – побудова пошукових і нормативних моделей з урахуванням імовірної або бажаної зміни прогнозованого явища на передбачуваний період за наявними прямими і непрямими даними про масштаби та напрями змін.

60. Аналітичне дослідження перспектив розвитку всього об'єкта або його окремих елементів на основі багатостороннього і ретельного вивчення його теперішнього стану в контексті максимальної кількості об'єктивних і суб'єктивних чинників з урахуванням як внутрішніх, так і зовнішніх, сприятливих і несприятливих впливів – **це прогнозування**.

Високий рівень

(вміння аналізувати і застосовувати набуті знання)

6 питань

61. Який з видів анкетного опитування дає найбільш достовірну інформацію про стан громадської думки:

- а) комп'ютерне;
- б) телефонне;
- в) поштове;
- г) роздавальне;
- д) пресове.

62. У політичній практиці поширеним методом прийняття політичних рішень є консенсус. Його характерною рисою можна назвати:

- а) забезпечення провідної ролі у прийнятті політичних рішень більш могутньому суб'єкту;
- б) досягнення згоди шляхом взаємних поступок;
- в) прийняття спільного рішення завдяки розумінню необхідності реалізації загального інтересу, незважаючи на те, що є розбіжності та незгоди по окремих пунктах програми дій;
- г) всі відповіді неправильні.

63. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. поширення у політологічних дослідженнях набув синергетичний метод, йому властиво:

- а) розглядати політичні явища в єдності і боротьбі протилежностей, в постійному розвитку та оновленні;
- б) пошук відмінностей та спільних рис;
- в) багатоваріантність, альтернативність вибору шляхів суспільно- політичного розвитку, наявність асиметричних структур;
- г) цілісність об'єктивного світу, співвідношення цілого та частин.

64. Вперше міждисциплінарний підхід у політології до вирішення глобальних проблем сучасності запропонував відомий вчений:

- а) А. Ейнштейн;
- б) Б. Рассел;
- в) В. Вернадський;
- г) Н. Бор.

65. Глобальні проблеми сучасності охоплюють:

- а) проблеми окремих країн;
- б) проблеми окремих регіонів та континентів;
- в) проблеми, що торкаються окремих категорій людей у світі;
- г) проблеми, що зачіпають життєво важливі інтереси усього людства.

66. Об'єктом дослідження політології є:

- а) політичні відносини;
- б) владні відносини;
- в) політичне життя особи і суспільства;
- г) політичне лідерство

9 питань

67. Інструментальна функція політології дозволяє:

- а) пояснити причини явищ політичного життя;
- б) обґрунтувати технології обраних дій;
- в) захистити певний політичний ідеал;
- г) створити засоби та прийоми аналізу явищ і процесів у політичній сфері.

68. Політологію як міждисциплінарну, інтегральну науку про політику в усіх її проявах розглядають підходи:

- а) моністичний;
- б) плюралістичний;
- в) альтруїстичний;
- г) етноцентричний;
- д) комплексний.

69. До емпіричних методів, використовуваних політологією, належить:

- а) системний;
- б) аналізу і синтезу;
- в) порівняльний;
- г) моделювання;
- д) спостереження.

70. Комплексно розкрити причини й умови виникнення певних соціально-політичних явищ і процесів дозволяють принципи:

- а) цілісності;
- б) системності;
- в) детермінізму;
- г) об'єктивності.

71. Біхевіористський метод у політології спрямований на дослідження:

- а) цілісності політики і характеру її взаємодії із навколишнім середовищем;
- б) особистісного виміру політики, поведінки індивіда;
- в) залежності політики від соціальних чинників;
- г) взаємодії політичних інститутів;
- д) дослідження реальної поведінки суб'єктів політики незалежно від тієї інформації, яку вони подають про себе або яка надходить від інших.

72. Виділіть особливі (специфічні) категорії політології:

- а) політична система;
- б) влада;

- в) свобода;
- г) політичний плюралізм;
- д) суспільство.

73. Дослідження політичних феноменів з позиції їх відповідності нормам моралі і права, притаманне для таких методологічних підходів:

- а) ціннісного;
- б) структурно-функціонального;
- в) нормативного;
- г) системного;
- д) синергетичного.

74. Контент-аналіз належить до такої групи методів:

- а) пояснювальні;
- б) аналізу ситуації;
- в) прогностичні;
- г) експериментальні;
- д) ціннісні.

75. Методологія світ-системної теорії розвивалася в межах:

- а) неомарксизму;
- б) реалізму;
- в) біхевіоризму;
- г) структуралізму;
- д) жодна з відповідей неправильна.

9 питань

76. Автором концепції «зіткнення цивілізацій» у політології є **С.Хантінгтон**.

77. Аналог, заміник деякого об'єкта-оригіналу (події, процесу, явища) іншим об'єктом, що за певних умов відображає властивості оригіналу – **це модель**.

78. Послідовність конкретних процедур, реалізація яких забезпечує досягнення мети досліджень – **це методика**.

79. **Методологія** – це вчення про структуру, принципи побудови, логічну організацію, методи та засоби пізнання міжнародно-політичної реальності.

80. Засіб наукового пізнання політичної науки, побудови та обґрунтування системи знань у сфері політичного – **це метод**.

81. **Думка** – персоніфікована позиція аналітика стосовно оцінюваних політичних відомостей.

82. Інтелектуальний умовивід, що формулюється на основі аналізу певних даних із застосуванням відповідної методології – **це висновок**.

83. **Гіпотеза** - наукове припущення, що висувається для пояснення політичних реалій й вимагає емпіричної та теоретичної перевірки, щоб стати достовірною науковою теорією.

84. **Аналітична доповідь** - науково розроблений документ, що формулює проблему, розкриває її сутність, структуру і тенденції розвитку, містить систематизовані відомості і наукові узагальнення з даного питання, стану і перспектив розвитку з аргументованою критичною оцінкою, висновками і рекомендаціями.

6 питань, що вимагають розгорнутої відповіді

85. Охарактеризуйте теорію зіткнення цивілізацій.

Відповідь. Однією із головних концепцій формування нового світового порядку на основі взаємодії цивілізацій є теорія зіткнення цивілізацій представлена професором Гарвардського університету С. Хантінгтоном. На думку дослідника, головним чинником, що визначатиме процес становлення нового міжнародного порядку, буде зіткнення цивілізацій. Це означає, що в світовій політиці превалюватимуть конфлікти не

ідеологічного чи економічного характеру, а насамперед спричинені культурними цінностями. Саме зіткнення, конфлікт цивілізацій домінуватиме у світовій політиці. Межі, які поділяють цивілізації, стануть ареною битв майбутнього.

Модель С. Хантінгтона побудована на тому, що міжнародна система, яка раніше складалася з трьох блоків («першого», «другого» і «третього» світів), сьогодні перебудовується і перевтілюється в нову систему, котра складається з восьми головних цивілізацій (західної, японської, конфуціанської, хінді, ісламської, православно-слов'янської, латиноамериканської та африканської). Хантінгтон переконаний в тому, що конкуруючі силові блоки в майбутньому стануть відрізняти приналежність до цих цивілізацій (а не до націй та ідеологій, як це було раніше).

С. Хантінгтон вважає, що у міжнародному порядку міжцивілізаційні проблеми поступово виходять на перший план. Вони включають такі питання, як розповсюдження зброї, права людини та процеси міграції. По цих трьом проблемам Захід знаходиться на одному боці, а велика частина інших цивілізацій світу – на іншому. Межі між цивілізаціями майже повністю відповідають межі по якій ідуть країни із захисту прав людини.

Ключові слова: конфлікти релігійні, міжцивілізаційні проблеми, культурні цінності, західна цивілізація, ісламська цивілізація.

86. Проаналізуйте основні способи верифікації політичних прогнозів.

Відповідь. Верифікація процедура оцінки достовірності політичних прогнозів. Виділяють такі головні засоби верифікації прогнозу: пряма верифікація (одержання прогнозу іншим методом прогнозування); опосередкована верифікація (підтвердження прогнозу посиленням на наведений у літературі, на прогноз цього ж об'єкта в інших дослідженнях); консеквентна верифікація (одержання значення оцінки верифікованого прогнозу шляхом логічного або математичного виводу наслідків із уже відомих прогнозів); верифікація, що дублює (одержання значення прогнозу з іншого прогнозу, що відповідає на ті ж питання, але сформульованого іншим способом); верифікація методом «адвокатів диявола» (вибираються два-три опонента, що аргументують нереальність прогнозу, а прогнозист зобов'язаний довести його реальність).

Ключові слова: пряма верифікація, опосередкована верифікація, консеквентна верифікація, верифікація, що дублює, верифікація методом «адвокатів диявола».

87. Поясніть сутність матричного методу у політології.

Відповідь. Матричний метод є нормативним методом прогнозування, в якому задаються кінцеві цілі і в процесі прогнозування визначаються шляхи і засоби їх досягнення. Прогностична функція матричного методу полягає в оцінці впливу різних варіантів зрушень, що відбуваються, на досягнення кінцевих цілей об'єкта прогнозу. Прогнозна інформація формується за рахунок того, що в комплекси факторів входять альтернативні рішення тих або інших проблем, у тому числі й такі, які перебувають на різних стадіях розробок.

Ключові слова: нормативний метод, кінцеві цілі, альтернативні рішення, прогнозування.

88. Поясніть сутність морфологічного підходу у політології.

Відповідь. Морфологічний підхід пов'язаний зі структурними взаємозв'язками між об'єктами, явищами і концепціями. Один з його принципових аспектів загальність, тобто використання повної сукупності знань про об'єкт; внаслідок акценту на повноту знань необхідною вимогою для морфологічного аналізу є повна відсутність якогось упередженого попереднього судження. Морфологічний підхід являє собою впорядкований спосіб розгляду предметів і отримання систематизованої інформації з усіх можливих рішень проблеми, яка вивчається.

Морфологічний аналіз включає цілий ряд прийомів, але принцип у них один: систематизований розгляд явищ, предметів, прагнення не пропустити жодної можливості, нічого не відкидаючи без попереднього вичерпного дослідження. Цій меті слугує прийом систематизованого охоплення, за якого дослідження починають з даного рівня знань.

Потім систематично проглядають одну за іншою всі можливі галузі знань, поки не буде досягнутий інший рівень знань. У процесі аналізу всі об'єкти розбиваються на групи, кожна з яких піддається ретельному вивченню. Такий підхід дозволяє накопичувати дані для подальших досліджень за методом «морфологічного ящика», який включає такі етапи:

1. Точне формулювання проблеми, яка підлягає вирішенню.
2. Ретельний аналіз усіх параметрів, важливих з точки зору вирішення даної проблеми. Ці параметри виявляються в результаті суворого формулювання проблеми, тобто першого етапу роботи.

3. Побудова «морфологічного ящика», який потенційно містить усі рішення. Такий ящик є багатомірним простором. Якщо запропонована проблема повністю вирішена, то кожне відділення цього «ящика» міститиме тільки одне можливе рішення або взагалі не матиме його. Поява двох або більше рішень в одному відділенні вказує, що не всі параметри були враховані або введені в систему. Тому проводиться пошук упущених параметрів.

«Морфологічний ящик» будується у вигляді дерева або матриці, в клітинках яких поміщені відповідні параметри. Послідовне з'єднання одного якогось параметру першого рівня з одним із параметрів наступних рівнів являє собою одне з можливих рішень проблеми. Загальна кількість можливих рішень дорівнює добутку числа всіх параметрів, представлених у «ящику», взятих по рядках. Враховуючи, що деякі з цих рішень практично нездійсненні, реальне число рішень буде дещо меншим.

У ході такого впорядкованого аналізу можна не лише повністю охарактеризувати заданий об'єкт певного класу, але і встановити перелік характеристик, які залишатимуться в силі для будь-якого об'єкта того ж класу. На основі такого набору загальних характеристик можна шляхом перестановок і різних поєднань виробити ймовірнісні характеристики об'єктів, які ще не існують, але можуть існувати.

4. Наступний крок в аналізі «морфологічного ящика» вивчення всіх отриманих рішень з точки зору їх функціональної цінності. Для цього встановлюється шкала оцінок. Про характеристики можна судити, тільки виходячи з якихось бажаних цілей. При поставлених цілях цінність різних рішень представляється графічно у формі так званих топологічних характеристичних карт. Це найбільш складний момент морфологічного аналізу. Універсальної формули для визначення функціональної цінності різних рішень немає.

5. Заключний етап вибір найбільш бажаних конкретних рішень та їх реалізація. Таким чином, у результаті застосування цього метода створюється нова інформація про об'єкт, який вивчається, і виробляється оцінка всіх можливих альтернатив для кожної складової частини проблеми. Мета етапу вироблення найбільш прийняттого рішення на основі розгляду його кожного можливого варіанту.

Ключові слова: морфологічний ящик, впорядкований спосіб аналізу, систематизований аналіз, параметри об'єкта.

89. Визначте сутнісні ознаки методу моделювання.

Відповідь. Метод моделювання передбачає імітацію структури, процесу функціонування і розвитку політичних відносин у різних структурних і функціональних моделях і розрахунок можливих тенденцій їх руху. Пізнання об'єктів стає можливим тут завдяки тому, що наукова модель відображає, відтворює або моделює певні властивості, риси, якості, закономірності досліджуваного об'єкта.

Модель – це умовний образ (зображення, схема, опис, графік, діаграма) якогось об'єкта або системи об'єктів. Вивчення моделі дає нову інформацію про об'єкт дослідження. Будь-яка модель є способом раціонального впорядкування та організації інформації, її спрощення (без вихолощування суті) до того рівня, де проблема постає розчленованою на елементи, ланки, окремі етапи. Це дозволяє при аналізі та інтерпретації результатів знаходити рішення, які не завжди вдається отримати у рамках традиційного підходу. Модель же дозволяє відобразити всю сукупність елементів і зв'язків багатогранної ситуації, проводити різноманітні необхідні операції з ними, «програвати» ймовірність

різних варіантів стану системи і значень, які отримуються на її виході. Разом з тим, будь-яка модель характеризує дійсність лише наближено.

Моделі можуть розрізнятися залежно від:

- 1) способу відтворення імітованих процесів;
- 2) характеру і масштабів відображуваних у моделях процесів;
- 3) засобів моделювання.

Так, за своїм характером моделі можна поділити на такі основні типи: а) статичні моделі, які відображають стани міжнародних відносин у певний період часу, їх структурні зв'язки; б) прості динамічні моделі, які відображають не тільки структуру, а й процес функціонування міжнародних процесів; в) складні динамічні моделі, які відображають не тільки структуру і процес функціонування, але й процес розвитку політики, тобто процес якісної зміни її структури.

Моделювання тісно пов'язане з експериментом і представляє собою його особливий вид, «модельний експеримент». У ньому модель виступає і як засіб, і як предмет експериментального дослідження, що замінює «справжній» об'єкт дослідження. Завдяки цьому стає можливим відтворювати і досліджувати численні об'єкти (міжнародні системи і зовнішньополітичний процес), прямий експеримент над якими ускладнений або неможливий.

Для моделювання будь-якої структури, об'єкта або процесу може формуватися система рівнянь. Системи зв'язків всередині моделей подаються в схемі розподілу потоків інформації, яка складається за існуючими даними.

Ключові слова: модель, імітація, закономірності, тенденція, модельний експеримент, системи зв'язків.

90. Охарактеризуйте метод Дельфі.

Відповідь. Метод «Дельфі» був розроблений американською дослідницькою корпорацією RAND і слугує для визначення та оцінки ймовірності настання подій.

Дельфі являє собою такий метод експертних оцінок, коли експерти анонімно відповідають на запропоновані питання, даючи свої відповіді письмово. Метод дозволяє узагальнювати судження окремих експертів шляхом усереднення в узгоджене групове судження. Крім експертів, у Дельфі бере участь спеціальна організаційна група, яка займається розробкою опитувальників, обробкою отриманих відповідей, а також забезпеченням експертів необхідною інформацією.

Перший етап Дельфі полягає в розробці опитувальника – експерти висловлюють свої думки щодо того, які конкретно питання необхідно обговорити і як їх сформулювати, запитують необхідну інформацію, а також надають наявні в них відомості, які було б доцільно використати при обговоренні. Організаційна група аналізує і підсумовує всі пропозиції, складає перший опитувальник і розсилає кожному експерту. Разом з опитувальником розповсюджується й інформація, як наявна у організаційній групі, так і надана експертами. Таким чином здійснюється інформаційний обмін між академічними, галузевими експертами та експертами владних структур.

Сформований опитувальник повинен враховувати всі аспекти вирішуваної проблеми.

Експерти повертають опитувальники з готовими відповідями про способи вирішення проблеми. Вони також можуть внести пропозиції щодо зміни опитувальника (включення нових питань та виключення, на їх погляд, непотрібних), запитати додаткові дані про об'єкт дослідження.

Після цього організаційна група складає другий варіант опитувальника, який принципово відрізняється від першого. З нього виключаються всі двозначні й такі, що не стосуються проблемної ситуації, питання, а також включаються нові на підставі суджень експертів. До опитувальника також включають думки всіх експертів, висловлені ними на першому етапі.

Тепер експертам належить висловити своє ставлення до запропонованих колегами варіантів вирішення проблеми. Х. Лінстон і М. Турофф запропонували чотири критерії оцінки, що мають різні ступені вираження: ефективність (дуже ефективно, ефективно,

неефективно, вкрай неефективно); здійсненність (повна, можлива, можлива нездійсненність, повна нездійсненність); ступінь відношення варіанта до вивчаємої проблеми (дуже високий, високий, низький, вкрай низький); ступінь довіри до варіанту (повний, високий, низький, вкрай низький).

При цьому кожен експерт, оцінюючи запропоновані колегами варіанти вирішення проблеми, повинен обґрунтувати свою оцінку, оцінити їх сильні і слабкі сторони і вказати, що слід врахувати в кінцевому варіанті рішення, а від чого слід відмовитися.

Отже, опитування проводиться у кілька етапів, доки експерти не дійдуть згоди по всіх пунктах опитувальника. Після цього організаційна група оформлює висловлені пропозиції як кінцевий варіант прогнозу або рішення.

Групові заочні методики експертних оцінок потребують більшої організаційної підготовки, ніж очні, однак дозволяють брати участь в аналізі значній кількості експертів, що неможливо при очній дискусії. Заочні методики дозволяють зняти деякі недоліки очних дискусій, а також залучити тих експертів, для яких участь у колективному очному обговоренні є психологічною проблемою.

Ключові слова: метод експертних оцінок, обговорення, опитувальник, прогноз, етапи опитування, інформаційний обмін.

16. Методичні рекомендації та розробки викладача

1. НМК з дисципліни.
2. Підготовлено до друку навчально-методичні рекомендації з дисципліни.

17. Методичні матеріали, що забезпечують самостійну роботу студентів

Методичні рекомендації до індивідуальної роботи студентів

Приклади завдань для обговорення і презентації

1. Представте в узагальненому вигляді сутність наукових дебатів між прихильниками нормативного і емпіричного підходу. На чий стороні знаходяться Ваші переваги?
2. Дайте визначення понять: «політична теорія», «метод політичного дослідження», «дослідницька методика».
3. Які основні відмінності в методологічному забезпеченні фундаментальних і прикладних досліджень політики в її внутрідержавному і світовому вимірюванні?
4. Сформулюйте декілька зразкових тем фундаментальних і прикладних політологічних розробок. Яким чином слідує, на Ваш погляд, організувати дослідницький процес?
5. Які основні характеристики наукового інструментарію прикладних політологічних проектів?
6. Яка з актуальних проблем вітчизняної і світової політики заслуговує, на Ваш погляд, найбільш інтенсивної прикладної розробки?
7. Чи згодні Ви з тим, що сучасне суспільство часто визначають як інформаційне? З чого виходять прихильники цієї точки зору?
8. Що таке інформація і як необхідно організувати інформаційну роботу на користь проведення прикладного дослідження по політичній проблематиці?
9. Яким видам даних доцільно віддавати перевагу при проведенні прикладних досліджень політичних ситуацій і процесів?
10. Охарактеризуйте основні етапи обробки інформації в рамках прикладних досліджень політичних ситуацій і процесів.
11. Звернення до яких вітчизняних і зарубіжних електронних ресурсів представляється Вам найбільш корисним при підготовці прикладного проекту?

Загальні методичні рекомендації для проведення практичних аудиторних занять

1. Обговорення запропонованих питань передуватиме обміном думками слухачів про зміст прочитаної по темі учбового розділу літератури.

2. Для залучення в активну аудиторну роботу максимально можливого числа слухачів обговорення будується у формі представлення декількох усних доповідей, які супроводжуються виступами опонентів, що підготувалися, і підсумковою оцінкою дебатів з боку викладача.

3. Як альтернатива усного обговорення слухачам може бути запропоновано написати коротке тематичне есе з дотриманням правил наукової розробки заявленої для розгляду проблеми.

4. Формами підсумкового контролю є усний іспит і представлення письмової аналітичної роботи. Під час іспиту випробовуваним пропонується відповісти на декілька питань. Список зразкових питань визначається викладачем і наперед повідомляється студентам.

4.1 В цілях вдосконалення учбового процесу під час іспиту всі студенти у обов'язковому порядку відповідають на питання про тих, що три найбільш зацікавили їх в рамках курсу проблемах і три показалися найбільш важкими для освоєння. Такий підхід дозволяє, з одного боку, ще раз в самому узагальненому вигляді закріпити у студентів уявлення про одержані знання, а з іншою - коректувати методичні дидактичні аспекти викладацької діяльності.

4.2. Письмова робота виконується в об'ємі до 5-7 сторінок і містить як описовий текстовою, так і графічно оформлений матеріал. Обов'язковою вимогою є наявність сформульованих на основі проведеного аналізу підсумкових висновків і прогнозних припущень.

4.3. Залежно від побажань студентів письмова робота може бути представлена або в традиційній формі (здача викладачу для отримання загального висновку), або проходити у вигляді презентації і відповідних відповідей на критичні зауваження опонентів.

Методи навчання

Метод навчання – спосіб подання (представлення) інформації студентові у ході його пізнавальної діяльності, реалізований через дії, які зв'язують педагога та студента.

Основними методами, які використовуються у навчальному процесі при вивченні предмету «Сучасні методики соціально-політичних досліджень» є:

1. Пояснювально-ілюстративний метод або інформаційно-рецептивний. Даний метод знаходить широке застосування для передачі великого масиву інформації на лекції, з навчальної або методичної літератури, через екранний посібник у «готовому» виді. Студенти сприймають і осмислюють факти, оцінки, висновки і залишаються у рамках репродуктивного (відтворюючого) мислення.

2. Репродуктивний метод (репродукція – відтворення). Використовується переважно на семінарських заняттях, коли діяльність студентів організовується за кількарізним відтворенням засвоєваних знань. Для цього використовуються різноманітні роботи і різні форми самоконтролю.

3. Метод проблемного викладу, використовується у побудові змістовної частини курсу (теми лекцій і семінарів). Важливою складовою даного методу є розкриття пошуків різних підходів у вирішенні тієї чи іншої проблеми. При цьому викладач реалізує розкриття системи доказів, порівняння точок зору, різних підходів. Студенти не тільки сприймають, усвідомлюють і запам'ятовують готову інформацію, але й стежать за логікою доказів, за рухом думки викладача.

4. Частково-пошуковий, або евристичний, метод, який полягає в організації активного пошуку рішення висунутих у навчанні (або сформульованих самостійно) пізнавальних завдань. Метод дозволяє активізувати мислення, викликати зацікавленість до пізнання на семінарах.

Методи контролю

Контроль та оцінювання навчальних досягнень студентів є важливою складовою навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі.

Процес контролю передбачає декілька етапів:

1) перевірку (виявлення рівня отриманих студентами знань, умінь і навичок);

2) оцінювання (вимірювання рівня знань, умінь і навичок і порівняння їх з певними стандартами, окресленими вимогами навчальної програми);

3) облік (фіксація результатів у вигляді оцінок, балів, рейтингу у журналі, заліковій книжці, залікових чи екзаменаційних відомостях).

У перевірці знань з предмету «Сучасні методики соціально-політичних досліджень» передбачаються такі **види контролю**:

поточний (відповіді на семінарах),

тематичний (підготовка доповіді чи виступу з обраної студентом теми),

підсумковий (підсумкове *тестування* й *іспит*).

Семестровий контроль проводиться у формі іспиту. **Семестровий іспит** – форма підсумкового контролю з окремої навчальної дисципліни за семестр, що спрямована на перевірку засвоєння теоретичного та практичного матеріалу.

Студента допускають до семестрового контролю за умови виконання ним усіх видів робіт, передбачених навчальним планом на семестр з цієї дисципліни. Відповідно до принципів кредитно-модульної системи, якщо підсумкова (загальна) оцінка з навчальної дисципліни (сума оцінок в балах за окремі оцінювані форми навчальної діяльності) є достатньою для продовження навчання (наприклад, 50 Е), то студент має право не складати семестровий іспит.

18. МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ЩОДО ВИКОНАННЯ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ЗАОЧНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ

Організація виконання та захисту контрольної роботи

Виконання контрольної роботи передбачає самостійне вирішення індивідуального фахового завдання з використанням отриманих теоретичних знань та практичних умінь.

Контрольна робота складається з комплексного завдання, яке охоплює теоретичний матеріал програми навчальної дисципліни та містить теоретичну частину.

Завдання є індивідуальним.

Завдання для виконання контрольної роботи студент отримує під час установчої сесії на першій лекції з дисципліни. Виконану контрольну роботу, завірену у деканаті, студент повинен здати для перевірки на кафедру (викладачу) під час сесії до проведення екзамену з дисципліни. До екзамену допускаються лише ті студенти, що виконали та захистили контрольну роботу на позитивну оцінку.

Вимоги до написання контрольної роботи

Загальні вимоги

Текст роботи повинен бути виконаний українською мовою з застосуванням комп'ютерних засобів шрифтом Times New Roman № 14 з міжрядковим інтервалом 1,15 на аркушах формату А4 без рамок і основного напису, зверху, знизу і праворуч необхідно забезпечити відстань не менше 20 мм, а праворуч не менше 10 мм. Абзац – 8 знаків.

Використання сканованих або копійованих іншим способом матеріалів не допускається, за винятком рисунків – з обов'язковим посиланням на джерело інформації.

Текст повинен бути написаний чіткою і ясною літературною мовою без граматичних і стилістичних помилок.

В описі операцій, що виконуються фахівцем, рекомендується використовувати третю особу множини або однини.

Умовні позначення математичних, фізичних та інших величин, розмірності фізичних величин, а також скорочення слів у тексті і підписах під ілюстраціями повинні відповідати державним стандартам.

Формули виконуються по центру сторінки, пояснення кожного символу та коефіцієнтів необхідно виконати поряд з нового рядка у тій же послідовності, що і в формулі. Перший рядок повинен починатися з абзацу словом «де» без двокрапки після нього. Всі формули повинні бути пронумеровані у межах розділу. Між формулою і текстом пропускають один рядок.

Всі формули нумерують в межах розділу арабськими числами. Номер вказують в круглих дужках з правої сторони, в кінці рядка, на рівні закінчення формули. Номер

формули складається з номера розділу і порядкового номера формули в розділі, розділених крапкою. Дозволяється виконувати нумерацію в межах всього документа.

Всі ілюстрації в пояснювальній записці (ескізи, схеми, графіки, фотографії) називаються рисунками. Вони повинні мати найменування, а при необхідності – пояснювальні написи (текст під рисунком). Ескізи, схеми, графіки повинні бути охайно виконані машинною графікою та мати позначення, які виконані без скорочень. Не допускається виконання рисунків методом сканування.

Таблиці повинні мати позначення та назву. Нумерація таблиць виконується у межах розділу і записується повністю над таблицею зверху ліворуч, а назва таблиць – праворуч.

Таблицю розміщують симетрично до тексту після першого посилання на даній сторінці або на наступній, якщо на даній вона не уміщується і таким чином, щоб зручно було її розглядати без повороту або з поворотом на кут 90° за годинниковою стрілкою.

ГОСТ 2.105-95 та ДСТУ 3008-95 пропонують такий запис таблиці:

Таблиця (номер) - (назва таблиці)

Таблицю розділяють на графи (колонки) і рядки. В верхній частині розміщують головку таблиці, в якій вказують найменування граф. Діагональне ділення головки таблиці не допускається. Ліву графу (боковик) часто використовують для найменування рядків. Допускається не розділяти рядки горизонтальними лініями. Мінімальний розмір між основами рядків – 8 мм. Розміри таблиці визначаються об'ємом матеріалу.

Графу “№ п/п” в таблицю не включають. При необхідності нумерації, номери вказують в боковикі таблиці перед найменуванням рядка.

Найменування граф може складатися із заголовків і підзаголовків, які записують в однині, симетрично до тексту графи малими буквами, починаючи з великої. Якщо підзаголовок складає одне речення з заголовком, то в цьому випадку його починають з малої букви. В кінці заголовків і підзаголовків граф таблиці крапку не ставлять. Дозволяється заголовки і підзаголовки граф таблиці виконувати через один інтервал.

Допоміжні матеріали (таблиці, програми, технічне завдання, специфікації, перелік елементів) повинні оформлятися у вигляді додатків до пояснювальної записки, кожний додаток починається з нової сторінки. Додаток повинен мати заголовок. На першій сторінці додатка необхідно вказати: «Додаток» з відповідною літерою.

Заголовки розділів слід розміщувати посередині рядка і друкувати прописними літерами без крапки в кінці. Заголовки підпунктів виконують з абзацу маленькими літерами крім першої, без крапки в кінці. Переноси слів у заголовках не допускаються.

Посилання на джерела інформації

При написанні текстової частини можуть бути використані такі джерела інформації: підручники; навчальні посібники; монографії; довідники; статті; нормативно-технічні документи (стандарти, технічні умови, інструкції, керівництва тощо); методичні вказівки; комп'ютерні програмні засоби; матеріали на магнітних або інших не паперових носіях; матеріали з Інтернету та інші джерела, що допускають однозначну ідентифікацію та неодноразове використання, крім тих, що складають державну, службову чи комерційну таємницю і засекречені у встановленому порядку.

В тексті повинні бути посилання на всі джерела, що були використані. Посилатися слід, як правило, на джерело в цілому. Використання запозичених даних без посилання на джерело не допускається і розглядається як плагіат.

Посилання в тексті на джерела надають у квадратних дужках із зазначенням джерела, у порядку згадування джерела. Перша цифра у квадратних дужках відповідає номеру джерела у списку використаних джерел, друга цифра – номеру сторінки. Наприклад, [32, с. 85].

Зібрані фактичні та статистичні матеріали наводяться в однакових одиницях виміру: абсолютних (грн, дол., США, т, м, шт.) або відносних (%).

Наприкінці роботи розміщується список використаних джерел.

Список використаних джерел

Список використаної літератури оформлюється згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання». Приклад оформлення бібліографічного опису наведено у додатку Е.

Порядок наведення бібліографічних відомостей (з врахуванням вживання великої та малої літер) Заголовок опису. Основна назва [Загальне позначення матеріалу] = Паралельна назва: відомості, які відносяться до назви / відомості про Авторство чи Відповідальність; про інших Осіб. – Відомості про повторність видання / Відповідальність за видання. – Зона специфічних відомостей. – Місце видання: Вид-во, рік. – Фізична (кількісна) характеристика. – (Серія і підсерія ; №, т.). – Примітки (додаткова інформація від бібліографа, напр.: системні вимоги до електрон. ресурсів). – ISBN.

Порядок наведення бібліографічних відомостей (з врахуванням вживання великої та малої літер) Заголовок опису. Основна назва [Загальне позначення матеріалу] = Паралельна назва : відомості, які відносяться до назви / відомості про Авторство чи Відповідальність ; про інших Осіб. – Відомості про повторність видання / Відповідальність за видання. – Зона специфічних відомостей. – Місце видання: Вид-во, рік. – Фізична (кількісна) характеристика. – (Серія і підсерія; №, т.). – Примітки (додаткова інформація від бібліографа, напр.: системні вимоги до електрон. ресурсів). – ISBN. Аналітичний бібліографічний опис

Об'єктом аналітичного бібліографічного опису є складова частина документа, для її ідентифікації та пошуку необхідні відомості про документ, в якому вона розміщена. До складових частин документа відносяться: самостійні твори; частина твору, що має самостійну назву; частина твору, що не має назви, але виділена для бібліографічної ідентифікації.

Джерелами інформації про складову частину документа є перша, остання та інші сторінки складової частини, якщо вони містять відомості про заголовок основної частини, її авторів, інших осіб та/чи організацій, які брали участь у створенні, публікації, виготовленні складової частини документа; колонтитул, який відноситься до основної частини; зміст ідентифікувального документа, якщо він містить відомості про складову частину; наклейки, вставки та інші супроводжувальні матеріали.

Аналітичний бібліографічний опис складається із зон та елементів, зазначених у такій послідовності: Відомості про складову частину документа // Відомості про ідентифікувальний документ. – Відомості про місцезнаходження складової частини в документі. – Примітки. На складову частину, опубліковану як самостійний документ, складають однорівневий бібліографічний опис. При описі частини документа, що не має назви, основна назва може бути сформована на основі аналізу документа і наведена у квадратних дужках. Якщо відомості про відповідальність складової частини документа збігаються із заголовком запису, їх можна не повторювати у зоні назви і відомостей про відповідальність. Серію видання також можна не зазначати, якщо вона не є необхідною для ідентифікації документа.

Якщо складова частина вміщена у двох і більше томах (випусках, номерах) серіального (багатотомного чи серійного) документа, тоді відомості про її місцезнаходження у кожному із томів (випусків, номерів) відділяють крапкою з комою (;).

Примітки.

Усі умовні розділові знаки, котрі відділяють окремі зони чи елементи у межах зон бібліографічного опису (за винятком граматичної пунктуації у назві видання) відділяються проміжками з двох сторін.

Якщо видання має лише одного автора, його прізвище все одно повторюється в сфері відповідальності після скісної лінії.

Дані, котрі взяті не з титульного аркуша книжкового видання, беруться у квадратні дужки. Так, у квадратних дужках потрібно писати відомості про упорядників, авторів, вид видання, котрі наведені на звороті титульного аркуша.

У квадратні дужки береться також вся інформація, котра взята не безпосередньо з видання, а встановлена самостійно на основі аналізу видання.

Усі частини бібліографічного опису, крім перших слів нових зон бібліографічного опису та власних назв, пишуться з малої літери. Таким чином, додаткові відомості про назву (підручник, посібник тощо), інформація про відповідальність (автор-упорядник, редактор) потрібно писати з малої літери.

СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ

Українською	Англійською	Російською
аналіз	analysis	анализ
анотація	annotation/ summary	аннотация
висновки	conclusions	выводы/заключение
гіпотеза робоча	working hypothesis	рабочая гипотеза
гіпотеза	hypothesis	гипотеза
дисертація	dissertation/ thesis	диссертация
доктрина	doctrine	доктрина
дослідження	research/ project	исследование
емпіричні методи	empirical methods	эмпирические методы
інформаційне забезпечення дослідження	research information support/ provision	информационное обеспечение исследования
категорія	category/ term	категория/ термин
кількісні методи	quantitative methods	количественные методы
концептуальна основа дослідження	conceptual background	концептуальное основание исследования

концепція	concept	концепция
метод	method	метод
монографія	monography	монография
парадигма	paradigm	парадигма
підхід	approach	подход
пізнання	discovery/ cognition	познание
політологія	political science	политология
принцип	principle	принцип
прогнозування	prognosis / forecasting	прогнозирование
прикладна політологія	applied political science	прикладная политология
системний аналіз	system analysis	системный анализ
системний підхід	system approach	системный подход
теорія	theory	теория
технології організації наукового дослідження	technologies of research organization	технологии организации научного исследования
типологія	typology / classification	типология
філософія	philosophy	философия
цивілізація	civilization	цивилизация
якісні методи	qualitative methods	качественные методы